سوسیال دێموکراسی چیە؟

کتێبێک لە سەر سوسیال دێموکراسی لە لایەن ئینگڤار کارلسۆن و ئان-ماری لیندگرێن

سوسیال دێموکراسی چیه؟

کتێبێک له سهر سوسیال دێموکراسی له لایهن ئینگڤار کارڵسۆن و ئان ـ ماری لیندگرێن

پێشکەشە بە گیانی پاکی شەهید دوکتۆر قاسملو بۆ هەوڵەکانی ئەو شەهیدە بلیمەتە بۆ هێنانی تیۆرییەکانی سوسیالیزمی دێموکراتیک بۆ ناو حیزب.

وەرگێڕ

تێبینی:

وشەی ئایدیۆلۆژی کەمێک پتر لە ٢٠٠ ساڵی تەمەنە، واتە لە دوای شۆڕشی فەڕانسەوە ئەو وشە کەڵکی لێ وەردەگیرێت. هەر ئایدیۆلۆژییەک بە کۆمەڵێک ڕێسا دەناسرێتەوە کە شێوازی هەڵس و کەوتی سیاسی دیاری دەکەن و بۆچوونێکی دیاریکراویان لە پێوەندی لە گەڵ چۆنیەتیی بەڕێوەبەریی کۆمەڵگادا هەیە. بە وتەی ڕێیدار لاشۆن[1] (Reidar Larsson) نووسەری کتێبی "ئایدیۆلۆژییەکانی سیاسی لە سەردەمی ئێمەدا"، ئەگەرچی بانگەشەی مردنی ئایدیۆلۆژییەکان لە پەنجاکانی زایینییەوە دەستی پێ کردوە، بەڵام دروست بوونی ئایدیۆلۆژی نوێ لەو ماوەیەدا نیشانیان داوە کە ئەوە ڕاست نیە.
بە وتەی ناوبراو هەر ئایدیۆلۆژییەک سێ پلەی هەن: تیۆریسیەن (دروستکەری بیروڕا)، حیزب و جووڵانەوە سیاسییەکان و هاوڵاتی (دەنگدەر). لە هەر سێ پلەدا بەڵگەی باش بۆ پێویستی بوونی ئایدیۆلۆژیەکان هەن.
ئەو کتێبەی کە لە بەر دەستتان دایە لە ساڵی ١٩٩٦ی زایینی لە لایەن بەڕێزان ئینگڤار کارڵسۆن (ڕێبەری حیزبی سوسیال دێموکراتی سوێد پاش کوژرانی ئولاف پالمە و سەرۆک وەزیری پێشووی ئەو وڵاتە) و خاتوو ئانماری لیندگرێن (یەکێک لە تیۆریسیەنەکانی حیزبی سوسیال دێموکراتی سوێد) ئامادە کراوە و لە ساڵی ١٩٩٨ی زایینی بۆ یەکەم جار لە لایەن حیزبی سوسیال دێموکراتی سوێد بڵاو کراوەتەوە.
لەو کتێبەدا نووسەرەکان بە کەڵک وەرگرتن لە ئەزموونی پتر لە سەد ساڵی حیزبی سوسیال دێموکراتی سوێد[2]، تێکۆشاون تیۆریەکانی سوسیال دێموکراسی شی بکەنەوە و لە زۆر شوێن بە نموونە هێنانەوە لە کۆمەڵگای سوێدی بۆ تێگەیشتن لە چۆنیەتیی وەرگێڕانی تیۆری بۆ کردەوە یارمەتیی خوێنەر دەدەن.
بۆ ئەو کەسانەی کە لە وڵاتی سوێد ناژین یاخود ئاگادارییەکی ئەوتۆیان لە سەر مێژووی ئەو دوایییانەی سوێد (١٠ ساڵی رابردوو) نیە، دەبێ ئاماژە بەو ڕاستییە بکرێ کە کاتێک کە ئەو کتێبە نووسراوە، سوێد و بگرە زۆربەی وڵاتانی پێشکەوتووی ڕۆژئاوا لە دەستپێکی تێپەر بوون بە قۆناغێکی نوێ دابوون، ئەویش پڕۆسەی گواستنەوەی ناوەندەکانی بەرهەمهێنانی کەلوپەل بەرەو وڵاتانێک کە نرخی هێزی کرێکار لە وێ زۆر کەمترە (وڵاتی چین یەکێک لە ناسراوترینی ئەو شوێنانەیە). ناوەندەکانی بەرهەمهێنانی سوێدیش بە هۆی ئەو رەوتە، بەرهەمهێنانی کاڵاکانیان بۆ ئەو وڵاتانە دەگواستەوە کە ئەو دیاردەیەش دەبووە هۆی بێکار بوونی دەستەیەکی نوێ لە کرێکاران. هەر ئەو کاتیش بوو کە لایەنگرانی لیبرالیزمی نوێ بە پشتئەستووری بە هەرەس هێنانی سیستەمی ئابووری یەکیەتی سۆڤیەت و باقی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ئوروپا بانگی مەرگی سوسیالیزمیان لێ دەدا و داوای هەڵوەشاندنەوەی هەموو ئەو یاسایانەیان دەکرد کە ببوو بە کۆسپ لە سەر ڕێگای بازاڕی ئازادی ڕەها.
لەسەرەتای نەوەدەکان گەورە سەرمایەداری ئەمریکایی جۆرج سۆرۆس (George Sorros) کە بە بنەچەکە مەجارستانییە بە هێرشەکانی خۆی بۆ سەر پارەی سوێدی، بریتانیایی و ئیتالیایی ئابووریی ئەو وڵاتانەی هێنایە هەژین. لێرە مەبەست لە هێرش، شەپۆلی بەربڵاوی کڕین و فرۆشی پارەی ئەو وڵاتانە بە مەبەستی قازانجی تاکیی ناوبراو لە ماوەیەکی کورت دابوو.

---

[1] ناوبراو مامۆستای زانکۆ لە بەشی زانستی سیاسییە و نووسەری چەندین کتێبە
[2] حیزبی سوسیال دێموکراتی سوێد لە ساڵی ١٨٨٩ دامەزراوە.

هەر لێرەدا جێگای خۆیە تی کە پڕ بە دڵ سوپاسی کاک حەمەڕەسوڵ کەریمی بکەم کە ئەرکی تایپ کردنی ئەو کتێبەی گرتە ئەستۆ.

کەمال حەسەنپوور
لینشۆپپینگ- ١٤-١٠-٢٠٠٧ بەرامبەر بە ٢٢ی ڕەزبەری ٢٧٠٧ی کوردی

پێشەکی

هەر مرۆڤێکی سوسیال دێموکرات وەڵامی تایبەت بە خۆی بۆ ئەو پرسیارە کە مانای سوسیال دێموکراسی چیە هەیە. سوسیال دێموکراسی، نە ئێستا و نە لە رابردووشدا، قەت حیزبێک نەبووە بە کۆمەڵێک وشکە باوەڕی نەگۆڕ کە هەموو ئەندامەکانی دەبێ پەیڕەوی لێ بکەن.
هە ر چۆنێک بێت، پێکهاتەیەکی مێژوویی فکری هەیە کە لە ماوەی پتر لە سەد ساڵ لێکۆڵینەوە و سیاسەت کردنی بە کردەوە رێکوپێک کراون و بوونە بناغەیەک بۆ کاری حیزب. ئەو کۆمەڵە بەهایانە (Values)، شی کردنەوەی کۆمەڵگا، خەونەکان لە مەڕ کۆمەڵگای سبەی و لە هەمان کاتدا سیاسەتەکانی بە کردەوە لە بۆ کۆمەڵگای ئەوڕۆ دەگرنەوە.
ئەو کتێبە مامەڵە لە گەڵ نەریتی ئەو فکرانە دەکات: چۆن گەشەی کردوە، ئێستا چۆنە و چۆن دەکرێ بۆ تێگەیشتن لەو قۆناغی ئاڵ و گۆڕە کە کۆمەڵگای ئەمڕۆمان پێیدا تێپەر دەبێت کەڵکی لێ وەرگیرێت. لەو رووەوە ئەوە ناساندنی پێکهاتەی مێژوویی فکرەکان و لە هەمان کاتدا گفتوگۆی ئەوڕۆی ناو سوسیال دێموکراسی‌یە لە سە ر فکرەکان. لە هەمان کاتدا ئەوە وەڵامی تاکیی خۆمانە بۆ ئەو پرسیارە کە سوسیال دێموکراسی چیە.

ستۆکهۆڵم ئاگۆستی ١٩٩٦

ئینگڤار کارلسۆن　　　　ئان ـ ماری لیندگرێن

پێڕست

سەرەتا ٨
بەهاکانی سوسیال دێموکراسی: ١٤
ئازادی.. ١٤
یەکسانی ١٧
هاوپەیوەندی ٢٢
دێموکراسی ٢٥
کەرسەکانی شی کردنەوە.. ٣٠
سەرمایەداری ٤٢
بازاری ئازاد ٤٧
بۆچی کۆمۆنیزم هەرەسی هێنا؟ ٥٦
کۆمۆنیزمی سوێدی ٦٢
سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی ٦٥
سەردەمێکی نوێ ٨٣

سەرەتا

لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەهەم، شاری نۆرشۆپینگ یەکێک لە مەزنترین شارەکانی سوێد لە بواری پیشەسازییەوە بوو و کارگەکانی بەرهەمهێنانی قوماش بەشی سەرەکی ژیانی پیشەسازی ئەو شارەیان پێک دەهێنا. لە ساڵی ١٨٩٤ نزیکەی ٤٠٠٠ کەس (ژن و پیاو) لە کارگەکانی بەرهەمهێنانی قوماش لە نۆرشۆپینگ کاریان دەکرد. نێونجی بەرهەمهێنانی هەر کرێکار لە کارگەکانی خوری لە ساڵدا ٢٦٩٦ کرۆن دەنرخێندرا، داهاتی مامناوەندیی کرێکارێکی مێی مەکینەی تەون لە ساڵدا بە دەگمەن لە ٥٠٠ کرۆن تێپەر دەبوو، ئەو داهاتە بۆ شەش رۆژ کار لە حەوتودا و ١١-١٠ کاتژمێر کاری رۆژانە بوو. ساڵانەش هیچ پشوودانێک نەبوو جگە لە چەند رۆژ پشوودان لە کاتی کریسمەس و جەژنی نیوەی هاوین[1].

ئەو داهاتە هێندە کەم بوو کە خەڵک تەنیا دەیتوانی بژیوی رۆژانەی پێ دابین بکات. ئەوانەی دەزووی زۆر باشیان لە خوری دروست دەکرد هیچ کات توانای کڕینی ئەو دەزوویانەیان نەبوو.

لێکۆڵینەوەیەکی ئاماریی کە ساڵی ١٨٩٤ لە سەر مەرجەکانی ژیانی کرێکارانی بەرهەمهێنانی قوماش بەڕێوە چووە ئەوە ئاشکرا دەکات کە تەنیا ئەوانەی کە پلەی بەرپرسیارییان هەبووە توانای کڕینی خانوویەکییان هەبووە کە لە یەک هۆدە و چێشتخانە گەورەتر بووە؛ یەک لە سەر سێی کرێکارەکان کە زۆربەیان خاوەن بنەماڵە بوون لە بە ناو "هۆدەی سۆبە ئاسن" دا دەژیان واتە خانوویەک کە چێشتخانەکەی لە ژووری دانیشتن جیا نەبووە.

بودجەی خێزانەکان ئەوە ئاشکرا دەکا کە خواردنی سەرەکی خەڵک لە هەلیماوی گەنم، نۆک، پەتاتە و جۆرە ماسییەکی درێژ و باریک کە لە سوێد پێی ئەوتری (Sill) پێک دەهات. خەڵکێکی زۆر کێشەی کەم خۆراکییان هەبوو. ڕاپۆرتەکانی فەرمانبەریی پزیشکی شار باس لە ڕەوشی زیانبەخشی کار دەکات کە تۆزی قوماش دەبووە هۆی کۆخەی درێژ خایەن کە لە خراپترین شێوەیدا دەبووە هۆی نەخۆشی سیە و سیل و زگهێشە و هەروەها ڕێژەی زۆری ڕووداوی چاوەڕوان نەکراوی مەکینەکان.

نێونجی تەمەنی کرێکارێکی قوماش تەنیا برێک پتر لە ٤٠ ساڵ بوو. منالان بۆ ماوەی ٦ ساڵ دەچوون بۆ قوتابخانە و پاشان کاتی ئەوە دەهات کە کارێک بدۆزنەوە و یاریدەدەری بژیوی بنەماڵە بن. کرێکارێکی دوازدە ساڵانە لە بەشی پیشەسازی قوماشدا دەیتوانی لە ساڵێکدا بڕی ٢٠٠-١٥٠ کرۆن یارمەتی بودجەی بنەماڵە بکات.

ڕێژەیەکی زۆر کەم مافی دەنگدانیان هەبوو. مافی بەشداری کردن لە هەڵبژاردنەکانی پارلمان و ئەنجومەنی شارەوانی تەنیا بۆ ئەو کەسانە بوو کە داهاتی ساڵانەیان ٨٠٠ کرۆن یا خود پتر بوایە. تەنیا ئەوانەی کە پلەی سەرپەرشتیارییان هەبوو داهاتیان دەگەیشتە ئەو ڕادەیە.

جگە لەوە ئەو کەسانەی کە هەنگاویان بۆ بە ئەندام بوون لە سەندیکایەکی کرێکاری هەڵێنابا بەرەورووی مەترسیی دەرکرانی دەست بە جێ لە کار دەبوون.

ئەوە وەسفێکی ساکار و کۆ کراوەی پێشینەی سەرهەڵدانی جووڵانەوەی کرێکاری لە سوێدە. پێشکەوتنە تەکنیکیەکانی سەدەی نۆزدە و سیستەمی بەرهەمهێنانی بە کۆمەڵ کە ئەو پێشکەوتنانە هەلیان بۆ رەخساند؛ بوونە هۆی پێکهاتنی سامانی زۆر گەورە. بەڵام ئەو سامانانە بە شێوەیەکی نا یەکسان دابەش کرابوون. بێدادی بە شێوەیەکی زۆر راستەقینە هەستی پێ دەکرا

[1] جەژنی نیوەی هاوین لە ٢٥-٢٤ مانگی جون هەر ساڵێک روو ئەدا و یەکێک لە جەژنە گرنگەکانی سوێدیانە

و زۆربەی خەڵک لە نزیکەی هەژاریی تەواودا دەژیان: ماوەیەکی درێژخایەنی نەخۆشی دەبووە هۆی سڕینەوەی ئابووری بنەماڵە هەژارەکان و کزی ئابووری وڵات دەبووە هۆی دەرکرانی دەست بەجێ لە سەر کار. بۆ ئەو کەسانەی کە پیر بوون یا خود توانای کار کردنیان نەبوو تەنیا شوێن بۆ پەنا بردن ماڵی هەژاران بوو.
جووڵانەوەی کرێکاری لە ناو ئەزموونی سەختی هەژاری، شەرمەزاری و بێ عەداڵەتی سەری هەڵدا. هەر چۆنێک بێت، ئەوە بیروبۆچوونە سوسیالیستی یەکان بوون کە شێوەی پێکهێنانی ناڕەزایی دەربڕینەکانانیان دەستەبەر کرد و ئەو رێکخراوەیەی دروست کرد کە بووە هۆی وەرچەرخانێکی نوێی سیاسی.

سەرچاوەکانی ئایدیۆلۆژی

ئایدیۆلۆژی سوسیال دێموکراسی چەند سەرچاوەی جیاوازی هەن. بۆ دەربڕینی بەها سەرەکی‌یەکانی دەکرێ درووشمەکانی شۆڕشی فەرانسە بە کار بێن: ئازادی، یەکسانی، برایەتی. ئەوانەش بە نۆبەی خۆیان دەکرێ شوێنیان لە فکری بایەخی یەکسانی مرۆڤەکاندا بدۆزرێتەوە.
هە رچۆنێک بێت، ئایدیۆلۆژی جووڵانەوەی نوێی کرێکاری تەنیا مەسەلەی بەهاکان نەبوو بەڵکوو لە سەر شی کردنەوەی کۆمەڵگاش دامەزرا بوو: مودێلێک کە دەتوانرا بۆ شی کردنەوەی هۆی سەر هەڵدانی بێدادیەکان کەڵکی لێ وەرگیرێت. فرێدریک ئینگێلس و کارل مارکس شێوازی بنەرەتی ئەو شی کردنەوەیان دامەزراند کە تێکەڵاوێکی فەلسەفەی مێژوو، زانستی ئابووری و کۆمەڵناسیی بوو. هێڵە جیاوازەکانی فکری لە ناو ئەو باوەڕە سیاسی‌یانەدا کە خۆیان لە ناو بیروبۆچوونی سوسیالیزمدا دەبیننەوە (دەستەواژەیەک کە دەتوانێ گەلێک فریودەر بێ چونکە هێڵە جیاوازە فکری‌یەکان لە زۆر بارەوە گەلێک لێک جیا بوون) پاشان ئەم مودێلە فکری‌یەیان گەشە پێداوە، پێوە یان زیاد کردوە یا خود لێیان کەم کردۆتەوە.
یەکێک لە خاڵە سەرەکی‌یەکانی مودێلی مارکسیستی، روانگەی ماتریالیستی لە سەر مێژوویە. مەبەست لەوە، بە شێوەیەکی ساکار، ئەوەیە کە گەشەکردنی هێزەکانی بەرهەمهێنان (تێکنۆلۆژیی و رێکخستنی هێزی کار) بۆ چۆنیەتیی گەشەکردنی کۆمەڵگا بڕیاردەرن، ("سەرخانی کۆمەڵایەتی" The social superstructure). ئەوە بووە هۆی ئەو ئەنجامە کە بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی سوسیالیزم دەبێ هەندێک ئاڵوگۆڕی بنەرەتیی لە شێوەی داڕشتنی ئابووریدا پێک بێت: تەنیا کاتێک کە ئامرازەکانی بەرهەمهێنان لە کۆنترۆڵی بەرژەوەندی‌یەکانی ئەو زۆرینەی کە لە ناوەندەکانی پیشەسازیدا کار دەکەن و نەک بۆ بەرژەوەندیەکانی قازانجی تاکیی تاقمەی کەمی خاوەن سەرمایە، مرۆڤ دەتوانێ بە ئازادی و یەکسانی بگات.
چۆنیەتیی داڕشتنی ئەو کۆنترۆڵە جەماوەری‌یە و هەروەها شێوەی ئەنجامدانی ئەو بۆتە هۆی ناکۆکی قووڵ لە نێوان ئەو تاقمە جیاوازانەی کە مۆری "سوسیالیستی " یان پێوەیە. لە سەرەتادا هەر وەکوو بۆ خودی مارکسیش جوابەکەی ئەوە بوو کە خاوەندارییی تاکیی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان (زەوی، سەرمایە، کارگەکان و کەرەستەی خاو) دەبێ نەمێنێ و کۆمەڵی کرێکار دەبێ خاوەندارەتیی‌یەکەی بە دەستەوە بگرێت.
هەرچۆنێک بێت، مارکس بۆ خۆی گەلێک لە مەڕ چۆنیەتیی رێکوپێک کردنی ئەو سەرپەرشتی‌یە جەماوەری‌یە ناروون بوو، ئەو ناروونی‌یەش بە ئانقەست بوو، چونکە ئەو هەر وەک بۆ خۆی وتویەتی نەی ویستوە نوسخەی چێشتخانەیەکی هەژاران بۆ داهاتوو بنووسێ.

لە ناو بەشێکی بە رچاوی جووڵانەوەی سوسیالیستی لە سەدەی نۆزدەدا مەسەلەی نەخشەدانانی بە کردەوە بۆ خاوەندارەتیی جەماوەریی دەورێکی باڵادەستی لە گفتوگۆکاندا نەدەگێڕا. پرسیاری زۆر سادەتر وەک چۆن چینی کرێکار بتوانێ لە کۆمەڵگای خۆیدا خاوەن دەسەڵات بێ گەلێک گرنگتر بوو هەتا ئەو مەسەلەیە کە کاتێک کە ئەو دەسەڵاتە دەستەبەر بوو خەڵک چی بکات.

ڕێفۆرمیسم یا خود شۆڕش؟

جووڵانەوەی کرێکاریی لە ئاستی ئەو مەسەلەیە بە سەر دوو ڕێبازدا دابەش بوو، لایەنی شۆڕشگێری و لایەنی ڕیفۆرمیستی.
قوتابخانەی شۆڕشگێریی سوور بوو لە سەر ئەو بۆچوونە کە دەسەڵات تەنیا بە رووخاندنی سیستەمی کۆن لە ڕێگای توندوتیژی‌یەوە وەدەست دێت، کە ڕێگا بۆ خەڵک خۆش دەکا کە پرۆسەی گشتیی گۆڕانی کۆمەڵگا لە سەرەتاوە دەست پێ بکات. بە پێچەوانە قوتابخانەی ڕیفۆرمیستی لای وابوو کە دەسەڵات دەکرێ لە ڕێگای شێوازی ئاشتیخوازانە وەدەست بێت و کۆمەڵگا دەتوانێ بە چاکسازی وردە وردە ئاڵوگۆڕی بە سەر بێت.
لە روانگەیەکی مێژوویی‌یەوە ئێمە دەتوانین ببینین کە چۆن ئەو بۆچوونانە لە ژێر کاریگەریی مەرجە دەرەکی‌یەکانی ئەو کۆمەڵگایانەی حیزبە سوسیالیستەکان تیایدا کاریان کردوە دروست بوون. سوسیالیستەکانی رووسی کە بێ بەزەیی‌یانە لە لایەن هێزە پۆلیسەکانی تزاری‌یەوە قەڵاچۆ کرا بوون یا خود پەڕیوەی تاراوگە ببوون شێوازی شۆرشگێری‌یان هەڵبژارد. سوسیالیستەکانی ئوروپای رۆژئاوا، کە ئەوانیش هەروەها قەڵاچۆ دەکران و ئەزیەت و ئازاریان لە لایەن دەسەڵاتدارانەوە دەدیت، بەڵام سەرە ڕای ئە وەش توانیان لە چوارچێوەی سیستەمی مەوجوودا کار بکەن و سەرکەوتوویی وەدەست بهێنن، ڕێگای ڕێفۆرمیستی‌یان هەڵبژارد.
هەڵبژاردنی ڕەوتی تێکۆشان لە پێناو وەدەست هێنانی دەسەڵات ئاکامی گەشە کردنی ئایدیۆلۆژی و سیاسی حیزبەکانی دیاری کرد. لە لایەنی شۆڕشگێری‌یەوە حیزبە کۆمۆنیستەکان سەریان هەڵدا و لە لایەنی ڕێفۆرمیستی‌یەوە حیزبە سوسیال دێموکراتەکان. هەر کام لەو ڕەوتانە بوونە هۆی ڕێبازی گەلێک جیاواز. حیزبە کۆمۆنیستەکان مۆدێلی تاکە حیزبییان هەڵبژارد واتە بە کردەوە دیکتاتۆریی سیاسی و ئابووری لە ژێر کۆنترۆڵی حکوومەتی ناوەندیدا. حیزبە سوسیال دێموکراتەکان دێموکراسی و سیستەمی فرە حیزبی لە گەڵ بازاڕی ئازاد کە لە ڕێگای بڕیاری سیاسی بۆ مسۆگەر کردنی ئەو شتانەی کە لە بواری کۆمەڵایەتی‌یەوە دڵخواز بوون هەڵبژارد.

بۆچوون لە سەر خاوەندارەتیی

دوو مۆدێلی جیاوازی تیۆری لە سەر خاوەندارەتیی جەماوەری (collective ownership) لە ساڵەکانی سەدەی نۆزدە گەشەیان کرد: قوتابخانەیەکیان سوور بوو لە سەر ئەو بۆچوونە کە جەماوەریی کردن دەبێ لە ڕێگای پرۆگرامێکی بە نەتەوەیی کردن (nationalisation) ئەنجام بدرێت، واتە حکوومەت وەک ئۆرگانی هاوبەشی گشت هاووڵاتی‌یان دەبێ خاوەندارەتیی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان بە دەستەوە بگرێت. ئەوە ئەو مۆدێلە بوو کە پاشان لە یەکیەتی سۆڤیەت و باقی ئابووری‌یە پلان داندراوەکانی رۆژهەڵاتی ئوروپا بەڕێوە چوو. ئێستا زۆر جار ئەو مۆدێلە وەک "سوسیالیزم" سەیر دەکرێت بەڵام ئەگەر مرۆڤ بڕوانێتە پێشینە مێژوویی‌یەکەی، ئەوە تەنیا سادە کردنەوەیە.

قوتابخانە فکریەکەی‌تر لای وابوو کە خاوەندارەتیی جەماوەریی دەبێ لە ڕێگای یەکیەتی‌یە کرێکاری‌یەکان ڕێک بخرێت، ئەم هێڵە فکری‌یە بە سیندیکالیزم ناوزەد دەکرێت، زاراوەیەک کە لە وشەی فەڕانسەیی یەکیەتی کرێکاران را هاتوە واتە سیندیکات. جۆرێک لەمە ئەو کۆمپانیانەن کە کرێکاران بە هەرەوەز خاوەنیانن (تەعاونی). ئەو فکرانە هیچ کات وەر نەگێردراونەوە سەر سیاسەتی بە کردەوە بەڵام لە گفتوگۆکانی ناو ئەو باسەی کە جارجار بە دێموکراسیی پیشەسازی ناسراوە دەوریان هەبووە، گفتوگۆیەک کە لە ناو ریزەکانی سوسیال دێموکراسیی سوێدی بووەتە باس لە سەر "کاری باش" (The good work).

لە سەرەتای ساڵەکانی سەدەی بیستەم لە ئوروپا و یەکیش لەوان لە ناو جووڵانەوەی سوسیال دێموکراسیی سوێد ڕێبازێکی سێهەم سەری هەڵدا کە بە شێوەیەکی کراوە وەک ئابووری تێکەڵ ناسراوە کە کێشەکە بە تەواوی لە جەخت کردن لە سەر خاوەندارەتیی دەگوێزێتەوە بۆ سەر مافی بەکار هێنانی دەسەڵات.

جێی وەبیر هێنانەوەیە کە جەماوەریی کردن (بە نەتەوەیی کردن)ی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان قەت ئامانج نەبووە بەڵکوو ئامراز بووە. مافی خاوەنداریی تاکیی قەرار بوو هەڵوەشێتەوە چونکە ئەو وەک هۆی سەرکوت کردن و بێدادی سەیر دەکرا، ئەوە هەڵوەشاندنەوەی سەرکوت کردن و بێدادی بوو کە ئامانج بوو نەک بە نەتەوەیی کردن بۆ خۆی.

ئەزموونی بە کردەوەی ڕووداوەکانی یەکیەتی سۆڤیەت دوای شۆڕشی ١٩١٧ دوو شتی نیشان داوە. لە لایەکەوە بە نەتەوەیی کردنی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان زوڵمورۆر لە ناو نەچوو. ئەوە لە راستیدا تەنیا جێ گۆرکێی شێوەیەک لە زۆرداری بە شێوەیەکی‌تر بوو. لە لایەکی‌ترەوە زۆر ئاشکرا بوو کە بۆ ئەوەی کە گشت ئەو پێکهاتە بازرگانی‌یە نەتەوەیی کراوانە وەها کار بکەن کە بە شێوەیەکی کاریگەر وەڵامدەرەوەی پێداویستی‌یەکانی خەڵک وەک خواردەمەنی، جلوبەرگ، خانووبەرە، کەلوپەل و هەروەها ئامێرەکانی کار بن تووشی گیروگرفتی گەلێک مەزن ببو. گوستاڤ مۆللێر لە وتارێکدا لە ساڵی ١٩١٨ دا نووسی کە تەنیا هۆیەک بۆ ئەوەی کە خەڵک لە سیستەمێکی بەرهەمهێنانی سوسیالیستی پشتیوانی بکەن ئەوە بوو کە شێوەی گوزەرانیان لەو رێگایەوە بە راستی باشتر بێت، بۆچی سیستەمێکی نوێ دامەزرێنن کە تەنیا ببێتە هۆی خراپتر بوونی باری گوزەرانیان؟

ئەزموونی خودی سوێد لە بە روواڵەت لیژنەی نەتەوەیی کردن کە لە لایەن دەوڵەتی سوسیال دێموکرات لە ساڵی ١٩٢٠ دامەزرا بە گشتی ئامارەی بە هەمان ئاکام کرد واتە: گواستنەوە لە داخوازی‌یە گشتی و پرەنسیپی‌یەکان بۆ خاوەندارەتیی جەماوەریی تا لایەنە پراکتیکیەکانی وەک چۆن ئەو کارە بە شێوەیەکی کۆنکرێت ڕێک بخرێت، تووشی دژواری گەلێک مەزن بوو.

ئەوە بە شێوەیەکی گشتی دەکرێ بوترێ کە لاوازیی تیۆری‌یەکانی سوسیالیستی کلاسیکە: ئەوان مامەڵە لە گەڵ ئابووری لە ئاستی نیشتمانی و لە روانگەی دەسەڵات و دابەش کردنەوە دەکەن. ئەوان بە تەواوی پرسیارە پراکتیکی‌یەکان پشتگوێ دەخەن وەک چۆن کۆمپانیاکان، کە بناغەی ئابووری پێک دێنن، وایان لێ بکرێت کە بە شێوەیەکی کاریگەر و بە ئاسانی لە پەیوەندی لە گەڵ پێداویستی‌یەکانی هەر دەم لە گۆڕانی کڕیاراندا کار بکەن. مارکس پسپۆری ئابووری نەتەوەیی بوو نەک پسپۆری ئابووری بازرگانی. لە پەیوەندی لە گەل سیاسەتی بە کردەوە کە تا رادەیەکی یەکجار زۆر هەڵسوکەوت لە گەڵ پێکهێنانی مەرجە شیاوەکان بۆ دەستەبەر کردنی گەشەکردنی ئابووری دەکەن کە ئەوانیش بە نۆبەی خۆیان پێش شەرتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و تەناهین هیچ رێگایەک نیە جگە لە کەڵک وەرگرتن لە ئابووری بازرگانی. "ئێمە ناتوانین سوسیالیزم بە کەڵک وەرگرتن لە سیستەمێکی بەرهەمهێنان کە پاڵی داوەتە سەر دارشەقە بهێنینە دی" وەک لە وتاری

گوستاف مۆللێردا هاتوه کە لە سەرەوە ئاماژەمان پێ کرد. ئەوە لەو شوێنانەیە کە تیۆرییە کلاسیکەکان ناتوانن وەڵامێک پێشکەش بکەن.
بە درێژایی ساڵەکانی ١٩٢٠ باسە تیۆرییەکانی ناو سوسیال دێموکراسی بە لێکۆڵینەوەیەکی رەخنەگرانە لە سەر بە نەتەوەیی کردن و گەڕان بە دوای بەدیلێکدا دەستی پێکرد. یەکێک لەو کەسانە کە دەوری سەرەکیی لەو گفتوگۆیانەدا گێڕاوە نیلس کارلێبی بوو کە سەرپەرشتی کۆمیسیۆنی بە نەتەوەیی کردن بوو. هاوتەریب لە گەڵ ئەو گفتوگۆ تیۆریکییە، باسێکیش لە بارەی دیتنەوەی رێگا چارەیەک بۆ کێشەی بێکاریی بەربڵاوی ساڵەکانی ١٩٢٠ لە ئارا دا بووە، واتە بە کردەوە گفتوگۆیەک لە سەر سیاسەتێکی ئابووری نوێ کە دەوڵەت لەوێدا رۆڵێکی فرە چالاکتر لەوەی کە لە تیۆرییە ئابووریەکانی باوی ئەو سەردەمدا دانیان پێ داهاتبوو بنوێنێ.
لەو گفتوگۆیەدا سوسیال دێموکراتەکانی وەک ئەرنست ویگفۆش و گوننار میردال ڕۆلی سەرەکیان دەگێرا بەڵام ئەو باسە تەنیا لە ناو سوسیال دێموکراسیدا لە ئارا دا نەبوو بەڵکوو چەندین ئابووریزانی لیبرالدێموکرات و یەکێک لەوان بەرتیل ئولین کە دواتر بوو بە رێبەری حیزبی لیبرالی گەل (Folkpartiet) کاریگەریی گرنگیان هەبوو. بەڵام لە ناو سوسیال دێموکراسیدا ئەو بۆچوونە نوێیانە لە سەر ئابووری پەیوەست کرانەوە بە گفتوگۆ تیۆرییەکان لەمەڕ دەسەڵات بە سەر گەشە کردنی کۆمەڵگا و لەوێوە مۆدێلی ئایدیۆلۆژی سوسیال دێموکراسی پەرەی پێدرا. لەو مۆدێلەدا مافی بەکار هێنانی دەسەڵات و نەک مافی فەرمیی خاوەندارەتیی دەکەوێتە ناوەندی باسەکە.
رەخنەگری لە خاوەندارەتیی تاکیی لە سەدەی نۆزدەدا دەبێ لە پەیوەندی لە گەڵ ئەو راستی یەدا سەیر بکرێت کە خاوەندارەتیی، دەسەڵاتی راستەقینەی مسوەگەر دەکرد. لە کۆمپانیاکان، خاوەنەکان مافی بێ سنوریان بە سەر مووچە و کاتی کار و مەرجەکانیتری کاردا هەبوو.
دەسەڵاتی سیاسییش هی ئەو کەسانە بوو کە باری ئابوریان باش بوو، بە پێی یاسای دەنگدان دەبوو دەنگدەران ئاستی سامان یا خود داهاتیان ئەوەندە بێت کە تاقمەیەکی زۆر کەم لە کرێکاران دەگەیشتنە ئەو ئاستە. بە هەمان شێوە ئەو کەسانەی کە لە بواری مافی کرێکاران لە کارخانەکاندا هەوڵیان دەدا هەڕەشەی دەرکرانی دەستبەجێیان لێ دەکرا و ئەوانەی ناڕەزایەتییان بەرامبەر بە تاقمی دەسەڵاتدار (ئولیگارشی) دەر دەبڕی تووشی مەترسیی لێکۆڵینەوە و تەنانەت زیندانی کران دەبوون. زۆربەی رێبەرانی جووڵانەوەی سەرەتایی کرێکاری جاروبار تووشی دادگا و زیندان بوون، ئەوان مەحکووم بە تاوانی وەک "کفر"، "خەیانەت بە پادشا" و "بێ حورمەتی بە پارلمان" بوون کە خودی تۆمەتەکان بە روونی نیشانی دەدەن کە مەسەلەی سەرەکیی چی بوو: رەخنە گرتن لە سیستەمی داسەپاوی کۆمەڵایەتی.
بەڵام پێ بە پێی بەهێزتر بوونی جووڵانەوەی کرێکاریی هەم لە بواری سیاسی و هەم لە ناو یەکیەتییەکانی کرێکارییدا، پەیوەندیی نێوان دەسەڵات و خاوەندارەتیی وەک شتێک سەیر دەکرا کە بکرێ بە بێ نەتەوەیی کردنی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان بپچڕێت. کاتێک کە دەسەڵاتی سیاسی گرێدرا بە مافی دەنگدان و نەک خاوەندارەتیی، سیاسەتی یاسا دانان و ئابووری توانرا بۆ پێشخستنی داوا جەماوەرییەکان بۆ ئاسایش و دادپەروەریی کەڵکی لێ وەرگیرێت. کاتێک کە یەکیەتییەکانی کرێکاری بەهێزتر بوون، کرێکارەکان توانیان بەرژەوەندییەکانیان لە دژی خاوەن سەرمایەکان لە پەیوەندی لە گەڵ مووچە و مەرجەکانی کار پەرە پێ بدەن. و پێ بە پێی چوونە سەری داهاتی کرێکاران، ئەوان توانیان داواکارییەکانیان وەک کڕیار لە دژی خاوەن کۆمپانیاکان بەرز بکەنەوە.

بە واتایەکیتر توانرا بەربەرەکانی لە دژی بێدادی و چەوساندنەوە بکرێت بێ ئەوەی خۆ تووشی ئەو دژوارییە سیاسی و ئابوورییانەی کە میراتی سیستەمی بەتوندی سەنترالیزە کراون بکەین. ئەوەش بە بێ مەترسی هێنانە کایەی شێوازی نوێی سەرکوتکەریی کە بە ناچار لە سیستەمێکدا سەر هەڵدەدا کە تەنیا ڕێگا بە یەک حیزب و یەک جۆر بۆچوون لە مەڕ چۆنیەتیی ڕێکخستنی کۆمەڵگا و ئابووری دەدا.

هەڵبەت ئەوە بەو مانایە نیە کە گشت بێدادی و گشت دژوارییەکان لە ناو دەچن. ڕێگا چارەی وەها کە لەوێدا هیچ کێشەیەک نە بێت لە راستیدا بوونیان نیە. بەڵام مۆدێلی سوسیال دێموکراسی بەو مانایە بوو کە دەسەڵات لە خاوەندارانەوە گوازرایەوە بۆ کرێکاران و بەو شێوەیە ئامانجەکانی وەک ئازادی، یەکسانی، ئاسایشی ئابووری و دادپەروەریی کۆمەڵایەتی (جگە لەوانە دەبێ ئاماژە بە داوا سەرەکییەکانی وەک دێموکراسی و دەسەڵاتیش بکرێت) تا رادەیەکی یەکجار زۆرتر لە بەراورد لە گەڵ ئەو وڵاتانەی کە گوایە رەوتی فکریی "ئۆرتۆدۆکسیان" پێڕەو دەکرد وەدیهاتن.

بەڵام ئەمڕۆ ئێمە دەبینین کە چۆن شوێنەکانی دەسەڵات وەک ئاکامی ئاڵوگۆڕەکان لە ئاستی ناونەتەوەییدا بۆ جارێکیتر لە گۆڕان دان. بە جیهانی بوونی ئابووری لە زۆر بواردا بووەتە هۆی زیاد بوونی دەسەڵاتی خاوەندارەتیی، سەرمایە، بە سەر کۆمەڵگا و تاکەکاندا.

ئە رکی قورسی داهاتوو دیتنەوەی ئامرازی سیاسی نوێیە کە ببێتە هۆی وەر گرتنەوەی دەسەڵات بە بێ گرفتار بوون بە سیستەمێک کە دێموکراسی سنووردار بکات.

بەهاکانی سوسیال دێموکراسی:

ئازادی

جووڵانەوەی ئازادیخوازی، بە شێوەی جۆراوجۆر، لە هەموو سەردەمێکدا بوونیان هەبووە. سەرهەڵدانی کۆیلەکان لە سەردەمی زۆر کۆندا، سەرهەڵدانی وەرزێڕان لە سەدەکانی ناوەراستدا، شەڕە دینی‌یەکان لە سەدەی ١٧ و جووڵانەوەکانی رزگاریی نەتەوەیی لە ئوروپا لە سەدەی نۆزدەدا.

بەڵام ئازادی گشت کات هەمان مانای نەبووە کە ئەمرۆ ئێمە باسی لێوە دەکەین. هەر ئەو نەجیبزادە سوێدی‌یانەی کە شەڕیان بۆ بەرگری کردن لە مافی کلیسای پرۆتستان بۆ دەرباز بوون لە دەسەڵاتی پاپ کرد هەر جۆرە جیاوازی‌یەکی ئایینی‌یان لە وڵاتی خۆیان سەرکوت کرد. جووڵانەوەکانی ئازادیخوازی نەتەوەیی لە سەدەی ١٩ ئامانجیان رزگار کردنی وڵاتەکانیان لە سەرەڕۆیی نەتەوەکانی‌تر بووە. بەڵام ئەو وڵاتانەی کە بەو شێوەیە ئازاد بوون کرداریان بەرامبەر بە تاقمە کەمایەتی‌یەکانی ناو سنووری خۆیان زۆر بێ بەزەیی‌یانە بوو و چەوسێنەرە تازەکان گشت سەرهەڵدانێکیان بە دژی دەسەڵاتی خۆیان کپ کرد.

بازرگانەکان و چینی خاوەن ناوەندی پیشەسازی کە لە سەدەکانی ١٨ و ١٩ لە ئوروپا سەریان هەڵدا، داوای ئازادیان لە چنگ یاسا و بەربەستەکان و هەروەها ئەو هەموو زێدەمافی‌یە جیاجیایانە دەکرد کە چینە باڵا دەستەکانی خاوەن زەوی هەیان بوو و کە ببوو بە کۆسپێک لە سەر رێگای گەشە کردنی بازرگانی و بەرهەمهێنان. بەڵام کاتێک کە کرێکاران داوای مافی گفتوگۆ کردن لە سەر مووچە و مەرجەکانی کاریان کرد ئەوسا داوای ئازادی کوتوپڕ کۆتایی پێ هات.

وەک ئەرنست ویگفۆش جارێک پرسیاری کرد: "ئازادی، بەڵێ، بەڵام بۆ کێ؟ و بۆچی؟".

"ئازادی" وشەیەکە بە زۆر پلەی ماناوە و هەرگیز وا ساکار نیە کە کۆنسێرڤاتیوەکان و نوێ لیبرالەکان دەیان هەوێ نیشانی بدەن، کاتێک کە باسی ئازادی تاک وەک شتێک کە دژی بڕیارەکانی جەماوەری‌یە دەکەن.

هیچ مرۆڤێک ژیانی خۆی لە سەربەخۆیی تەواو لە پەیوەندی لە گەڵ مرۆڤەکانی‌تر بە سەر نابات، ئەوە نەک تەنیا بەو هۆیە کە مرۆڤەکان بە گشتی زیندەوەرێکی کۆمەڵایەتین بەڵکوو هەروەها دەگەڕێتەوە سەر چۆنیەتیی پێویستی ئێمە بە هاوکاری مرۆڤی‌تر بۆ مانەوە و ئاسوودەیی خۆمان. هیچ کەس ناتوانێ خانووی خۆی بە تاقی تەنیا دروست بکات، جلوبەرگی خۆی بدروێ، خواردەمەنی خۆی دابین بکات، کاری لولەکێشی خۆی بۆ خۆی بکات، ئامرازی ڕاگواستن بۆ خۆی دروست بکات و چارەسەری نەخۆشیەکانی خۆی بکات. ئە گەر مرۆڤ بیهەوێ دەستی بەو هەمو شتانە و بە ئەو ئازادیە کە بە دوای دەرباز بوون لە برسیەتی، سەرما و نەخۆشی دێتە بەر ڕابگات، دەبێ هاوکاریی مرۆڤەکانی‌تر بکات. یا ئەگەر بمان هەوێ بە جۆرێکی‌تر باسی بکەین: چارەسەریی جەماوەریی پێویستن. چارەسەری‌یە جەماوەری‌یەکان پێش‌شەرتی ئازادی جموجۆڵ بۆ تاکن و دابینکەری دەرفەتی رێکخستنی ژیانی تاک.

بەڵام ئەو چارەسەری‌یە جەماوەری‌یانە بە نۆبەی خۆیان دەخوازن کە تاکەکان یاساکانی پێویست بۆ کار کردنی کۆمەڵگا قوبووڵ بکەن. کردەوەی ئێمە شوێن دەخاتە سەر ئەوانی‌تر، بە هەمان شێوە کردەوەی خەڵکی‌تر شوێن لە سەر ئێمە دادەنێت. هەر بۆیە ئەو کۆمەڵگایەی کە ئێمە پێکەوە تیایدا دەژین، لە پشت بەستنی دوو لایەنە بە هەڵس‌وکەوتنە جیاوازەکانمان، دەبێ لە سەر یاسای وەها دابمەزرێت کە گشت لایەک ڕێز بۆ ئەو یاسایانە دابنێن و ئەو ڕێز لێنانە بە

نۆبەی خۆی دەخوازێ کە یاساکانیش هەموو ئەندامەکانی کۆمەڵگا لە بەر چاو بگرن و نەک تەنیا بەشێک لەوان.
بۆیە هەمیشە ناکۆکی‌یەک هەیە لە نێوان داواکانی تاک بۆ ئازادی و ئەو سنوورانەی کە بۆ ئازادی هەر تاکێک بۆ پاراستنی ئازادی ئەوانی‌تر دیاری کراوە.
یاساکانی هاتوچۆ نموونەیەکی ئاشکران بۆ ئەو مەبەستە، سنوورەکانی خێرایی، سنووردار کردنی پارک کردنی ئوتۆمبێل، هتد هەڵبەت دەبنە هۆی دانانی سنوور بۆ ئازادی رەهای شۆفیری ئوتۆمبێل کە ئەو بتوانێ هەر چۆنێک پێی خۆش بێت ئوتۆمبێل لێ بخورێت یا خود لە هەر شوێنێک پێی خۆش بێت ئوتۆمبێلەکەی ڕابگرێت. لە هەمان کاتدا یاساکان ئازادی زیاتر لە سەر شەقامەکان و مەیدانەکان بۆ هەموو ئەو کەسانەی کە ئوتۆمبێل لێ ناخوڕن دەستەبەر دەکات کە بە بێ ئەو یاسایانە هەڵسوڕانیان بە هۆی ئەو هەموو ئوتۆمبێلانە گەلێک دژوار دەبێت. لە راستیدا ئەو یاسایانە ئازادی شۆفیری ئوتۆمبێلەکانیش زیاد دەکەن. لە سیستەمێکدا کە هیچ یاسای نەبێت زۆر بە سادەیی شێواوی هاتووچۆ دێتە پێش و هیچ کەس ناتوانێت بۆ هیچ شوێنێک بچێت.
لە سەرەووی هەمووان ئەوە "دۆکترینی ئازادی" نوێلیبراڵەکان بە جەخت کردنی تۆکمە لە سەر تاکگەرایی‌یە (indvidualism) کە وا دەنوێنن کە بەستراوەیی دوو لایەنە بوونیان نیە و نایان هەوێ ئەو چوارچێوە کۆمەڵایەتی‌یانە لە بەر چاو بگرن کە ئازادی تاکیی دەبێ لە ناوی‌دا کار بکات. بۆ ئەو کەسانەی کە بە تەنیایی لە بیابان دەژین دەگونجێ کە هەرکات و لە هەر شوێنێک حەز بکەن جگەرە بکێشن چونکە زیانی جگەرەکێشان تەنیا خۆیان دەگرێتەوە. بەڵام کاتێک کە تۆ لە گەڵ مرۆڤی‌تردا بژی و داوای مافی ئەوە بکەی کە هەرکات و لە هەر شوێنێک کە پێت خۆش بێت جگەرە بکێشی، ئەو کات تۆ ئازادی مرۆڤی‌تر بۆ پارێزگاری لە تەندروستی خۆیان پێشێل دەکەی.
لە بەر ئەو هۆیە بۆچوونی نوێلیبراڵەکان لە مەڕ ئازادی، لە کردەوەدا تەنیا ئازادی بۆ بەهێزەکانە، ئازادیەک کە نرخەکەی دەبێ بە کەم کردنەوەی ئازادی ئەو مرۆڤانە بدرێت کە هێندە بەهێز نین. ئازادی بازرگانەکان بۆ بڕیاردان لە سەر مەرجەکانی کار بەو مانایەیە کە ئازادی کرێکارەکان بۆ ئەوەی کە دەسەڵاتیان بە سەر کارەکەیانەوە هەبێ کەم ببێتەوە، ئازادی خاوەن خانووبەرەکان بۆ بڕیار دان لە سەر موڵکەکەیان، ئازادی کرێ نشینەکان لە سەر شوێنی ژیانیان کەم دەکاتەوە و ئازادی خاوەن زەوی‌یەکان بۆ دروست کردنی خانووبەرە لە کەنار دەریا و رووبارەکان ئازادی خە ڵکی تر بۆ گەشت و گوزار لەو شوێنانە کەم دەکاتەوە.
چەمکی ئازادی سوسیال دێموکراسی جەخت لە سەر ئازادی بۆ زۆرینە دەکات. ئەوە دژکردارێکە لە دژی نەبوونی ئازادی و ئەو زەختە کە خەڵک تووشی دەبن کاتێک کە بڕیارەکانی پەیوەندی‌دار بە مەرجەکانی ژیانی ئەوان لە روانگەی بەرژەوەندی تاکیی یەکێکی‌تر دەدرێن. سوسیالیزمی دێموکراتیک داخوازی‌یەک بوو بۆ رزگار بوون لە زۆرداری و سەرشۆڕی، لە برسیەتی و نەزانی، لە مەترسی بێکاری، نەخۆشی و پیری، و داخوازی‌یەک بوو بۆ ئازادی بەشداری چالاکانە و بڕیاردانی هاوبەش، بۆ پێشکەوتنی تاکیی و دەرفەتی شوێن دانان لە سەر ئەو کۆمەڵگایە کە ژیان و داهاتووی تاکەکان دیاری دەکات و هەر واش دەمێنێتەوە.
بەڵام ئەگەر ئەو ئازادیە قەرارە لە لایەن هەموانەوە کەڵکی لێ وەرگیرێت، ئەوکات پێویستە هەندێک سنوور دیاری بکرێن بە تایبەتی لە سەر ئازادی تاکە بەهێزەکان بۆ ئەوەی کە داوای مافی پتر لەوانی‌تر نەکن و بۆ ئەوەی کە ئەوانی‌تر بۆ بەرژەوەندی‌یەکانی خۆیان نەچەوسێننەوە.

ئەو کەسانەی کە بە مافی بەهێزەکان هەڵدەڵێن و ئازادی وەک دەسکەوتێکی تاکیی دەبینن کە دەبێ لە پێشبڕکێ لە گەڵ خەڵکی تر بربردرێتەوە و کە (دۆڕاوەکان) تە نیا دەبێ سەرزەنشتی خۆیان بکەن ئەگەر بدۆڕێن، ئەو سنووردانانە لە سەر ئازادی بە شتێکی نا پەسەند دەزانن. بەڵام ئەگەر مرۆڤ ئازادی بڕیاردان لە سەر ژیانی خۆی وەک مافی مرۆڤی جیهانی ببینێت بە ناچار دەبێ قەبووڵ بکات کە مافی تاکە بەهێزەکان دەبێ لە پێناو بەرژەوەندی ئەوانیتر سنووردار بکرێت.

هەمیشە لە نێوان تاک و کۆمەڵدا ناکۆکییەک هەیە ، ناکۆکییەک کە ئاکامی بە ناچاری ئەو راستییەیە کە خەڵک هاوکات هەم تاکن و هەم زیندەوەرەێکی کۆمەڵایەتین. ئەگەر مرۆڤ بە شێوەیەکی یەک لایەنە پێ لە سەر ئازادی جموجۆڵی تاکەکان دابگرێ ئاکامەکەی سیستەمێکە کە لەوێدا بەهێزەکان لاوازەکان دەچەوسێننەوە. ئەگەر مرۆڤ بە شێوەیەکی یەک لایەنە جەخت بکاتە سەر داواکارییەکانی کۆمەڵگا بە گشتی، ئەوسا مەترسی ئەوە هەیە کە پێداویستییەکانی تاک بە بێمەرج دەکەوێتە ژێر ڕکێفی پێداویستییەکانی کۆمەڵ. هەر وەکو ئێمە دەبێ بەرامبەر بە مەترسی یەکەم وشیار بین بە هەمان شێوە، ئێمە وەک سوسیال دێموکرات، دەبێ بەرامبەر بە مەترسییەکەی تریش وشیار بین. ئێمە دەبێ وشیار بین لە دژی بە ڕەوا پیشان دانی سنووردار کردنی ئازادی تاکەکان بە شێوەیەکی ڕۆتینی چونکە ئەوە، بە واتایەکی گشتی، لە وانەیە وەک زیاد کردنی ئازادی ئەوانیتر سەیر بکرێت.

هەندێک نموونە هەن کە چۆن لەوێدا کۆمەڵەکان دەتوانن یەک فۆرمیی شێوەی ژیان و بیر کردنەوە بسەپێنن بە بێ ئەوەی کە ئەو کارە لە ڕوانگەی پێویستییەکانی گشتییەوە ڕەوا بن. کۆمەڵ دەتوانێ بە بیانووی دڵسۆزی بۆ جەماوەر هەموو باسێک کپ بکات و پێش بە پێداچوونەوەی ڕەخنەگرانە بەو بڕیارانە بگرێ کە بە ناوی کۆمەڵ گیراون. جەماوەر دەتوانێ تاقمی کۆنترۆلکەری پێشڕەو (elite) دروست بکات کە بە کردەوە ئەوان بچەوسێنێتەوە، نەک بۆ بڕیاری وەها کە بە قازانجی گشتی بن بەڵکوو لە پێناو بەهێز کردنی پلەی خودی ئەو تاقمە دەسەڵاتدارە. ئەوجۆرە مەترسییانە لە گشت کۆمەڵێکدا هەن بە بێ جیاوازیی ڕێبازی سیاسی. تۆێژینەوەکانی کۆمەڵناسی ئاشکرایان کردوە کە مەزنترین یەک شێوازیی بۆچوون لە ناو تاقمی بازرگانی کەرتی تایبەت بەدی دەکرێت. بەڵام وەک سوسیال دێموکرات کە بۆچوونی بنەڕەتیان ئەوەیە کە ئازادی تاک دەبێ لە ڕێگای ئەو کۆمەڵگایەوە کە تاک ئەندامیەتی دابین بکرێت، لە پەیوەندی لە گەڵ شێوازە مەترسیدارەکانی سیستەمی هەرەوەزی (Collectivism) دەبێ وریا بین. جگە لەوەش ئێمە دەبێ قەت لە بیر نەکەین کە دابین کردنی ئازادی بۆ گشت لایەک هەڵبەت پێویستی بە هاوسەنگی بێ پسانەوە لە نێوان بەرژەوەندییەکانی تاقمە جیاجیاکان و تاکەکاندا هەیە، بەڵام ئەو ئازادیە هەرگیز ناتوانێ ڕێگا بە سازش کردن لە سەر داخوازییە بنەڕەتییەکان بۆ ئازادی و مافی مرۆڤ و هەروەها دێموکراسی سیاسی بدات.

ئازادی لە لایەن سیستەمێکی هەرەوەزی بە ئەو تێژبینییە کە ئێمە وەک ئەندامانی کۆمەڵگا پێویستی دوو لایەنەمان بە یەکتر هەیە و دەبێ هەندێک یاسای دیاری کراو پەیڕەو بکەین، ناکەوێتە مەترسییەوە. لە لایەکیترەوە ئازادی لە لایەن هەموو جۆرە بنچەگەرییەک (fundamentalism) لە بواری دینی و سیاسی و ئابوورییەوە هەڕەشەی لێدەکرێت. بنچەگەری دەکرێ وەک ڕوانگەیەک وەسف بکرێت کە ڕێبازی ئەو تاقمەیەی کە مرۆڤ ئەندامیەتی بە گوێرەی هەندێک ئەرکی مەزنتر و پێشەکی بڕیاردراو کە لە لایەن خودا، مێژوو یا خود بازارەوە دیاری کراوە دروستە.

ئەگەر مرۆڤ، لە بنەڕەتدا ڕێگای دروست بێت، ئیتر هیچ هۆیەک نیە کە ئەو، ڕوانگەی

خەڵکی تر کە بۆچوونی جیاوازیان هەیە لە بە ر چاو بگرێت. بە پێچەوانە لە پێناو بەرژەوەندی خۆیان و لە بەر بەرژەوەندی گشتی، گرنگە کە ئەوان دەرفەتی دەربڕینی بیروباوەڕە هەڵەکانیان پێ نەدرێت.
بۆیە کراوەیی بەرامبەر بە روانگە و بۆچوونە جیاوازەکان، ئامادەیی گوێ گرتن بە ڕێزەوە و ئاڵوگۆڕ کردنی بۆچوونەکان لە بۆ گەیشتن بە باشترین رێگا چارەی هاوبەش یەکێک لە شەرتە پێویستەکانی گشت جووڵانەوەیەکی دێموکراتیک و کۆمەڵیە. ئەوە بە هەمان ئەندازە داخوازییەکە کە دەبێ ئاراستەی گشت هاوولاتییانی کۆمەڵگایەکی دێموکراتیک بکرێت.

بەهاکانی سوسیال دێموکراسی:

یەکسانی

داخوازیی یەکسانی یەکێک لە داخوازییە سەرەکییەکانی سوسیالیزمە. لە هەمان کاتدا ئەوە داوایەکە کە زۆرجار بە هەڵە لێکدراوەتەوە، ئەویش نەک تەنیا لە لایەن نەیارانییەوە.
زۆرجار داوای یەکسانی لە بەرەی کۆنسێرڤاتیوەکانەوە بە بیانووی ئەوە کە مرۆڤەکان جیاوازن رەت دەکرێتەوە. داوای یەکسانی وا لێک دەدرێتەوە کە گوایە بەو مانایەیە کە هەموو کەس دەبێ بە هەمان شێوە هەڵس و کەوتی لە گەڵدا بکرێت و دەبێ ژیانیان دروست بە یەک شێوە بە سەر بەرن. لە هەمان کاتدا ئەو خولیایە لە ناو ئەو کەسانەی کە بەرگری لە یەکسانی دەکەن هەیە کە یەکسانی وەها وەرگێرنەوە کە هەموو کەس دەبێ وەک یەک بژین.
هەڵبەت ئەوە هەڵەیە، یەکسانی بە مانای هاوشێوەیی نیە. هەروەک پێشدا ئامازەی پێکراوە خەڵک زۆر لێک جیاوازن، بەڵام لە هەندێک روانگەوە ئێمە هەمووومان وەک یەکین.
هە ر کەس وەک تاک بایەخی خۆی هەیە، هەر کەس مەرج و لێهاتوویی تایبەت بە خۆی بۆ پێشکەوتن هەیە، هەر کەس خەون و هیوای تایبەت بە خۆی لە سەر ژیان و لە سەر داهاتوو هەیە و ئێمە هەمووومان ئەندامی کۆمەڵگاین. شێوەی رێکخستن و پێشکەوتنی کۆمەڵگا ئەو دەرفەتانە دیاری دەکەن کە ئێمە وەک تاک هەمانن بۆ ئەوەی کە بتوانین توانا شاراوەکانمان وەگەڕ بخەین و خەونەکانمان لە بارەی داهاتوودا وەدی بهێنین.
لەو پەیوەندییەدا داخوازی یەکسانی داخوازییەکە بۆ یەک فۆرمی، هەمان دەرفەت بۆ گەشە کردنی کەسێتی خۆت و فەرمانرەوایی بە سەر ژیانی خۆتدا.
کۆمەڵناسی ئینگلیسی ریچارد تیتموس(Richard Titmuss) ئاسایشی کۆمەڵایەتی وەک ئەو سامانە وەسف کردوە کە لە لەبەر دەست تاکەکان دایە تا بە یارمەتی ئەو، تاکەکان بتوانن رێکخەر و بڕیاردەری مەرجەکانی ژیانی خۆیان وەک تەندروستی، زانست، وزەی جەستەیی و دەروونی، پەیوەندییەکانی کۆمەڵایەتی، تەناهی کۆمەڵایەتی و هتد بن.
ئەوە شتێکمان لە سەر مانای یەکسانی پێ دەڵێت، واتە دەرفەتی وەک یەک بۆ ئەوەی مرۆڤ بتوانێ مەرجەکانی ژیانی خۆی کۆنترۆل بکات. ئەوە هەروەها بەو مانایەشە کە سیاسەتی یەکسانی دەبێ جەخت لە سەر چ شتێک بکات: دروست کردنی ئەو جۆرە سەرچاوەی دەسەڵاتە بە شێوەیەکی یەکسان.
بێ گومان بناغەی هەموو ئەوانە دێموکراسی سیاسییە، کە هەروەها دەکرێ وەک دەرفەتی یەکسان بۆ کاریگەری لە سەر ئەو بڕیارانە کە گەشەکردنی کۆمەڵایەتی دیاری دەکەن وەسف

بکرێت و کە بە نۆبەی خۆی مەرجەکانی ژیانی مرۆڤ دیاری دەکەن. مافی گشتی و یەکسانی دەنگدان تەنیا داوایەک بۆ ئازادی نیە بەڵکوو بە هەمان شێوە داوایەکە بۆ یەکسانی.
بەڵام ئەو یەکسانی‌یە فەرمی‌یە بۆ دروست کردنی سامانی یەکسان، نە بۆ کارتێکەری لە سەر کۆمەڵگا و نە لە سەر بارودۆخی خۆت وەک تاک بەس نیە.
زانست یەکێک لە گرنگترین سەرەچاوەکانی دەسەڵاتی تاکە، هەم لە بازاری کار و هەم بۆ پێشکەوتنی مرۆڤ وەک تاک. لە بەر ئەو هۆیە پەروەردە و فێرکردن (بە چۆنیەتیی‌یەکی باش و لە ئاستی پێویست) دەبێ مافێک بێت بۆ هەمووان بە بێ لە بەرچاو گرتنی توانایی ئابووری تاکەکان.
تەندوروستیش هەروەها سامانێکی گرنگی تاکی‌یە. لە بەر ئەوە دەبێ چاوەدێری تەندروستی (بە چۆنیەتیی‌یەکی باش و لە ئاستی پێویست) مافێک بێت بۆ گشت لایەک. بۆیە دەبێ خەڵک بتوانن کارتێکەری‌یان بە سەر شوێنی کارەکانیاندا هەبێ تا ئەو کارەی کە دەیکەن زەرەری بۆ تەندروستی ئەوان نەبێت.
ئاسایشی ئابووری و کۆمەڵایەتیش هەروەها سەرچاوەی دەسەڵاتن. ئەو کەسانەی کە خۆیان لە بەستراوەیی ئابووری بە خەڵکی‌تردا دەبینن توانای پێشخستنی بەرژەوەندی‌یەکانی خۆیانیان نیە. ئەو کەسانەی کە بە دژواری بژیوی خۆیان دابین دەکەن و گشت کات نیگەرانی نەخۆشی یا خود بێکارین، هیچ بواری گەشە کردنی تاکی‌یان نیە یا خود ئەگەر هەیانبێت زۆر کەمە. بێ گومان ئەو شتەی کە بۆ ئاسایشی کۆمەڵایەتی بنەرەتی‌یە ئەوەیە کە خەڵک کارێکیان هەبێ کە بە داهاتەکەی بتوانن بژیوی خۆیانی پێ دابین بکەن. پارێزگاریی ئابووری لە کاتی بێکاری و لە تەمەنی پیری‌دا بۆ دانی دەسەڵات بە دەست خەڵک بە سەر ژیانی خۆیاندا گرنگن.

دەرفەتی یەکسان یا خود ئاکامی یەکسان؟

ئەو شتەی کە سیاسەتی یەکسانی دەتوانێ دروستی بکات دەرفەتی یەکسانە بۆ خەڵک؛ ئەوەی کە خەڵک چۆن باشترین کەڵک لەو دەرفەتانە وەر دەگرن پەیوەندیی بە خۆیانەوە هەیە. سیاسەتی یەکسانی نە دەتوانێ و نە دەش بێ هەمووان ناچار بکات کە بەرەو یەک لا برۆن بۆ ئەوەی کە بە یەک ئامانج بگەن.
لە فەلسەفەی سیاسیدا زۆرجار جیاوازی دادەنرێت لە نێوان یەکسانی دەرفەت و یەکسانی ئاکامەکان. ئەوە پێناسەکەی دووهەم واتە یەکسانی ئاکامەکانە کە رەخنەگران بە شێوەیەکی ئاسایی کەڵکی لێ وەردەگرن کاتێک کە دەڵێن یەکسانی و یەک فۆرمی هەمان شتن.
ئەگەر مرۆڤ داخوازی بۆ یەکسانی وەها وەرگێرێتەوە کە هەموو کەس دەبێ لە هە موو بار و دۆخێک هەمان ئاکام وەدەست بهێنن ئەوە بەو مانایەیە کە هەموو کەس ناچار بکرێن کە بە تەواوی وەک یەک بن. بەڵام ئەو لێکدانەوەیە لە سەر یەکسانی دژایەتی لەگەڵ ناوەڕۆکی فکری یەکسانی هەیە: مافی یەکسان بۆ خەڵک بۆ بەڕێوەبردنی ژیانی خۆیان، ئەگەر ئێمە گشت کەس ناچار بکەین کە ژیانیان بە یەک شێوە بەرنە سەر، گرنگ نیە ئەوە چەندە "یەکسان" بێت، لە راستیدا خەڵک هیچ دەرفەتێکیان بۆ بەڕێوەبردنی ژیانی خۆیان پێ نەدراوە.
هەندێک لە لایەنگرانی یەکسانی زەرەر بە چەمکی یەکسانی دەگەیەنن کاتێک ئەوان یەکسانی وا لێک دەدەنەوە کە هەموو کەس دەبێ هەموو شتێکیان بە یەک ئەندازە هەبێت.
هەر چۆنێک بێت، تەنانەت ئەگەر رێسای بنەرەتیش ئەوە بێت کە "یەکسانی دەرفەت" (لە بەڕێوەبردنی ژیانی خۆت) بێت، مرۆڤ ناتوانێ بە تەواوی داخوازی "یەکسانی ئاکامەکان" رەت

بکاتەوە. ئێمە دەتوانین قوتابخانە وەک نموونەیەک بهێنینەوە: هەر کەس دەبێ هەندێک لێهاتوویی بنەرەتی هەبن بۆ ئەوەی کە بتوانێ وەک هاووڵاتی کاروباری خۆی بەڕێوەبەرێت وبتوانێ لە بازاری کاردا داکۆکی لە خۆی بکات. لەو بوارەدا قوتابخانە دەبێ "ئاکامی یەکسان" وەدەست بهێنێت. ئەوە بە نۆبەی خۆی دەتوانێ بە کردەوە "دەرفەتی جیاواز" بخوازێ واتە قوتابخانەکان کەڵک لە شێوازی فێرکردنی جیاواز وەر بگرن چونکە هەر شێوازێک بۆ هەموو قوتابی‌یەک بە یەک شێوە گونجاو نیە. یا خود ئەوە دەتوانێ بەو مانایە بێت کە مرۆڤ دەبێ سەرمایەی زۆرتر بۆ ئەو قوتابی‌یانە تەرخان بکات کە دژواریی زیاتریان لەوانی‌تر هەیە.
بەڵام ئەوە شتێکی ئاشکرایە کە زیاتر لە زانیاری‌یە بنەرەتی‌یەکان کە هەر کەس دەبێ بیبێت، مرۆڤ ناتوانێ داوا بکات کە هەموو دەبێ بگەنە یەک پلە. کەسێک کە لە موزیک باشە دەبێ مافی ئەوەی هەبێت کە شارەزایی‌یەکەی گەشە پێ بدات هەروەک ئەو کەسەی کە لە بیرکاری یا دارتاشی یا مامەڵە کردن لە گەڵ خەڵک بە هرەمەندە دەبێ مافی ئەوەی هەبێت کە گەشە بە شارەزایی‌یەکەی بدات.
لە راستیدا یەکسانی مافی جیاواز بوونیش دەگرێتەوە (بە بێ ئەوەی کە بەو مانایە بێت کە یەکێک لەوی‌تر گرنگتر سەیر بکرێت یا خود بە شێوەیەک لە ئەوانی‌تر سەرووتر بێت).
تەنیا لەو کۆمەڵگایانەی کە بە راستی یەکسانن مافی جیاواز بوون هەیە. لە کۆمەڵگای نایەکساندا هەمیشە هەندێک هەن کە جیا دەکرێنەوە، وەلا دەندرێن و هەر بۆیە هیچ کات دەرفەتی ئەوەیان پێ نادرێت کە گەشە بە لێوەشاوەیی‌یە تایبەتی‌یەکانیان و کەسێتی خۆیان بدەن.

ئازادی و یەکسانی

زۆرجار وا باس دەکرێت، لانی کەم لە ناو لێکۆڵەرەوە کۆنسێرڤاتیوەکاندا، کە ئازادی و یەکسانی بە واتایەکی گشتی پێچەوانەی یەکترن.
ئەو تێزە لە سەر لێکدانەوەیەکی هەڵە لە سەر داخوازی بۆ یەکسانی وەک شتێک کە ئاکامی هاوچەشن بگریتەوە دامەزراوە. لە راستیدا ئەگەر هەموو کەس بە زۆر بخرێنە یەک قاڵبەوە ئەوە لەگەڵ ئازادیی تاکەکان بۆ بڕیاردان لە سەر چۆنیەتیی بەڕیوە بردنی ژیان و بارودۆخی رۆژانەیان دژایەتیی هەیە.
بەڵام پێناسەی یەکسانی ئەوە نیە کە دەڵێ هەموو کەس دەبێ بە تەواوی وەک یەک بن. یەکسانی دەخوازێ کە هەموو کەس تەنیا لە بوارێکی تایبەتی‌یەوە وەک یەک بن: مافی یەکسان بۆ بڕیاردان لە سەر مەرجەکانی ژیان. یا خود، ئەگەر بمان هەوێ بە شێوەیەکی تر باسی بکەین، مافی یەکسان بۆ ئازادی.
ئەگەر ئێمە لە کاتی قسە کردن لە سەر داخوازیی ئازادی راستگۆ بین، هەڵبەت دەبێ مەبەستمان ئەوە بێت کە ئازادی مافێکە بۆ گشت کەس. ئەو کات باس کردن لە دژایەتی نێوان ئازادی و یەکسانی شتێکی نابەجێیە. بە پێچەوانە، یەکسانی یەکێک لە پێش مەرتەکانی ئازادی‌یە: تەنیا لە کۆمەڵگایەکی یەکساندا گشت کەس دەرفەتی ئازاد بوونیان هەیە. لە کۆمەڵگایەکی نایەکساندا، کە لە وێدا ئەو کەسەی کە بە هێزترە رێگای پێ بدرێت کە لە سەر حسابی کەسێکی لاوازتر هەر چی پێی خۆش بێت دەستی بەسەردا بگرێت، هەندێک خەڵک دەرفەتی کەمتریان لە ئە وانی‌تر بۆ بەڕێوەبردنی ژیانی خۆیان دەبێت. بە هێزەکان مەرجەکانی ژیان بە سەر ئەوانی‌تر کە توانای کەمتریان هەیە دادەسەپێنن و بەو جۆرە ئازادی ئەوان کەم دەکرێتەوە.

ئەگەر تێزی ناکۆکیی نیوان ئازادی لە گەڵ یەکسانی فڕی بە راستی‌یەوە بێت، ئەو کات دەبێ ئازادی وەک مافی دەست بە سەر داگرتنی هەر شتێک کە پێت خۆش بێت لە سەر حسابی ئەوانی‌تر پێناسە بکرێت. ئەم جۆرە ئازادی‌یانە، کە تەنیا تاقمێکی کەم پێی شاد بن لە کاتێکدا کە ئەوانی‌تر لێی بێ بەش بن، هەڵبەت لە گەڵ داخوازیی یەکسانی دژایەتی‌یان هەیە.
هەر چۆنێک بێت، ئەگەر ئازادی جۆرێک پێناسە بکرێت کە بە کردەوە ببێتە هۆی کۆیلەتی و نەبوونی ئازادی بۆ زۆربەی خەڵک ئەوسا پرسیارەکە ئەوەیە کە، ئایا ئێمە باسی ئازادی دەکەین؟ ئایا ئەوە زۆرتر باس لە زێدەمافی دەستەیەکی دیاریکراو لە خەڵک نیە؟

یەکسانی و کاریگەری

باسێک کە ناو بە ناو سەر هەڵ دەدات ئەوەیە کە "رادەیەکی زۆر" یەکسانی زەرەری بۆ کاریگەریی ئابووری هەیە. بە وتەی بەشێک لە قسەکەرانی کۆنسێرڤاتیو جیاوازیی ئابووری پێویستە؛ دەرەتانی دەوڵەمەند بوون، وەدەست هێنانی پارەی زۆرتر لە خەڵکی‌تر یەکێک لەو فاکتەرانەیە کە بە وتەی ئەوان دەبێتە هۆی گەشەکردنی ئابووری.
ئەوە شتێکی سروشتی‌یە کە خەڵاتی تێکۆشان (وەک بۆ وێنە ئەو مووچەیەی کە بۆ ئەنجام دانی کارێک وەردەگیرێت) گرنگە بۆ ویستی کار کردن و بۆ وەدیهێنان. سوسیال دێموکراسی هیچ کات ئەو روانگەیەی نەبووە کە هەموو کارێک دەبێ هەر هەمان مووچە ی بۆ دیاری بکرێت، بەڵکوو هەمیشە قەبووڵی کردوە کە ئەو کارانەی کە پلەیەکی بەرزتر لە خوێندن دەخوازن یا خود بارێکی قورس‌تر لە ئەرک دەخەنە سەر شانی فەرمانبەرانەوە دەبێ داهاتی پتر بە ئەنجام دەرانی بگەیەنن.
بەڵام ئەو بۆچوونە کە لێوەشاوەیی و بەرپرسیاری دەبێ پاداشتی بۆ دیاری بکرێت سروشتی‌یە کە دەبێ کار لە هەموو بوارەکاندا بگرێتەوە! مرۆڤ ناتوانێ تەنیا دەستەیەک لە کارەکان دیاری بکات و بڵێ کە تەنیا کۆشش و لێوەشاوەیی لەو کارانەدا دەبێ بە شێوەیەکی تایبەت خەڵات بکرێن، لە کاتێکدا کە خاوەن کارەکانی‌تر دەبێ تووشی کۆسپی ئابووری بن چونکە ئەوانی‌تر یەکجار زۆر بە نرخترن. بەڵام "دەرفەتی دەوڵەمەندبوون" کە کۆنسێرڤاتیوەکان بانگەشەی بۆ دەکەن کە هێزێکی هاندەری گرنگە، زۆرجاران ئەگەر لە نزیکەوە لێی بکۆڵدرێتەوە دەر دەکەوێ کە تەنیا لە پەیوەندی لە گەڵ هەندێک کاری دیاری کراو و پلەی دیاری کراودا دروستە.
تاقمە پیشەیی‌یەکانی‌تر و جاری وا هەیە تەنانەت لقێکی[1] تەواو چاوەڕوانی ئەوەیان لێ دەکرێت کە قەبووڵ بکەن کە تێکۆشانی ئەوان گرنگی‌یەکی وەهای لە باری مووچەوە نیە، جا قەی ناکات کە کارەکان چەندە بە لێوەشاوەیی‌یەوە ئەنجام بدرێن، بەڵام لە گەڵ ئەوەشدا چاوەڕوانی ئەوەیان لێ دەکرێت کە کارەکەیان بە باشی ئەنجام بدەن.
هەر چۆنێک بێت، بۆ ئەوەی کە ئابووری گەشە بکات وەدەست هێنانی ئاکامی باش لە لایەن پسپۆری زۆر خوێندەوار و سەر کردە بازرگانی‌یەکانەوە بەس نیە. هەروەک ئەندازیاری خانووسازی و پزیشک دەبێ کارەکانیان بە باشی ئەنجام بدەن، بە هەمان شێوە گرنگە کە بۆ وێنە کرێکارانی خانووسازی و بەشی تەندروستی کارەکانیان بە باشی ئەنجام بدەن، سەر کردە لێوەشاوەکانی بازرگانی چ سوودێکیان هەیە ئەگەر ئەوانی کە دەبێ ڕاسپاردەکانیان بەڕێوەبەرن بە کردەوە هاندەرێکی وەهایان لە ئاست ئەرکەکانیاندا نەبێت؟

[1] لقێکی پیشەیی وەک بۆ وێنە هەموو ئەو کەسانەی کە لە بەشی پەروەردە و فێرکردندا کار دەکەن

کاتێک کە جیاوازی بەر چاوی ئابووری وەک شتێکی باش وەسف دەکرێت، ئەوە ئەو لایەنانەی کە وا داهاتیان لە سەرەوەیە جەختیان لە سەر دەکرێتەوە: دەرفەتی خەڵات کردنی هەندێک دەسکەوت بە ئاشکرا. رووی تری سکەکە شتێکە کە باسی لێوە ناکرێت: ئەویش ئەوەیە کە هەندێک پیشە دەبێ بە شێوەیەکی مێتۆدیک کەمبەها بکرێن. ئەگینا بۆ دروست بوونی جیاوازیی داهات هیچ رێگایەکی تر نیە. بەڵام ئەگەر بمان هەوێ کاریگەریی جیاوازی بەرچاوی ئابووری هەڵسەنگێنین ناتوانین تەنیا بڕوانینە پلەی هەرە سەرەووی داهات بۆ ئەوەی کە بزانین چ روو دەدات، دەبێ هەروەها کارتێکەرییەکەی لە سەر پلە خوارەوەکانی داهاتیش لە بەر چاو بگرین.
ئەو کات بۆمان دەر دەکەوێت کە کۆمەڵگایەک بە جیاوازیی زۆر بەرچاو لە بواری ئابوورییەوە کاریگەر نیە. جیاوازی مەزن لە بواری خوێندەوارییەوە بەو مانایەیە کە رێژەیەکی زۆر لە خەڵک پلەیەکی نزمی خوێندەوارییان دەبێت و خەڵکێکی زۆر بە پلەی نزمی خوێندەواری بە مانای پلەی نزمی لێوەشاوەیی و بەو هۆیە پلەی نزمتری بەبڕشتی لە ژیانی پیشەیی دەگەیەنێت. جیاوازیی زۆر لە بواری تەندروستییەوە بەو هۆیە کە بۆ وێنە چاوەدێری پزیشکی زۆر گران بێت یا خود شوێنی کارەکان بۆ تەندروستی پڕ مەترسی بن بەو مانایەیە کە خەڵک ناتوانن بە هەموو تواناوە کار بکەن.
جگە لەوە ئەگەر ئێمە جیاوازیی زۆرمان لە بواری مووچەوە هەبێت بەو مانایەیە کە زۆر تاقمی کەم داهاتیشمان دەبن، بەڵام رێژەیەکی بەرچاوی تاقمی کەم داهات بەو مانایەیە کە سەرجەمی داخوازی لە بواری ئابوورییەوە کەمتر دەبێت و دەرفەتەکانی کۆمپانیاکان بۆ گەشە کردن و "پارە پەیدا کردن" کەم دەبنەوە. نموونەی زۆر هەن کە ئەو راستییە بە جوانی نیشان دەدەن.
وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا وڵاتێکی پێشکەوتوو لە بواری پیشەسازییەوەیە کە زۆرترین جیاوازی لە داهاتدا هەیە، بەو مانایەیە کە ژمارەیەکی زۆر "کرێکاری هەژار"ی هەیە، خەڵکی خاوەن کار کە ناتوانن بژیوی خۆیان دابین بکەن. لە ئەمریکا نیگەرانییەکی زۆر قووڵ لە مەڕ پلەی نزمی بەبڕشتی (Productivity) لە ناوەندە پیشەسازییەکاندا هەیە. ئەوە شتێکە کە بووەتە هۆی ناکارامەیی کۆمپانیا ئەمریکایییەکان لە پێشبڕکێی ناونەتەویی بۆ داکۆکی کردن لە خۆیان، لانی کەم لە رووبەروو بوونەوە لە گەڵ وڵاتەکانی لە حاڵی گەشە کردنی باشووری رۆژهەڵاتی ئاسیادا. ئەو پلە نزمەی بەبڕشتی دەکرێ هۆیەکەی تا رادەیەکی زۆر بگەڕێتەوە سەر رێژەی بەرچاوی کاری کەم داهات.
رێژەی بێکاری لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە وڵاتانی رۆژئاوای ئوروپا کەمترە، ئەوە شتێکە کە جارجار وەک بەڵگەی ئەرێنی بۆ دەرباز بوون لە بێکاری بە یارمەتی زیاد کردنی جیاوازیی داهات ئاماژەی پێ دەکرێت.
بە لام ئەو رێژە کەمە لە لایەن گەلێک ئابووریناسەوە رەخنەی لێگیراوە و ئەوان ئاماژە بەوە دەکەن کە رێژەیەکی یەکجار زۆری بێکاری نیوەکات دەشارێتەوە. ئەگەر مرۆڤ لە جیات ژمارەی ئەو کەسانەی کە کاریان هەیە پلەی پەراوێز کردن لە بازاڕی کار بپێوێت، ئەوسا رێژەی بێکاران لە ئەمریکاش دەگاتە نزیکەی پلەی ئوروپا.
ڕادەی مامناوەندی درێژخایەنی گەشەکردنی (long term average rate) ئابووری ئەمریکا، باشتر لە وڵاتەکانی رۆژئاوای ئوروپا نەبووە، ئەگەر چی رێژەی بێکاری کەمتر بووە. ئەوە شتێکە کە دەبوو رووی دابا چونکە بێکاری کەمتر دەبوو بەو مانایە بێت کە توانایی ئابووری، زۆر بە تەواوی کەڵکی لێ وەرگیراوە.
هۆیەکەی، بوونی ئەو هەموو کارە کەم داهاتەیە کە زۆر داخوازی نوێ دروست ناکەن تا ئەوانیش بە نۆبەی خۆیان ببنە هۆی دروست بوونی کاری تازە.

ڕاپۆرتێکی ڕێکخراوی هاوکاریی ئابووری و پێشکەوتن (OECD) لە نیوەی نەوەدەکان هیچ بەڵگەیەک بۆ سەلماندنی ئەو تیۆرییە کە جیاوازی زیاتر لە ڕێژەی داهات خۆی کاری نوێ دروست دەکات پێشکەش ناکات.
توێژینەوە لە سەر ئابوورییەکانی لە حاڵی گەشە کردندا نیشان دەدات کە یەکسانیی ئابووری، بە پێچەوانەی گەلێک ڕەخنەگر، قازانجی بۆ گەشە کردنی ئابووری هەیە. ئەو وڵاتانەی کە لە گەیشتن بە پلەیەکی بەردەوامی گەشە کردنی ئابووریدا سەرکەوتوو بوون (بە گشتی وڵاتانی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا) بە پێچەوانەی تیۆرییەکانی کۆنسێرڤاتیوەکان، تا ڕادەیەک نیشانەی یەکسانییان پێوە دیارە.
بەشێکی بەرچاو لە دانیشتووان ئەو هەلەیان بۆ ڕەخساوە کە بەشداری لە بەرهەمهێناندا بکەن و پاداشتی ماقووڵی ئابووریيان بۆ تێکۆشانەکانیان بەر کەوتووە؛ لە بەر ئەوە داخوازییەکانی ناوخۆیی بێ پسانەوە زیادیان کردوە و ئەوەش بە نۆبەی خۆی بووەتە هۆی دروست بوونی کاری تازە و گەشە کردنی بەردەوام. لەو وڵاتانەی کە لە گەشە کردندا سەرکەوتوو نەبوون، بە پێچەوانە، ڕادەیەکی بەرینی دانیشتوان تێکەڵاوی بەرهەمهێنان نەبوون یا خود داهاتیان ئەوەندە لە خوارەوەیە کە نەیان توانیوە پشتیوانیی گەشە کردنی بازاری ناوخۆیی بکەن.
نا یەکسانی لە گشت شوێنێک و لە گشت حاڵەتێکدا دەبێتە هۆی ئەو دیاردەیە کە توانایی بەشێک لە خەڵک ناتوانرێ کەڵکی لێ وەرگیرێت یا خود بە تەواوی کەڵکی لێ وەرناگیرێت، ئەوە لە ڕوانگەیەکی ئینسانییەوە، دەبێتە هۆی سنووردار کردنی لە ڕادەبەدەری هەلەکانی ژیانی خەڵک و بوارەکانی گەشە کردنی ئەوان. بێ گومان ئەو جۆرە سنووردار کردنانە بەهیچ جۆر بۆ کاریگەری باش نین.

بەهاکانی سوسیال دێموکراسی:

هاوپەیوەندی [1]

ئازادی و یەکسانی هەر دووکیان چەمکێکن کە بە هۆی ئاڵۆزییانەوە سەرنجی فیلسوفەکانی سیاسییان ڕاکێشاوە. زۆر شت لە سەر واتای ئەو ووشانە و پەیوەندی نێوان ئەوان نووسراون. چەمکی هاوپەیوەندی سەرنجی فیلسوفەکانی سیاسییان بەو جۆرە ڕانەکێشاوە. لە لایەکەوە زۆر ڕەستەی ساکار و لە درووشم چوو بۆ دەربڕینی مانای هاوپەیوەندی هەن:

- بە یەکەوە ئێمە بەهێزین
- یەکگرتوو بین ئەمێنینەوە، لێک دابڕێین هەرەس ئەهێنین
- هەڵگرتنی باری یەکتر
- هە موو مناڵ، مناڵی هەموو کەسن
- دەست لە هەڤاڵی من مەدە

ئەوەی کە ئەم ڕەستانە دەی گەیەنن هەستێکی دوولایەنەی هاوپەیوەندییە لە ناو خەڵکدا، لێک گرێدراوییەک کە لە هەمان کاتدا جەخت لە سەر بەرپرسیاری ئێمە دەکاتەوە بەرامبەر بە یەکتر و بەستراوەیی ئێمە بە یەکترەوە.

---

[1] (Solidarity) ئەو ووشەیە وەک هاوکاری، پشتگیری و یەکگرتووییش وەرگێردراوەتەوە

وشەی هاوپەیوەندی دەگەڕێتەوە سەر وشەی لاتینی ”Solidus” کە مانای پتەو، چەسپاو و خۆڕاگری هەیە. لە سەرەتاکانی جوولانەوەی کرێکاری هاوپەیوەندی بە مانای یەکگرتوویی بوو، تەنیا بە هاوکاری یەکتر دەکرا ئاڵوگۆڕ لە کۆمەڵگا پێک بێت. هیچ کەس بە تەنیا نەی دەتوانی شتێک سەبارەت بە پێکهاتەی نارەوای دەسەڵاتی ئەو سەردەمە بکات، مرۆڤ تەنیا بە هاوکاری ئەوانیتر ئەوەندە هێزی هەبوو کە بتوانێ شتێک بکات.

بەڵام داخوازی یەکگرتوویی، پشتیوانی یەکتر کردن، تەنیا رووبەرووی خەبات بۆ ئاڵوگۆڕ نەدەبۆوە، بەڵکو رووبەرووی ئەو ئاڵوگۆڕانەش دەبۆوە کە مرۆڤ حەزی دەکرد کە پێکیان بهێنێت. ئەوە مەسەلەی یەکگرتوویی لە خەبات بۆ کۆمەڵگایەکی باشتر و دابەش کردنی دەستکەوتەکانی ئەو خەباتە بە شێوەیەکی دادپەروەرانە و یەکسان بوو. ئامانجی ئەو خەباتە جێبەجێ کردنی چاکسازیی گشتی لە بواری ئاسایشی کۆمەڵایەتی بوو کە هەموو کەس بگرێتەوە. ئەو داخوازییە مەسەلەی تاکەکان بۆ دروست کردنی ئاسایشی کۆمەڵایەتی بۆ خۆیان لە رێگای سەرکەوتن بە سەر ئەوانیتر لە پێشبڕکێدا نەبوو.

دەستەواژەی هاوپەیوەندی دەربڕینی بە کردەوەی ئەو زانیارییە قووڵەیە کە ئێمە پێشدا لە بەشی یەکسانیدا باسمان کرد واتە خەڵک وەک زیندەوەری کۆمەڵایەتی بەستراوەیییەکی دوو لایەنەیان بە یەکەوە بۆ ئاسایشی تاکیی خۆیان هەیە و ئەو کۆمەڵگایە بە باشی کار دەکات کە وەک خاڵی دەسپێک قازانجی هەمووان لە بەرچاو بگرێت و لە بەرژەوەندی خۆماندایە کە هەموومان یارمەتی ئەو قازانجە گشتییە بدەین.

چاوەدێری پزیشکی دەکرێ وەک نموونەیەکی راستەقینە بۆ ئەو بۆچوونە سەیر بکرێت. مافی چاوەدێری پزیشکی باش بە بێ لەبەرچاو گرتنی داهات داخوازییەکی بنەرەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتییە. ئەگەر بمان هەوێ ئەوە مافێکی راستەقینە بۆ هەموو کەس بێت، دەبێ ئێمە (بە شێوەیەکی هاوپەیوەندییانە) و بە یەکەوە خەرجییەکەی بگرینە ئەستۆ. ئەوە شێوەیەکە لە یارمەتی لە لایەن ئەو کەسانەی کە باری تەندروستییان باشە بۆ ئەو کەسانەی کە نەخۆش و بریندارن، بەڵام لە هەمان کاتدا رێگایەکە بۆ دڵنیایی کە مرۆڤ وەک تاک لە کاتی تووش بوون بە نەخۆشی یا خود رووداوێک یارمەتی وەرگرێت. دابین کردنی هاوبەشانەی خەرجی ئەو سیستەمە تەناهی و یەکسانی لە نێوان تاکەکاندا دەستەبەر دەکات، بەڵام هەروەها یارمەتی دەکات بۆ وەدیهێنانی کۆمەڵگایەکی باشتر چونکە ئێمە بەو شێوەیە خۆ لە کێشە کۆمەڵایەتییەکان و ئاکامە خراپەکانی ئەو کێشانە لە سەر کاریگەریی ئابووری دەپارێزین کە بە هۆی نەبوونی سامانی پێویست لە لایەن بەشێک لە دانیشتوان بۆ چاودێری باری تەندروستی خۆیان تووشی دەبن.

بەستێنی نێوان هاوپەیوەندی و تەناهیی تاکیی هەروەها لە سیستەمی بیمەی کۆمەڵایەتیدا دەبینرێ. بنەماڵە خاوەن منداڵەکان لە رێگای سیستەمی باجەوە یارمەتییان پێدەگات کە لە لایەن باجدەرەکان دابین دەکرێت. ئەوە کە ئەو کەسانەش دەگرێتەوە کە منداڵیان نیە و بەو شێوەیە ئێمە هەموو یارمەتیدەری دابین کردنی مەرجی باشتر بۆ منداڵەکانین. وردەوردە ئەو منداڵانە دەبنە باجدەر و بەو شێوەیە ئەوانیش دەبنە یارمەتیدەری دابین کردنی پیرانە بۆ جیلی پیر کە بە هەمان شێوە ئەو کەسانەش دەگرێتەوە کە منداڵیان نیە و بەو شێوەیە ئێمە هەموو یارمەتیدەرین بۆ دابین کردنی تەناهی بۆ بەساڵداچووەکان. ئەوە لە هەمان کاتدا کە تەناهی بۆ تاکەکان دابین دەکات کۆمەڵگایەکی پڕ لە ئاسایش بۆ هەمووی ئێمە کە ژیانی تێدا بە سەر دەبەین دابین دەکات.

بەڵام هاوپەیوەندی لە سوودیخۆی (self-Interest) گشتی یەکجار زۆرترە. دروست وەک ئازادی و یەکسانی چەمکی هاوپەیوەندی ناوەڕۆکێکی ڕەوشتی (ئەخلاقی) هەیە هەروەک لە بەشێک لە وتەکانی بەشی دەسپێک ئامازەی پێکراوە. هاوپەیوەندی هەروەها مەسەلەی بەرپرسیاری دوو لایەنەی ئێمەیە بەرامبەر بە یەکتر هەروەک لە وتەیەکی ئینجیلی پیرۆزدا هاتووە "باری یەکتر هەڵ بگرن". بە واتایەکی خۆماڵی ئەوە بە مانای یارمەتی کردنی یەکتر لە مەڕ گیرو گرفتەکان و جێ نەهێشتنی خەڵک بە تەنیا لە خەباتیان بە دژی کێشەکانیان دایە.

" هە موو منال، منالی هەموو کەسن" نایهەوێ دەربڕی ئەو ویستە بێت کە ئەرکی دایک و باوکیی لە بەرامبەر منالەکانیان لە دایک و باوکان بستێنیتەوە، بەڵکوو زۆرتر بەو مانایەیە کە ئەرکی ئێمە دروست کردنی کۆمەڵگایەکە کە دەرفەتی باش بۆ گەشە کردنی هەموو منالێک دەستە بەر بکات. ناوەڕۆکی رەوشتیی هاوپەیوەندی زۆر بە روونی ریشەی لە ئەخلاقی مەسیحی دایە.

چیرۆکی پەندئامێزی " دایەنی میهرەبان" دەربڕینێکی ئاشکرای پەیامی هاوپەیوەندییە.

ئەمرۆ ئێمە لە چەمکەکانی " ئازادی، یەکسانی، هاوپەیوەندی" وەک بەهاکانی سوسیال دێموکراسی کەڵک وەر دەگرین. بەڵام فۆرمۆلە ڕەسەنەکەی لە شۆڕشی فەرانسەدا " ئازادی، یەکسانی، برایەتی" بوو، کە دەستەواژەی "برایەتی" نیشان دەدا کە ناوەڕۆکی رەوشتیی هاوپەیوەندی چیە: واتە ڕێز و پشتیوانی دوو لایەنە کە شتێکی ئاشکرایە لە پەیوەندی نێوان ئەو خەڵکەی کە هی یەکترن. ئەو بیروباوەڕە بوو کە پەر ئالبین هانسۆن (سەرۆک وەزیری سوسیال دێموکراتی سوێد ١٩٤٦_١٩٣٢) لە وتاری بە ناوبانگی خۆی لە ئەنجومەنی نوێنەران لە سالی ١٩٢٨ دەری بڕی کە بە "وتاری مالی خەڵک[1]" ناسرا:

"بناغەی هەر ماڵێک بە یەکەوە بوون و هەستی هی یەکتر بوونە. مالی باش رێگا نادات کە بەشێک زێدە ماف بن و بەشێکێش بێ ماف، هەندێک بلاوێنەوە و هەندێکیش وەک منالی زڕ مامەڵەیان لە گەڵ بکرێت. لە ماڵێکی وەهادا کەس بە چاوی سووک چاو لە ئەوانیتر ناکات، کەس تێ ناکۆشێ لە سەر حسابی ئەوانیتر مافی زیاتر بۆ خۆی زەوت بکات، ئەوەی بەهێزە ئەوانی بێهێز دمکووت و تالان ناکات. لە مالی باشدا یەکسانی، چاودێری و هاوکاری هەیە. ئەگەر ئەمە وەرگێڕینەوە سەر خەڵکێکی زۆر و مالی هاوولاتییان وا بە مانای نەهێشتنی گشت بەربەستی کۆمەلایەتی و ئابووری‌یە کە ئێستا هاوولاتییان وەک زێدەماف و بێ ماف، فەرمانرەوا و بەستراوە، دەولەمەند و هەژار، ساماندار و بێسامان، تالانکەر و تالانکراو دابەش دەکات".

هاوپەیوەندی هەولی تاکەکان بۆ پەرە پێدانی دەرفەتەکان و پێداویستی‌یە تاکی‌یەکانیان رەت ناکاتەوە. بەڵام راستەوخۆ لە دژی خۆپەرەستی‌یە کە رێگا بە چەوساندنەوەی خەڵک بۆ قازانجی تاکە کەسی دەدات.

لەو روانگەیەوە هاوپەیوەندی یەکێک لە پێشمەرتەکانی یەکسانی‌یە. چوونکە لە دوایین لێکدانەوەدا ئەوە هەستی برایەتی، هەستی هاوپەیوەندی‌یە کە خەڵک هان دەدات بۆ هاوکاری لە گەڵ یەکتر و کە وا لە بە هێزەکان دەکات کە خۆ لە بەکار هێنانی توانای خۆیان بۆ چەوساندنەوەی بێهێزەکان بپارێزن. لە هەمان کاتدا ئەوە تەنیا لە کۆمەڵگایەکی یەکسان دایە کە هاوپەیوەندی راستەقینە موومکینە. چونکە تەنیا لە کۆمەلگایەکی یەکساندا پێویست ناکات بۆ مانەوەی خۆت ئەوانیتر شکست بدەی.

بەو شێوەیە ئەو سێ بەهایانە بە یەکەوە بەستراونەوە، ئازادی یەکسانی دەخوازێ، یەکسانی هاوپەیوەندی دەخوازێ و هاوپەیوەندی پێویستی بە ئازادی و یەکسانی هەیە.

---

[1] دەستەواژەیەکی سوێدی‌یە "folkhemmet " کە تەعبیر لە شێوازی ڕێکخستنی سیستەمی ئاسایشی کۆمەلایەتی سوێد دەکات

بەهاکانی سوسیال دێموکراسی:

دێموکراسی

ئەمڕۆ دێموکراسی (حکوومەتی جەماوەری) وەک ئامانجێکی سیاسی لە بەشێکی زۆر لە وڵاتانی دنیا دامەزراوە. بەڵام دێموکراسی وەک شێوەی حکوومەت ساوایە هەر چەند چەمکەکە بۆ خۆی لە یونانی کۆنەوە بە میرات وەرگیراوە. بیروباوەڕی دێموکراسی مۆدیرن لە ساڵەکانی ١٨٠٠ دا گەشەی کرد، بەڵام بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ وەک بیروباوەرێک مایەوە کە تووشی بەرهەڵستی توندی لایەنە کۆنسێرڤاتیوەکان بوو.
کۆمەڵگای نموونەیی کۆنسێرڤاتیوەکان بە توندی توێ توێ بوو (پلە پلە کراو)؛ هەر چینێکی کۆمەڵگا شوێنی تایبەتی خۆی و ئەرکی تایبەتی خۆی هەبوو. ئەوە ئەرکی تایبەتی چینی باڵا دەست بوو کە فەرمانڕەوایی کۆمەڵگا بکات؛ چینە نزمەکان وا سەیر دەکران کە لێوەشاوەیی پێویستیان بۆ ئەنجامی ئەو ئەرکە نەبێت. مافی دەنگدانی گشتی، بەردی بناغەی هەموو دێموکراسی‌یەک، لە زۆربەی وڵاتانی ئوروپایی هاوکات لە گەڵ بەربەرەکانی توندی سیاسی لە لایەن ڕاستەکانەوە وەدەست هات. لە سوێد ئەوە هاوکاریی سوسیال دێموکراتەکان و لیبراڵەکان بوو کە دوای دەیان ساڵ کێشەی سیاسی یاسای مافی گشتی دەنگدانیان لە ساڵی ١٩١٨ چەسپاند.
دروست لەو کاتەدا کە بەرهەڵستی ڕیسایی کۆنسێرڤاتیوەکان تێک شکا بەرهەڵستکاری نوێ بە دژی دێموکراسی سەری هەڵدا: بەشێک لە باڵی ڕاستی توندڕەوی جووڵانەوەکانی دیکتاتۆری (نازیسم و فاشیسم) و بەشێکیش لایەنە شۆڕشگێری‌یەکانی سوسیالیزم کە داوای شێوەی حکوومەتی تاکە حیزبی‌یان دەکرد.
لە پێوەندی لەگەڵ لایەنی دوایی‌یاندا دەبێ بوترێ کە هەرچی سوسیالیزمی ڕاستەقینەیە لە گەڵ دیکتاتۆری و سەرکوتکەری ناگونجێ. سوسیالیزم وەک جووڵانەوەیەک، دژکردەوەیەک بوو لە بەرامبەر نەبوونی ئازادی و بە دژی ئەو زوڵموزۆرە بوو کە چینی کرێکار لە کۆمەڵگا نادێموکراتیکەکاندا بە ناچار لە گەڵی دەژیان و ئامانجی سوسیالیزم ئازادیی خەڵک بوو. ئەوە ئیمکانی نیە لە ڕێگای حکوومەتێکی دیکتاتۆری وەدی بێت، جا قەی ناکا چ مۆرێکی سەرنج ڕاکێشی لێ بدەی کە جارجار لێشی دەدرێت. سوسیالیزمی ڕاستەقینە دەبێ هەمیشە دێموکراتیک بێت.
ئەمڕۆ، دێموکراسی وەک ئایدیالێک لە لایەن نەیارانی پێشووشی قەبووڵ کراوە، ئەگەر گرووپە توندڕەوەکانی ڕاست و چەپی لێ دەرهاوێین. بەڵام کاتێک کە باسی دێموکراسی وەک شێوەی حکوومەت دەکرێت هاو هەڵوێستی گەلێک بەهێزە؛ لە سەر پانتایی کاریگەریی دێموکراسی ناکۆکی‌یەکی یەکجار بەرچاو لە نێوان لایەنە سیاسی‌یەکان هەیە، واتە ئەو پرسیارانەی کە پێکهاتە دێموکراتیکەکان دەبێ مافی بڕیار دانیان لە سەر هەبێت.

داخوازی‌یەکان لە دێموکراسی

وشەی دێموکراسی بە مانای حکوومەتی خەڵکە. وشەکە بۆ ئەوە کەڵکی لێ وەر دەگیرێت کە وەسفی ئەو سیستەمە کۆمەڵایەتی‌یە دەکات کە لەوێدا هەموو هاووڵاتی‌یانی گەورە ساڵ ئەو مافەیان هەیە کە لە پرۆسەی بڕیاردانی سیاسیدا بەشداری بکەن: پرسیار بکەن، بیروڕا دروست

بکەن، تێبکۆشن کە پشتگیری کۆبکەنەوە، لە هەڵبژاردنەکاندا دەنگ بە ئەنجومەنە بڕیارپەرکان بدەن.
بە واتایەکیتر "دێموکراسی" جۆرێکی تایبەتی لە بڕیاردان لە سەر ئەو پرسانەیە کە پەیوەندیان بە کۆمەڵگاوە هەیە. کە وابوو دێموکراسی مەسەلەی پرۆسەی بڕیاردانی جەماوەریە کە لە سەر مافی تاکیی یەکسان بۆ هەموو هاووڵاتییان دامەزراوە.
بۆ ئەوەی کە مرۆڤ بتوانێ باس لە دێموکراسی بکات دەبێ هەندێک داواکاریی بنەرەتیی دەستووریی جێبەجێ کرابن. داواکارییەکان ئەوانەی خوارەوە دەگرنەوە:

- مافی گشتی و یەکسانی دەنگدان لە هەڵبژاردنی ئازاد (کە بە شێوەیەکی شیاو بەڕێوە بچێت)
- ئازادیی بیروڕا (کە ئازادیی باوەڕی دینی دەگرێتەوە)
- ئازادیی ڕا دەربڕین و ئازادیی ڕاگەیاندن
- ئازادیی ئەندام بوون لە ڕێکخراوی سیاسی و سەندیکای کرێکاران
- ئازادیی دامەزراندنی حیزب و بەشداری کردن لە هەڵبژاردنەکان

ئەگەر یەکێک یا خود بەشێک لەو مەرجانە جێبەجێ نەکرابن ئەو کات مرۆڤ ناتوانێ باسی دێموکراسی بکات.
بەڵام ئایا ئەوەندە بەسە؟
مرۆڤ دەتوانێ بڵێ کە ئەو مەرجانە هەم پێویستن و هەم بەسن بۆ ئەوەی کە بتوانین لە ڕوانگەی سیاسی و دەستوورییەوە باسی دێموکراسی بکەین، بەڵام بۆ گەرەنتی کردنی کار کردنی دێموکراسی ڕاستەقینە بەس نین.
دیتنی ئەو ڕاستییە کە فاکتەرە ئابووری و یا خود کۆمەڵایەتییەکان بە کردەوە مافە دێموکراتیکە فەرمییەکان لاواز دەکەن شتێکی دژوار نیە. بازاری کاری بێ ئاسایش کە لەوێدا زۆر کەس نیگەرانی کارەکانیان بن دەتوانێ گفتوگۆ کردن کپ بکات و زۆر کەس وا لێ بکات کە لە دەربڕینی بۆچوونی ڕەخنەگرانەی خۆیان دڵنیا نەبن.
خوێندەواریی کەم یا خود لاوازی لە بواری زمانەوانییەوە تێگەیشتن لە باسە سیاسییەکان دژوار دەکات، بۆ حاڵی بوون لەو دۆزانەی کە گفتوگۆیان لە سەر دەکرێت و بۆ سەپاندنی بەرژەوەندییەکانی مرۆڤ لە دژی ئەو لایەنانەی کە ئاستی خوێندەوارییان لە سەرەوەترە و بە ڕەوانی دەدوێن.
بۆیە سوسیال دێموکراتەکان لەو باوەڕە دان کە بۆ ئەوەی کە دێموکراسی بە جۆرێکی شیاو کار بکات، یەکسانی بەو شێوەیە کە مەرجەکەی پێشتر پێناسە کرا پێویستە. جیاوازی بەرچاوی ئابووری و کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگادا دێموکراسی لاواز دەکات، ئەگەر بە فەرمیش نەبێت، لە ڕاستیدا وای لێدێت، چونکە هاووڵاتییان ناتوانن لە پرۆسەی سیاسیدا بە شێوەیەکی یەکسان بەشدار بن: بەشێک دەرفەتی یەکجار زیاتریان لەوانیتر بۆ سەپاندنی داواکارییە تایبەتیەکانی خۆیان بە سەر کۆمەڵگادا دەبێت. و ئەگەر بەشێکی زۆر هەست بەوە بکەن کە پرۆسەی دێموکراتیک ناتوانی بەرژەوەندییەکانی ئەوان بپارێزێت، ئەوسا مەترسی ئەوە هەیە کە باوەڕی ئەوان بە دێموکراسی لاواز بێت و دەرفەت بۆ جووڵانەوە نادێموکراتیکەکان زیاد بێت.
پاراستنی دێموکراسی دەخوازێ کە مرۆڤ قورس و قایم مەرجە دەرەکییەکانی وەک ئازادیی ڕادەربرین، ئازادیی ڕاگەیاندن و هەڵبژاردنە ڕێکوپێکە ئازادەکان بپارێزێت، بەڵام ئەوە هەروەها سیاسەتێک دەخوازێ کە دێموکراسی بکاتە چەمکێکی زیندوو بۆ هەموو لایەنەکان لە کۆمەڵگادا.

وزەی دێموکراسی

پاراستنی دێموکراسی هەروەها پرسی پاراستنی وزەی دێموکراسی‌یە. مەبەست لە ئازادیی بیروڕا و ئازادیی هەڵبژاردنی ئازاد و گشتی ئەوەیە کە بڕیاری وەها بدرێن کە ریشەیان زۆر بە باشی لە ناو زۆربەی هاووڵاتی‌یاندا داکوتابێت، وەکو چۆنیەتیی بەڕێوەبەری بەرژەوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یە گشتی‌یەکان، بڕیاراتێک کە هەروەها بتوانن بە شێوەیەکی کرداری جێبەجێ بکرێن. دروست کردنی بیروڕا و هەروەها بەشداری کردن لە هەڵبژاردن، ئەگەر نەبنە هۆی بڕیارگەلێک کە کاریگەری‌یان لە سەر ژیانی واقیع هەبێت مانای خۆیان لە دەست دەدەن.
لەو روانگەیەوە ئەورۆ وەک پێشدا هەڕەشەی راستەقینە لە دێموکراسی لە لایەن جووڵانەوە سیاسی‌یە دیکتاتۆری‌یەکانەوە ناکرێت. ئێستا ئەو هەڕەشەیە لە لایەن بەرژەوەندی‌یەکانی دەسەڵاتخوازانەی ئابووری جیهانی‌یەوە دەکرێت کە لە نەوەدەکاندا بەهێزتر بوون. ئێمە دەتوانین باسی هەڕەشە لە دوو لاوە بکەین: لە لایەکەوە ئەو مەسەلانەی کە بۆ هاووڵاتی‌یان گرنگن دێنە ژێر کاریگەری گروپە بە هێزەکان کە بۆ خۆیان ناتوانن هیچ شتێکیان لە بارەیدا بکەن. لە لایەکی‌ترەوە ئەنجامی ئەوە زۆر جار دەبێتە هۆی تەشەنە کردنی جۆرێک دابەش بوون کە خۆی لە خۆیدا هەڕەشەیەکە بۆ سەر دێموکراسی و سەقامگیریی کۆمەڵگا.
بۆیە ستاندنەوەی گۆڕەپانی مانۆر لە گرووپە لایەنگرەکانی ئابووری جیهانی بۆ پێکهاتە دێموکراتیکە سیاسی‌یەکان کێشەیەکی یەک لا کەرەوەی ئەو سەردەمەیە.
بەڵام سەرەڕای گۆڕەپانێکی فراوانتری مانۆر بۆ دێموکراسی، پرسیاری پانتایی کاریگەریی دێموکراسی لە جێگای خۆیەتی. ئەو ئۆرگانە سیاسی‌یانەی کە بە شێوەیەکی دێموکراتیک هەڵبژێراون مافی چ بڕیارێکیان دەبێ هەبێ؟ و دێموکراسی دەبێ رێگای تێکەڵاو بوون بە چ شتێکی پێ نەدرێت؟
حیزبە راستڕەوەکان کە سەردەمێک دژی دامەزرانی دێموکراسی بوون ئێستا بەهێزترین لایەنگرانی شێوەی حکوومەتی دێموکراتیکن. بەڵام لە هەمان کاتدا وا وێدەچێ کە هەوڵەکانیان زۆرتر لە پێناو ئەوە دایە کە دڵنیا بن ئەو ئۆرگانانەی کە بە شێوەیەکی دێموکراتیک هەڵبژێردراون تا ئەو جێیەی دەکرێ دەسەڵاتیان لە بەڕێوەبەریی کاروبارەکاندا کەم بکرێتەوە، لە جیاتان بڕیارەکان دەبێ لە لایەن بازارەوە بدرێن، لە کۆمەڵگای مەدەنی، لە ناو بنەماڵەدا هتد.
هەندێک جار مرۆڤ ناتوانێ خۆ لەو بیرە ببویرێ کە بەرهەڵستی کۆنی چینی باڵادەست لە دژی دێموکراسی تەنیا شێوازی گۆڕیوە: رێز لە فۆرمەکان دەگیرێت بەڵام تێدەکۆشن لە هەرچی مانایە بەتاڵیان کەن. ئەوسا ئەوەی کە ئەوان پێشنیاری دەکەن، بە هەڵکەوت! وا دەر دەکەوێ کە زۆرترین سوودی بۆ هەمان گروپە بەهێز و ڕیشە داکوتاوانە هەبێت کە دەسەلاتی کۆمەڵگایان بەر لە پەرەستاندنی دێموکراسی بە دەستەوە بوو.
هەموو شتێک پرسی سیاسەت نیە. ئەو راستی‌یە کە سوسیال دێموکراتەکان داخوازی بە نەتەویی کردنیان وەلانا نیشانەی ئەو زانیاری‌یە قووڵە بوو کە پێکهاتە سیاسی‌یەکان ناتوانن بەڕێوەبەری هەموو شتێک بن، کە ئێمە لە بەشی دێموکراسی ئابووری دەیخەینە ژێر باس. دێموکراسی بە واتای بەرفراوانتری "بەشداری کردن"، شتێکە زیاتر لە پێکهاتە نوێنەری‌یەکان و پێویستە دەرفەتی زیاتر بۆ هاووڵاتی‌یان بۆ خۆ نواندن لەو دەرفەتەی کە بۆ ئەوان هەر چوار ساڵ جارێک وەک دەنگدەر دەستەبەر کراوە دابین بکرێت (لەو بارەوە لە بەشی کەرتی گشتی زۆرتر دەدوێین).

بەڵام هۆی باش هەن بۆ وریا کردنەوەی خەڵک لەو باسەی کە بەو شێوە گەڵاڵە کراوە: "دەوڵەت" ئیجازەی ئەنجامدانی چ شتێکی هەبێت؟ هەر خودی هەڵبژاردنی وشەکان سەر لێ شێوێنەرن؛ " دەوڵەت" دەسەڵاتداری باڵا دەگەیەنێ و پرسیارەکە وەها دەنوێنێ کە گوایە باس لە سەر ئەوەیە کە دامودەزگا گشتی‌یەکان چی بکەن. بەڵام ئەگەر وشەی " دەوڵەت" بە "دێموکراسی" بگۆڕینەوە ئەو کات دەبینین کە مەسەلەکە ئەوە نیە کە دامودەزگا گشتی‌یەکان دەبێ چی بکەن بۆ خەڵک بەڵکوو پرسیارەکە زۆرتر ئەوەیە کە هاووڵاتی‌یان دەیان هەوێ بە یەکەوە چی بکەن.
دێموکراسی هیچ کات ناتوانێ بڕیار بۆ سنووردار کردنی ئازادی مرۆڤ و مافی مرۆڤ بدات، بەڵام جگە لەوە ئەوە دەگەڕێتەوە سەر هاووڵاتی‌یان کە بۆ خۆیان بڕیار بدەن کە " دەوڵەت" چی بکات. مرۆڤ ناتوانێ یاسای وەها پەسەند بکات کە ئەو مافە لە هاووڵاتی‌یان بستێنێتەوە، ئەوە دەگاتە سنووری پشتگیری کردنی بەر تەسک کردنەوەی پانتایی دێموکراسی.
بەڵام ئەو باسە زۆر بە سەیری دابەش کراوە. لە لایەکەوە هەندێک کەس هەن کە پێ لە سەر ئەو بۆچوونە دا دەگرن کە خەڵک ئەوەندە تێ گەیشتوو و لێوەشاوەن کە بۆ خۆیان بتوانن بە بێ دەست تێوەردانی "دەوڵەت" مشووری کاروباری خۆیان بخۆن. لە لایەکی تروە وا گریمان دەبرێ کە هەر ئەو خەڵکە تێگەیشتوو و لێوەشاوەیە تەنیا بڕیاری نابەجێ و خراپ دەدەن کاتێک کە ئەوان ئەو بڕیارانە بە یەکەوە وەک دەنگدەر دەدەن. ئەوەی کە لێرە دەبینرێ نموونەیەکە لە هەمان بە هێند نەگرتنی دەنگدەران کە لە سەرەتاکانی سەدەی بیست لە بەڵگەکان بە دژی پەسەند کرانی مافی دەنگدانی گشتی باسی دەکرا.
سوسیال دێموکراسی ئێستا، هەروەک پێشدا، باوەڕی بە توانای هاووڵاتی‌یان بۆ دانی بڕیاری ژیرانەی پێکەوە هەیە. ئەوە هەروەها مەسەلەی هێڵی نێوان بەرپرسیاری کۆمەڵگا و بەرپرسیاری تاکیش دەگرێتەوە. کێ لە دەرەوەی جەماوەری هاووڵاتی‌یان توانای کێشانی ئەو هێڵەی هەیە؟
هەر وەک لە بەشی دەسپێکدا نووسیمان دێموکراسی پرۆسەیەکی گشتی‌یە کە هاووڵاتی‌یان لەو رێگایەوە بڕیار لە سەر دۆزە هاوبەشەکان دەدەن. ژمارەیەک دۆزی هاوبەش هەن کە دەبێ رێگا چارەیان بە بڕیاراتێک دیاری بکرێ کە هەموو کەس کارتێکەری‌یان لە سەر ئەو بڕیارانە هەبێت دەنا ئاکامەکەی تەنیا ئاژاوە یا خود بێدادی راستەقینە دەبێت. هەر کام لە ئێمە ناتوانین سیستەمی زێراب بۆ خۆمان دروست بکەین. بازار ناتوانێ هەلی یەکسان بۆ خوێندن بۆ گشت منداڵێک بە شێوەیەکی یەکسان دابین بکات، ئەوە بارێکی لە رادەبەدەر گرانە بۆ بنەماڵەکان کە بۆ خۆیان ئەرکی ئاگاداری لە بەساڵداچووەکان بگرنە ئەستۆ و بە هیچ شێوەیەک نابێ بەڕێوەبەری دادگاکان بدرێتە دەست هێزی بەرگری هاووڵاتی‌یان.
زۆر شت لە ژیانی تاکەکاندا هەن کە شێوەی رێکخستنی کۆمەڵگا بڕیاری لەسەر دەدات. لە بەر ئەو هۆیە ئێمە هەرگیز خۆمان لە مەسەلەی پرۆسەی دێموکراتیک، شێوازی بڕیاردانی گشتی، نابوێرین جا قەی ناکا ئێمە چەندە حەز بە جەخت کردنەوە لە سەر تاکگەرایی (Indvidualism) و ئەرکی تاکەکان بکەین. هەر بۆیە دەبێ دێموکراسی و هەروەها سیاسەت، ئەو پانتایی کاریگەریەیان هەبێت تا بتوانن بڕیاری وەها بدەن کە کاریگەری‌یان لە سەر ڕیکخستنی کۆمەڵگا هەبێت.

ناکۆکی لە دێموکراسیدا

هەر چۆنێک بێت، ئەو راستییە کە بڕیارە دێموکراتیکەکان بە جۆرێک داندراون کە پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان وەها دروست بکەن کە بۆ گەشە کردن و ئاسایشی کۆمەڵایەتی تاکەکان بە سوود بن، بەو مانایە نیە کە هەموو داخوازییە تاکییەکان دەستەبەر دەبن. پرۆسەی سیاسی جەخت لە سەر تێکۆشان بۆ دیتنەوەی رێگا چارەی هاوبەش دەکات کە (بە لەبەر چاو گرتنی ژمارەیەک مەرجی دەرەکی وەک بۆ وێنە سامانە ئابووریەکان) باشترین رێگا چارە بن بۆ زۆرینەی خەڵک. بۆیە دێموکراسی ناتوانێ وەک مافی وەدەست هێنانی هەرچی بتهەوێ پێناسە بکرێت. دێموکراسی مافی بەشدار بوون و بە کار هێنانی دەسەڵاتە بەڵام نەک سەپاندنی بڕیارەکان بە پێی بۆچوونی خۆت؛ بە پێچەوانە، دێموکراسی رێز گرتن لەو بڕیارانە دەخوازێ کە دراون، هەر چەند ئەو بڕیارانە بە پێچەوانەی ویستی مرۆڤیش بن.

لێرەدا ئێمە ناکۆکییەکی خۆڕسکی (in-built tension) حەتمی لە ناو دێموکراسیدا دەبینین. لە کۆتاییدا ئامانجی یەکلا کەرەوە، ئازادی و ئاسودەیی تاکە. بەڵام ئامرازی پێویست هاوکاری گشتییە چونکە مرۆڤەکان وەک زیندەوەرێکی کۆمەڵایەتین و هەر بەو جۆرەش دەمێننەوە کە بۆ ئاسایشی کۆمەڵایەتی تاکیی خۆیان پشت بەستوو بە یەکترن. هەڵبەت دەکرێ ئەوە وەک سنووردانانێک سەیر بکرێت.

ئەوەی کە دەبێ بە روونی بوترێ ئەوەیە کە بەدیلی پرۆسەی دێموکراتیک کۆمەڵگایەکی تێکەڵ پێکەڵی رێک نەخراوی مەدەنی نیە کە لەوێدا هەر کەس وەدوای ویستەکانی خۆی بکەوێ (ئەوە لە راستیدا کۆمەڵگایەکە کە لەوێدا هەر کەس دەبێ بە دژی ئەوانیتر بۆ وەدەست هێنانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی خۆی خەبات بکات و لەوێ بە هێزەکان ئەوانی لاواز وەلا دەنێن). ناکۆکی خۆڕسکی ناو دێموکراسی لە هەمان کاتدا کە بەرەنگارییەکی گەورەیە دەش توانێ ببێتە فاکتەرێک بۆ چالاک کردن و بە هێز کردنی دێموکراسی: دروست کردنی سیستەمێک کە لەوێدا هەموو کەس دەرفەتی بەشداربوونی هەبێ و کە لەوێدا سیستەمی کۆمەڵایەتی بە دەست ئەو گرووپانە دروست نە کراوە کە بە پێناسە ژێر دەستی ئەوانیتر بن.

دێموکراسی پرسی مافەکانە بەڵام لە هەمان کاتدا پرسی ئەرکەکانیشە: ئەرکی بەشداری کردن لە پرۆسەی دێموکراتیکدا بۆ ئەوەی کە ببێتە پرۆسەیەکی زیندوو. لە بەر ئەو هۆیە سوسیال دێموکراسی ئەو بۆچوونە لە سەر دێموکراسی کە زۆرجار تا رادەیەک وەک شێوەیەک لە بازار وەسف دەکرێت رەت دەکاتەوە: دەنگدەر دەگەڕێ بە ناو ئەو بۆچوون و بەڵێنییانە کە لە سەر ڕێفۆرم پێشکەش دەکرێن و ئەو بۆچوون و بەڵێنییانە هەڵدەبژێرێت کە بەکەیفی ئەون.

پرسیارەکە ئەوەیە کە کێ بڕیاری داوە کە چ بەدیلێک لە بازاردا پێشکەش بکرێن؟

ئەگەر بمان هەوێ لێکچواندنێک بە کار بێنین، دێموکراسی وەک مەیدانێکی گشتی نیە، ئەو زۆرتر وەک خانوویەک دەچێ، خانوویەک کە ئێمە هەموو باس لە سەر نەخشەکەی دەکەین، کە ئێمە هەموو لە دروست کردنیدا بەشداری دەکەین و ئێمە هەموو بەرپرسیارین بۆ ئەوەی کە دڵنیا بین کە کەرەستەکان بە باشترین شێوە کەڵکیان لێ وەربگیرێت.

کەرسەکانی شی کردنەوە

مارکسیزم

ئایدیۆلۆژیەک تەنیا لە بەهاکان پێک نەهاتوە بەڵکوو لە کەرەسەی شی کردنەوەی کۆمەڵگاش پێکهاتوە کە بۆ تێگەیشتن لەو میکانیزمانە بەکار دێت کە دەبێ بگۆردرێن بۆ ئەوەی کە مرۆڤ بە ئاواتەکانی بگات.
کارل مارکس (١٨٨٣ـ١٨١٨) و تیۆرییەکانی رۆڵێکی سەرەکی لە هەموو ئەو شی کردنەوانەی کۆمەڵگا کە رەنگی سوسیالیستی یان پێوەیە دەگێرن، ئەو تیۆرییانەی کە تا رادەیەکی بەرچاو بە هاوکاری فرێدریک ئینگێلس (١٨٩٥ ـ ١٨٢٠) گەڵاڵە کراون.
هەر چۆنێک بێت، "مارکسیزم" وەک چەمک شتێکە کە زۆرجار بە هەڵە لێکدراوەتەوە و پێش ئەوەی کە ئێمە باس لە دەوری شی کردنەوەی مارکسیستی لە گەشە کردنی بیروباوەڕی سوسیال دێموکراسی سوێد بکەین دەبێ لە پێش هەموو شتێکدا باس لە چەمکی "مارکسیزم" وەک خۆی بکەین.
مارکسیزم، ئەگەر مرۆڤ مەبەستی تیۆرییە کۆمەڵایەتییەکانی مارکس بێت، ئایدیۆلۆژییەکی سیاسی یا خود بەرنامەیەکی کاری سیاسی نیە. کارل مارکس تیۆرییەکی گەشەکردنی دامەزراند کە بناغەکەی فەلسەفەی مێژوو بوو کە لەوێدا خاڵی دەستپێکی، مێژووی ئابووری و کۆمەڵایەتی ئوروپا بوو، کە لەوان را ژمارەیەک ئەنجامی لە بارەی رەوتی پێشکەوتن لە داهاتوودا هەڵێنجاون. " هەموو مێژوویەک مێژووی خەباتی چینایەتییە" وەک نموونەیەک لە مانیفێستی کۆمۆنیستی، و خەباتی چینایەتی لەو چوارچێوەیەدا بە مانای خەباتی ئابوورییە: خەبات بۆ وەدەست هێنانی دەسەڵات بە سەر ئامرازەکانی بەرهەمهێنان و بڵاو کردنەوەی میوەکانی بەرهەمهێنان.
مارکس کۆمەڵگای سوسیالیستی وەک کۆتایی مێژوو دەدیت و مەبەستی کۆمەڵگایەک بوو کە هەموو کێش مەکێشەکان لە سەر ئامرازەکانی بەرهەمهێنان کۆتایی پێ دێت. هەر چۆنێک بێت ئەو خاڵە کۆتایییە بۆ مارکس ئاکامی ئاڵوگۆڕی تەکنیکی لە سەر هێزەکانی بەرهەمهێنان بوو.
ئەو هێزانەی کە ئەو سامانە گەورانەیان دروست دەکرد کە بتوانێ ئاسایشی کۆمەڵایەتی بۆ هەموو لایەک دابین بکات و بەو هۆیە چیتر پێویست بە خەباتی چینایەتی نەبێت. بە وتەی مارکس سەرمایەداری بەو شێوەیە دوایین قۆناغە، بەڵام قۆناغێکی پێویست پێش پەرەساندنی سوسیالیزم؛ ئەوە لە سەرەتادا بە هۆی سەرمایەداری بوو کە هێزی وەها ئازاد بکرێن کە بتوانێ ئاکامەکەی بەرهەمهێنانی هێندە زۆر بێت کە بتوانێ ئاسایشی کۆمەڵایەتی بۆ هەمووان دەستەبەر بکات.
بەڵام بێ توانایی خۆڕسکی سەرمایەداری لە رێکخستنی ئەو هێزانە و دابەشینەوەی میوەکانی بەرهەمهێنان بە شێوەیەکی دادپەروەرانە، بە ناچار دەبنە هۆی ئاژاوە و هەرەس هێنان و ئەوکات شۆڕشی کرێکاری دەست پێ دەکا و پاشان کۆمەڵگای بێ چین دروست دەبێت.
بە واتایەکیتر کۆمەڵگای سوسیالیستی وەک ئاکامی بێ ئەملاوئەولای رەوتی مێژوو سەیر دەکرا نەک وەک شتێک کە لە رێگای چالاکی سیاسییەوە رێک بخرێت. لە راستیدا تیۆرییەکانی مارکسیستی سیاسەت وەک ئامرازی گۆڕینی کۆمەڵگا بە واتای دروستی خۆی دەر داوێن، چونکە

گەشە کردن وا سەیر دەکرا کە لە ژێر کاریگەری هەندێک پرۆسەی یەک لە دوای یەک بە تایبەتی لە بواری ئابووری و تێکنۆلۆژییدا بێت.

دووبارە وەرگێڕانەوەی مارکسیزم

دانیشتن و چاوەڕێی گەشە کردن بوون (بە تایبەتی ئەگەر مەسەلەی گەشە کردن لە ماوەیەکی زۆر درێژخایەندا بێت) هەر چۆنێک بێت لە روانگەی بەرنامەی تێکۆشانی سیاسی‌یەوە شتێکی دڵخۆش کەر نیە. ئەو چاوەڕوانی‌یە هێندەی‌تر دڵ ناخۆشکەرە کاتێک کە مەرجەکانی ژیانی رۆژانەی جەماوەر لە رادەبەدەر دژوار بێت و داخوازی بۆ ئاڵوگۆڕ تا سنووری تەقینەوە بە هێز بێت. کە وابوو ئەوەی لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەدا روویدا گەڵاڵە کردنی ژمارەیەک ستراتێژی سیاسی بە مەبەستی خێرایی دان بە ئەو پرۆسەیە بوو، ئەوانە دەکرێ وەک سەرخانی سیاسی سەیر بکرێن کە لە سەر تیۆری‌یە زانستی‌یەکانی مارکسیستی بینا کراون.
هەروەک پێشدا وەسفمان کرد، حیزبە سوسیالیستەکان بە سەر دوو رەوتی سەرەکی‌دا دابەش بوون: یەکێکیان رەوتی شۆرشگێری و ئەوەی تریان ڕیفۆرمیستی، حیزبە شۆڕشگێری‌یەکان دەیان هەویست بە ساز کردنی شۆڕش بە کەڵک وەرگرتن لە ئامرازی (توندوتیژیی) سیاسی گەشە کردن خێراتر بکەن، بێ وێستان لە سەر پێکهاتنی ئاڵوگۆڕ لە پەیوەندی نێوان فاکتەرەکانی بەرهەمهێنان، کە بە وتەی مارکس پێش‌شەرتەکانی شۆڕشیان دەستەبەر دەکرد. رەوتی فکری ریفۆرمیستی دەی هەویست پرۆسەی ئاڵوگۆڕ و چاکسازی کۆمەڵگا دەست پێ بکات بۆ ئەوەی کە بتوانێ داخوازی‌یەکان بۆ دادپەروەریی کۆمەلایەتی و یەکسانی جێبەجێ بکات بێ ئەوەی کە چاوەڕوانی ئەو شۆڕشە بێ کە بە وتەی مارکس پێش‌شەرتی پێشکەوتن بوو.
لانی کەم لە قۆناغی سەرەتایی مێژووی سوسیالیزم هەمیشە باسی وەها دەهاتنە ئاراوە کە کام حیزب بیروباوەڕەکەی دروستترە، کە وەک پێوەر مەبەست ئەوە بوو کە کام حیزب زۆرتر بە مارکس وەفادارە. ئەم جۆرە گفتوگۆیانە بێ سوودن؛ سەر جەم ئەو حیزبانە کە بیروبۆچوونەکانی مارکسیزم بە کار دێنن ئەوانیان گوڵ بژێر کردوون و بۆ هەر کام لەوان لێکدانەوەی تایبەت بە خۆیان هەیە. ئەوە شێوازی کۆنی کۆمۆنیزمی سۆڤیەتیش دەگرێتەوە، بە پێچەوانەی بانگەشەی خۆیان کە گوایە ئەوان حیزبی ڕەسەنی مارکسیستین.

باوەڕ بە چارەنووس

گفتوگۆی وەفاداری بە مارکس، هەر چۆنێک بێت، هۆی زۆر تایبەتی هەیە: مارکسیزم بانگەشەی سەلماندنی پێویستیی سوسیالیزمی بە شێوەیەکی زانستی‌یانەی دەکرد، و لادان لە شێوازی بیرکردنەوەی مارکسیستی بە مانای دانانی کۆسپ لە سەر رێگای گەشە کردن بوو. ئەو بەشە ناچاری‌یە لە مارکسیزم (مەبەست لەوە ئەو بۆچوونەیە کە گەشە کردنی مێژوو مەحکووم بە پێوانی رەوتێکی لە پێشدا دیاری کراوە) بە داخەوە زەرەری بەرچاوی لە بیروباوەڕی سوسیالیستی داوە. ئەگەر رەوتی گەشەکردن پێشدا دیاری کراوە کە وابوو ئەو کەسانەی کە لەوە تێگەیشتوون و بەو هۆیە نوێنەرایەتی "راستی" دەکەن پێویست ناکا گوێ بدەنە بۆچوون و سەلیقەی ئەوانی‌تر. ئەوانی‌تر بە پێناسە هەڵەن و هەر بۆیە گرنگ نین. ئاکامی ئەو جۆرە بۆچوونە لە کۆتایی‌دا دەبێتە هۆی راونانی فکرە ئازادەکان، ئەو کەسانەی کە بەرهەڵستی ئەو رێبازە دەکەن کە وەک "رێگای راستەقینە" دیاری کراوە مۆری دوژمنانی کۆمەڵگایان لێ دەدرێت.

هەموو بۆچوونە ناچارییەکان یا بە واتایەکیتر هەموو ئایدیۆلۆژییە بنچەگەرییەکان (Fundamentalist ideology) کە ئەو بۆچوونە بەرز دەکەنەوە کە تەنیا **یەک** ڕێگا هەیە و کە بۆ گەیشتن بە کۆمەڵگایەکی باش دەبێ پەیڕەوی لێبکرێت، لەو ڕوانگەیەوە نادێموکراتیکن. ئەو داخوازییە کە هەموو کەس دەبێ تەنیا ڕێبازێک بگرنە بەر دەخرێتە سەرووی داوای دێموکراتیکی ڕێگادان بە خەڵک بۆ هەڵبژاردنی سیاسەتی خۆیان لە گفتوگۆیەکی ئازاد و لە ڕێگای هەڵبژاردنی ئازاد. لە ناو کۆمۆنیزمی سۆڤیەت کە سەرەڕای ئەوەش کە لە سەر تیۆری قۆرخکەری پلە یەکەم لە لێکدانەوەی ڕاستەقینەی مێژوو دامەزرابوو، لایەنە دژە دێموکراتیکەکەی تا ڕادەیەکی وێرانکەر بە هێز بوو و هەر ئەوە بووە هۆی کەوتنە ناو ڕەوتێک کە دژایەتییەکی ڕاستەوخۆی لە گەڵ بەهاکانی سوسیالیستی وەک ئازادی و یەکسانی هەبوو.
مارکس تێکۆشا کە گەشەکردنی کۆمەڵگا لە مۆدێلێکی مەزن و سەرنج ڕاکێشدا کۆ بکاتەوە و وەسفی بکات و ئەو هەوڵە لە سەدەی ١٩دا شتێکی باو بووا. ئەو باوەڕە کە ڕەوتی گەشە کردنی کۆمەڵگا پەیڕەوی لە هەندێک یاسا دەکا و ئەو یاسایانە دەکرێ ببیندرێنەوە و بە شێوەیەکی زانستی وەسف بکرێن، لە زۆر بواری هزرییەوە شتێکی ئاسایی بوو و هۆی ئەوەش تا ڕادەیەکی زۆر ئەو پێشکەوتنە بەرچاوانە بوون کە لە بواری زانستی سروشتی لە سەدەی ١٨ و سەرەتاکانی سەدەی نۆزدە ڕووی دا بوو. ئەورۆ تەنانەت زانایانی بواری زانستی سروشتیش بانگەشەی وەها ناکەن کە بتوانن گەشەکردنی تەواو فیزیایی بە هەندێک یاسا وەسف و لەو ڕێگایەوە وەک سیستەمێک کە بتوانرێ پێشبینی بکرێت دیاری بکەن، جا چ دەگا بە زانایانی زانستی کۆمەڵایەتی کە بانگەشەی وەها بۆ بواری زانستی خۆیان بکەن.
تەنیا شتێک کە دەکرێ، بە وتەی ئەوان، ئەوەیە کە هەندێک پێوەندی و هەندێک گریمان بسەلمێندرێن. دەکرێ هەندێک مێکانیزم کە لە ناو ئابووریدا دەوریان هەیە دیاری بکرێن و کاریگەری ئەو مێکانیزمانە دەکرێ تا ڕادەیەک پێشبینی بکرێن. بەڵام لە ئابوورییەک و کۆمەڵگایەکدا کە بە میلیۆنان خەڵک تیایدا بەشدارن و لەوێدا ژمارەیەک خولیا و داخوازی هەردەم لە گۆڕین خۆ ئاشکرا دەکەن و ژمارەیەک هێزی جۆراوجۆر، کە بەشێکیان هاوکاری یەکترن و ژمارەیەکیشیان نەیاری یەکتر، لە جموجۆڵدان، مرۆڤ قەت ناتوانێ بە دڵنیاییەوە بزانێ کە ڕەوتی گەشە کردن بەرەو کوێ دەچێ. هۆیەکەی ئەوەیە کە لە پێشدا بڕیاری بۆ نەدراوە: ئەوە بەستراوەتەوە بە هەڵسوکەوتی خودی خەڵک.
تیۆرییەکانی مارکسیزم لێکدانەوەیەکی زانستی و ڕیکوپێکن. ئەوەش دەبێ وەک هەموو تیۆرییەکی زانستی بە شێوازێکی زانستییانە واتە بە لەبەر چاو گرتنی واقیعی ژیان بۆ سەلماندنی دروستیی پێشبینییەکانی تاقی بکرێنەوە. ئەو لێکۆڵینەوە ڕەخنەگرانە پێشتر دەری خستوە کە مارکسیزم وەک لێکدانەوەیەکی ڕیکوپێک ناتوانێ زیاتر لە سیستەمەکانیتر کە لە سەدەی نۆزدەدا دامەزراون گەشەکردنی دنیا شی بکاتەوە و پێشبینی بکات. تا ئەو جێیەی کە دەگەڕێتەوە سەر تیۆرییە جیاجیاکان وەک تاک کە خودی لێکدانەوەکە دروست دەکەن، هەندێکیان بەرگەی تاقیکاری لە دنیای واقیعدا ناگرن. بۆ وێنە ئەوە تیۆری مارکسیستی لە سەر بایەخی کار دەگرێتەوە، ئەو تیۆرییە کە دەڵێ بایەخی هەر بەرهەمێک پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە ڕێژەی ئەو کاتە هەیە کە بۆ بەرهەمهێنانی ئەو تەرخان کراوە. ئاکامی سەیری ئەو تیۆرییە ئەوەیە کە ڕێکخستنێکی ناکاریگەری شێوەی کار بەرهەمی بایەخدارتر دروست دەکا لە ڕێکخستنێکی کاریگەر، چونکە ڕێکخراوێکی ناکاریگەر ماوەیەکی زۆرتر بۆ دروست کردنی هەر بەرهەمێک دەخوازێت.

هەر چۆنێک بێت، بەشێک لە تیۆرییەکانی مارکس بە نرخ بوونی خۆیان وەک ئامرازی پەرەپێدانی تێگەیشتنی ئێمە لە دنیای واقیع نیشان داوە، و ئێستا بەشێکن لەو شتانەی کە بە شێوەیەکی گشتی لە ناو زانستە کۆمەڵایەتییەکان قوبووڵ کراون. بەڵام لەو بەشەشدا دەتوانین بڵێین کە مارکس تووشی هەمان چارەنووس بوو کە بیرمەندەکانیتری بواری ئابووری و سیاسی لە سەدەکانی ١٨و١٩ وەک ئادام سمیت (Adam Smith) و جان ستیوارت میل (John Stuart Mill) توشی ببون. بەشێک لە تیۆرییەکانیان هیچ رەواییەکیان نیە و بەشێکیش ماوەیان بە سەر چووە. لە گەڵ ئەوەشدا هەندێکیان وەک ئامرازی گرنگی شی کردنەوەی ئابووری و کۆمەڵایەتی ماونەوە.

لەو کتێبەدا ئێمە مامەڵە لە گەڵ دوو چەمکی سەرەکیی سیستەمی تیۆریکی مارکسیستی دەکەین، ئەو چەمکانەی کە وا دەوریان لە گەشە کردنی بۆچوونەکان هەم لە ناو سوسیال دێموکراسی و هەم لە ناو سوسیالیزم بە گشتی هەبووە و کە (بە شێوەیەکی تا رادەیەک پێشکەوتووتر) ئێستاش ئامرازی گرنگن بۆ شی کردنەوە. ئەو چەمکانە روانگەی ماتریالیستی لە سەر مێژوو و خەباتی چینایەتین.

هەر چۆنێک بێت، پێمان خۆشە ئاماژە بەوە بکەین کە ئێمە ئەو تیۆرییانە وەک ئامرازی لێکۆڵینەوەی کۆمەڵگا سەیر دەکەین نەک وەک تاقمێک وەڵامی ئامادە بۆ گیروگرفتە سیاسییەکانی سیاسەتی سەردەمی ئێستا. لە بەشێک لە لێکۆڵینەوە سوسیالیستییەکاندا جارجار مارکس کەم تا کورتێک وەک دانەری دینێک سەیر کراوە کە قسەکانی پرەنسیپە رێنوێنیکەرەکان دیاری دەکەن کە هیچ کات نابێ بکەونە ژێر پرسیار و لە هەندێک لە باسەکانی ئەورۆدا جارێکی تر مەیلێک بۆ دەربرینی ئەو جۆرە لێکدانەوانە بەدی دەکرێت. مرۆڤ دەبێ هەمیشە بەرامبەر بەو وشکەباوەڕییە بیرتەسکانە وشیار بێت: لانی کەم لە بەر ئەوەی کە مێژووی سوسیالیزم بۆ خۆی پیشانی دەدا کە ئەوە چەندە ترسناکە، و چەندە ئاسان دەتوانێ بکەوێتە ململانێ لە گەڵ وەدیهاتنی بەهاکانی خودی سوسیالیزم. ئەو مێتۆدانەی کە ئێمە لە فکرەکانی ئازادی و یەکسانی نێزیک دەکەنەوە دەبێ تەنیا لە گفتوگۆیەکی رەخنەگرانە و بە بیرێکی ئاواڵەوە لە سەر هەڵومەرجی ئەمڕۆی جیهان و ئەو گیروگرفتانەی کە لە گەڵیان رووبەرووین بدۆزرێنەوە، نەک لە وەرگێرانەوەی وشە بە وشە و وشکەباوەڕییانەی بەرهەمەکانی مارکس.

روانگەی ماتریالیستی لە سەر مێژوو

بە پێی کتێبە کۆنەکانی مێژوو، گوستاو ئادۆلفی دووهەم (Gustav II Adolf)[1] بۆ پارێزگاری لە هاودینە پرۆتێستانەکانی لە دژی هەڕەشەی کاتۆلیسیزم کەوتە ناو شەڕی ٣٠ ساڵە. بە پێی لێکۆڵینەوێکی زۆر نوێتر، تێوەگلانی سوێد لە شەڕ وەک هەنگاوێک دەبینرا بۆ هەمان سیاسەتە داگیرکەرییانەی کە پێشدا ببوە هۆی شەڕ لە وڵاتانی باڵتیک و پۆڵەند کە بە ئاشکرا هاندەری ئابووریی هەبوون.

ئەم دوو شێوە جیاوازەی وەسف کردنی یەک رووداو جیاوازی نێوان روانگەی ئایدیالیستی و ماتریالیستی لە سەر مێژوو نیشان دەدەن. بە پێی بۆچوونی ئایدیالیستی لە سەر مێژوو ئەوە فکرەکانن کە وزەی مۆتۆری گەشە کردن پێکدەهێنن. لە لایەکی ترەوە بە پێی روانگەی

[1] یەکێک لە پادشاکانی سوێد کە لە نێوان ساڵەکانی ١٦٣٢- ١٥٩٤ ی زایینی ژیاوە

ماتریالیستی لە سەر مێژوو ئەوە مەسەلەی پێویستی‌یەکانی ئابووری، ئاڵوگۆڕی تەکنیکی و فاکتەرەکانی پەیوەندی‌دار بە ئەوانن.
ناوەڕۆکی روانگەی مارکسیستی لە سەر مێژوو ئەو بۆچوونەیە کە پەیوەندی‌یەکانی بەرهەمهێنان هەروەها بۆ رێکخستنی کۆمەڵگا یەکلاکەرەوەن،" سەرخانی کۆمەلایەتی". لە کۆمەڵگای کۆنی کشتوکاڵیدا ئەوە تەنیا ژیانی کار و مەرجەکانی کار نەبوون کە جیاوازی‌یان لە گەڵ شێوەی کۆمەڵگای پیشەسازیدا هەبوو، هەروەها رێکخستنی سیاسی و شێوەی ژیان و بیرکردنەوەش جیاواز بوون. "شێوازەکانی بەرهەمهێنانی ژیانی ماددی بڕیاردەرن بۆ پرۆسەکانی ژیانی کۆمەلایەتی، سیاسی و ڕوحی بە یەکەوە. ئەوە هۆشیاریی خەڵک نیە کە بوونی ئەوان دیاری دەکات، بە پێچەوانە، ئەوە بوونی کۆمەلایەتیی ئەوانە کە بڕیاردەری هۆشیاریی ئەوانە" مارکس لە کتێبی" هەڵسەنگاندنی ئابووری سیاسی"دا دەنووسێ. مەبەستی مارکس تا رادەیەک ئەوەیە کە بۆچوونەکان بڕیاردەری شێوەی داڕشتنی کۆمەڵگا نین، بەڵکوو ئەوە مەرجەکانی ژیانن، کە تێکنۆلۆژیی و ئابووری دروستیان کردوون، کە بیروبۆچوونەکان دیاری دەکەن.
وەک نموونەیەکی روونکەرەوە دەکرێ ئاماژە بە گۆڕانی هەڵوێستی ئێمە لە ئاست سوود (Interest) بکەین. لە سەرەتاکانی سەدەکانی ناوەراست وەرگرتنی سوود بۆ هەر شتێکی کە بە قەرز درابا تاوان بوو، بە تێکنۆلۆژیی ئەو سەردەم ناوەندی گەورەی بازرگانی و پیشەسازی کە پێویستی‌یان بە بازاری داراییی کاریگەر هەبێ نەبوون. هاوتەریب لە گەڵ پرۆژەی مەزن کە تێکنۆلۆژی هەلی بۆ رەخساندبوون، پێویستی قەرز کردنی پارە هەر دەهات و زیاتر دەبوو؛ و بۆ قەرز کردنی پارە بۆ پرۆژەی پڕ مەترسی، مرۆڤ ناچار بوو نرخی بۆ بدات. بەو شێوەیە بێزراوی ئەخلاقی بە دژی سوود لە ناوچوو.
کاتێک کە مەرجەکانی بەرهەمهینان لە رێگای گەشەکردنی تەکنیکی، لە رێگای ئاڵوگۆڕ لە چۆنیەتیی بازرگانی کردن و شتی تر دەگۆڕێن، ئینجا دەبێ شێوەی رێکخستنی سیاسی و کۆمەلایەتیش بگۆڕێت. هاوتەریب لە گەڵ پەرەستاندنی کۆمەڵگای پیشەسازی شێوەی رێکخستنی ئەنجومەنی نوێنەران (دابەش کردنی کورسی‌یەکان بە سەر سێ چینی نەجیبزادە و پیاوانی ئایینی و خەڵکی ئاسایی) شتێکی نامومکین بوو و لە جیاتان شێوەی رێکخستنی دوو ئەنجومەنیی (ئەنجومەنی پیران، ئەنجومەنی نوێنەران) جێگای گرتەوە، لە گەڵ چوونە سەری گرنگی پیشەسازی و هەروەها کرێکارانی ناوەندەکانی پیشەسازی، ئیتر دەرهاویشتنی ئەوان لە بەشداری کردن شتێکی نامومکین بوو. " لە گەڵ گۆڕانی بناغەی ئابووری، بە دوای ئەودا سەرخانی قەبەی ئابووری توشی ئاڵ و گۆڕێکی کوتوپڕ دەبێت". بۆ ئەوەی کە جارێکی‌تر ئاماژە بە "لێکدانەوەی ئابووری سیاسی" بکەین.
رەنگ دانەوەیەکی‌تری ئەو فکرە کە هێزەکانی ئابووری هەروەها بۆ "سەرخانی (ئابوورییش)" بڕیاردەرن ئەوەیە کە زۆر یەک لە بەها سیاسی و کۆمەلایەتی‌یەکان شوێن پێیان دەگەڕێتەوە سەر هەلومەرجی ئابووری: "بەرژەوەندی قەت درۆ ناکات" لە پشت ئایدیۆلۆژی لیبرالیی ئازادی لە سەدەی ١٨ مرۆڤ دەتوانێ زۆر بە روونی شوێن پێی ویستی چینەکانی پەرە ئەستێنەری بازرگان و خاوەن کارخانە بۆ تێکشکاندنی مافە تایبەتی‌یەکانی چینی ئاریستۆکراتی خاوەن زەوی بەدی بکات، کە پێشیان بە گەشەکردنی بازرگانی و پیشەسازی گرتبوو. و لە پشت پەرەستاندنی داواکاری‌یەکان بۆ ئازادی و یەکسانی سوسیالیزم مرۆڤ دەتوانێ، بە هەمان شێوە، ویستەکانی چینی ژێردەستی کرێکار بۆ تێکشکاندنی مافە تایبەتی‌یەکانی بازرگان و خاوەن کارخانەکان ببینێ.

شتێکی ئاشکرایە کە ئەوە بە هیچ شێوەیەک لە رەوایی ئازادی و یەکسانی کەم ناکاتەوە و یا خود دڵسۆزی ئەو کەسانەی کە، زۆرجار بە خستنە مەترسی خۆیان، خەباتیان بۆ ئەو بیروبۆچوونانە کردووە؛ ئەو راستی‌یە کە تاکەکان لە چالاکی‌یەکانی خۆیاندا بیرێکی بە هێزی ئایدیالیزم هاندەریانە حاشای لێ ناکرێ، جا قەی ناکا مرۆڤ چ هەڵوێستێکی بەرامبەر بە هێزە بڕیاردەرەکانی "مێژوو" هەبێت. بەڵام ئەوە روونی دەکاتەوە کە بۆچی گرووپە سیاسی‌یە جیاوازەکان مانای وشەی وەک بۆ وێنە ئازادی وەها جیاواز لێکدەدەنەوە و جەخت لە سەر لایەنە جیاوازەکانی فکری ئازادی دەکەنەوە. جارێکی‌تر ئەو پرسیارە بەرز دەبێتەوە کە "ئازادی بۆ کێ؟ و بۆچی؟"

ئەوە هەر وەها روونی دەکاتەوە کە بۆچی ئەو لایەنانەی کە بیروبۆچوونی سوسیالیستی‌یان هەیە وەها خولیای ئابووری و رێکخستنی ئابوورین: دەکرێ پەیوەندی‌یەکی ئاشکرا لە نێوان چۆنیەتیی رێکخستنی ئابووری و ژیانی کار، و ئەو دەرفەتانەی کە کۆمەڵگا بۆ وەدیهێنانی خەون و ئاواتە بنەرەتی‌یەکانی مرۆڤ دەستەبەریان دەکات ببیندرێت، خەون و ئاواتی وەک دێموکراسی (Ideals) و ئازادی. دێموکراسی راستەقینە، کە لە سەر ئەو بۆچوونە دامەزراوە کە هەموو کەس وەک هاووڵاتی یەکسان، دەتوانێ بەشداری لە پڕۆسەی سیاسیدا بکات، مومکین نیە، ئەگەر ژیانی کار خەڵک بە سەر ئەوانەی کە گرنگن و ئەوانەی کە گرنگ نین، بە سەر خەڵکی خاوەن دەسەڵات و بێ دەسەڵات، بە سەر ئەوانەی کە بڕیار بۆ خەڵکی‌تر دەدەن و ئەوانەی کە تەنانەت رێگای بڕیاردان لە سەر ژیانی خۆشیان پێ نادرێت دابەش بکات.

ئەو هەڵوێستانەی کە پەیوەندی‌یەکانی بەرهەمهێنان دروستی دەکەن لە ژیانی سیاسیدا دووبارە دروست دەبنەوە: ئەگەر ئێمە دەمانهەوێ دێموکراسی‌یەکی سیاسی بە هاووڵاتی‌یانی سەربەخۆ و بەرپرسیارمان هەبێت، کەوابوو دەبێ ژیانێکی کارمان هەبێ کە لەوێدا کرێکارەکان سەربەخۆ و بەرپرسیارن، نەک ژیانێکی کار کە لەوێدا ئەوان تەنیا فەرمان وەر دەگرن و مافی دەربڕینی هیچ بۆچوونێکیان نیە.

بە پێی ئەو بۆچوونە دێموکراسی سیاسی دەخوازێ کە یاساکانی ئابووری نابێ تەنیا لە روانگەی قازانجەکانی خاوەن سەرمایەکان، بە بێ لەبەر چاو گرتنی ئەوەی کە ئەو قازانجانە بە چ نرخێک لە سەر ئەوانی‌تر دەکەون، دیاری بکرێن. یاساکان دەبێ لە روانگەی بەرژەوەندی و پێداویستی‌یەکانی زۆرینەی دانیشتوانی کرێکار بۆ شتی وەک بارودۆخی کار بە جۆرێک کە تەندروستی خەڵک نەخەنە مەترسی‌یەوە، یا مافی بەکار هێنانی دەسەڵات بە سەر کارەکەی خۆتدا، یا پاراستن لە دژی ئەوەی کە هەر چۆنی پێیان خۆش بێت هەڵس و کەوتت لە گەڵدا بکەن، و هەروەها دەرفەتی گەشە کردن و زیاد کردنی پلەو پایە دیاری بکرێن. بە واتایەکی‌تر ئەگەر ئێمە "سەرخانێکی کۆمەڵایەتیمان" لە ئازادی و دێموکراسی دەوێ، کە وابوو دەبێ ئێمە بناغەی ئابووری، بەرهەمهێنان، بە پێی ئەو خەون و ئاواتانە دارێژین، دەنا خەون و ئاواتەکان شتێک نابن جگە لە یوتۆپیا (مدینە فاضلە).

هەروەک پێشتر ئاماژەمان پێکرد، بۆ سوسیال دێموکراتەکانی سوێد ئەوە بەو مانایە نیە کە دەبێ خاوەندارەتیی تاکیی لە ئاست کۆمپانیاکان قەدەغە بکرێ، و بێ گومان بەو مانایەش نیە کە مرۆڤ دەبێ داواکاری‌یە بنەرەتی‌یەکانی بازرگانی وەک ئەو راستی‌یە کە داهات و دەرکەوت دەبێ لە گەڵ یەک بگونجێن بخاتە پشت گوێ. بەڵام ئەوە بەو مانایەیە کە دانیشتوان بە یەکەوە، لە رێگای پێکهاتە هەڵبژاردەکانیانەوە، دەبێ بتوانن مەرجە کۆمەڵایەتی‌یەکان ("یاساکانی کایە") بۆ ناوەندە بازرگانی‌یەکان دیاری بکەن. ئەوە هەروەها دەخوازێ کە کرێکارەکان، لە

شوێنەکانی کار و لە ڕێگای سەندیکای کرێکاریەوە، دەبێ بتوانن دەسەڵاتیان بە سەر مووچە و مەرجەکانی کار و هەروەها ڕێکخستنی کاری ڕۆژانەدا هەبێ.

دەوری بیروباوەڕەکان

بۆ ماتریالیستی مێژوویی راستەقینە، فکرەکان، ئایدیۆلۆژیەکان بۆ گەشە کردنی کۆمەڵگا زۆر گرنگ نین، سوسیال دێموکراسی بە تەواوی ئەو روانگە نەخشەییەی (schematic view) لە سەر شتی نیە. هەڵبەت مرۆڤ ناتوانێ فکرەکان و خەون و هیواکان وەک ئامرازی بێ گیان بۆ بەرژەوەندی ئابووری سەیر بکات. فکری وەک ئازادی و یەکسانی، دادپەروەری و خێرکردن لە هەموو سەردەمێکدا هەبوون بە بێ لەبەرچاو گرتنی تەکنیکی بەرهەمهێنان یا شێوەی داڕشتنی ئابووری. هەڵبەت ئەوانە کاریگەریان لە سەر ئەو شتەی کە ئێمە پێی دەڵێین ژیانی کۆمەلایەتی هەبووە، خەڵک لە هەموو سەردەمێکدا ئاگاداریی پیر و نەخۆشەکانیان کردوە، و لە هەموو کۆمەڵگایەک بە شێوەیەک لە شێوەکان رێگا چارەیەک بۆ پێڕاگەیشتن بەو کەسانە هەبووە کە هیچ خزمێکیان نەبووە کە سەرپەرشتیان بکات. لەو روانگەیەوە فکرەکان و خەون و ئاواتەکان هەمیشە کاریگەریەکی سەربەخۆیان لە سەر داڕشتنی کۆمەڵگا هەبووە.
بەلام لە هەمان کاتدا مرۆڤ دەبینێ کە هەندێک بیروباوەڕ پێشکەوتنی گرنگی سیاسیان بە خۆوە نەدیتوە تا ئەو کاتەی کە ئامرازەکانی ئابووری ئەو وەرچەرخانە بوونیان نەبووە، یا مرۆڤ دەتوانێ بڵێ، تا کاتێک کە هێزەکانی بەرهەمهێنان هەلەکانیان بۆ نەرەخساندبێت. سەرهەڵدانی جوتیاران لە سەدەکانی ناوەڕاست بە دژی مافە تایبەتیەکانی چینی خانەدان شکستی هێنا، هێرشەکانی سەدەکانی ١٨، ١٩ و ٢٠ لە لایەن بازرگانان و خاوەن ناوەندە پیشەسازیەکان سەرکەوت، چونکە ئەوان نوێنەرایەتی سیستەمێکی نوێتر و کاریگەرتری بەرهەمهێنانیان لە ئابووری ئاریستۆکراسی خاوەن زەویەکان دەکرد. پەیوەندی نێوان ئاڵوگۆڕ لە بواری ئابووری و پێشکەوتنی گرنگی خەون و ئاواتە کۆمەلایەتیە نوێکان زۆر روونە.

خەباتی چینایەتی

بە وتەی مارکس گەشەکردنی مێژوو بە خەبات لە سەر ئامرازەکانی بەرهەمهێنان و دابەش کردنی میوەکانی بەرهەمهێنان دادەرێژرێ: " هەموو مێژوو، مێژووی خەباتی چینایەتیە". لێرەدا "چین" ئەندامەتی لە گرووپێکی ئابووری دەنوێنێ کە پەیوەندی بەرامبەر بە ئامرازەکانی بەرهەمهێنان دیاری دەکەن. سنووری یەکلاکەرەوەی چینایەتی لە نێوان ئەوانە دایە کە خاوەنی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان وەک زەوی، پارە و مەکینەکانن و ئەوانەی کە خاوەنی هیچ شتێک نین جگە لە (هێزی) کاری خۆیان.
خاوەنی ئەو ئامرازانەی بەرهەمهێنان، کە لە بڕگەیەکی دیاری کراو لە گەشەکردنی تێکنۆلۆژییدا گرنگترینن، هەروەها دەبنە خاوەنی دەسەلات بە سەر کۆمەڵگادا. ئەوانەی کە دەسەلاتیان نیە بە دژی ئەوە شۆڕش دەکەن، بەلام بە پێی تیۆری مارکسیستی، تا تێکنۆلۆژیی بەرهەمهێنان دەست بە گۆڕین نەکات هیچ ئاڵوگۆڕێکی راستەقینە روو نادات، بۆ ئەوەی کە فاکتەری دیکەی بەرهەمهێنان زاڵ بن. ئەوجار ئەو دەستەیە (ئەو چینە) کە ئەو فاکتەرانە کۆنترۆڵ دەکات، دەبێتە دەسەلاتداری نوێ.

کەوابوو "چین" شتێکی بە تەواوی جیاوازە لە تاقمی کۆمەڵایەتی. چەمکی چین کە لە ڕێگای خاوەندارەتیی پێناسە کرابێت تەنانەت لە کاتی ژیانی مارکسیشدا نا لێڵ نەبوو، لە ڕاستیدا، مارکس ناچار بوو چەمکی "پلەی ناوەڕاست" بۆ ژمارەیەک تاقمی ئابووری پێشکەش بکات کە نە دەکرا وەک سەرمایەداری خاوەن سامان و نە وەک پرۆلێتەری بێ سامان پێناسە بکرێن. لە ئابووری ئەمڕۆدا، کە یەکجار ئاڵۆزترە، مامەڵە کردن لە گەڵ چەمکی چین زۆر دژوارترە. ئەگەر خاوەندارەتیی بۆ ئەندامەتی چین پێوەر بن، ئەو کەسانەی کە داهاتیان زۆرە بەڵام سەرەڕای ئەوەش فەرمانبەرن، پسپۆرەکانی بازرگانیی کەرتی تایبەت، دەبنە کرێکار، لە کاتێکدا کە پیتزا دروستکەرێک کە تەنیا کرێکارێکی نیوە وەختی هەیە دەبێتە سەرمایەدار.

سەدەی بیستەم نیشانی داوە کە لە پەیوەندی لە گەڵ ئامرازەکانی بەرهەمهێنان، "چین" تەنیا خاڵی جیاکەرەوە لە کۆمەڵگا نیە. بە درێژایی مێژوو نێر یا مێ بوون (Gender) خاڵێکی جیاکەرەوەیە کە هەمان دەوری بەرچاو لە شێوەی پلە پلە کردنی تاقمە جیاوازەکان وەک چین دەگێڕێت، هەر چەند کە ئەو مۆدێلە تایبەتمەندیی دیکەشی هەن. هەروەها دین یا پێشینەی ڕەگەزی دەتوانێ کەم تا کورتێک وەک فاکتەرێکی بە هێزی جیاکەرەوە خۆ بنوێنی.

لەوەش زیاتر، دێموکراسی سیاسی و ڕێکخراوەکانی یەکیەتی کرێکاران کاریگەرییان لە سەر شێوەی داڕشتنی دەسەڵات هەبووە؛ خاوەندارەتیی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان بە شێوەی سەدەی نۆزدەهەم خەڵک بە سەر چینی جیا جیادا دابەش ناکات.

هەموو ئەوانە بەو مانایەن کە چەمکی چین بە تەنیا بۆ شی کردنەوەی بەش بەش کردنی کۆمەڵگای مودێرن بەس نیە و ئەوان بە تەنیا ناتوانن لە ڕێگای ئاڵوگۆر لە ئامرازەکانی بەرهەمهێناندا چارەسەر بکرێن. بەڵام چەمکی چین وەک ئامرازێکی شی کردنەوە بە کەڵکە، ئەگەر مرۆڤ ڕێگا بدات کە وەک هێڵی جیاکەرەوە لە نێوان ژێر دەستی و سەروەری هەم لە ژیانی کار و هەم لە ئابووریدا ئاماژەی پێ بکرێت.

هێڵی جیاکەرەوە پێویست ناکات هەموو شتێک بگرێتەوە: هەم کرێکار و هەم خاوەن بەش (Shareholder) لە بەرژەوەندییان دایە کە کۆمپانیاکانی "ئەوان" بە هێز و سەرکەوتوو بن، چونکە ئەوە بناغەی مسۆگەریی کار و دڵنیایی لە گەڕانەوەی سەرمایەیە. بەڵام لەوانەیە جیاوازی یەکلاکەرەوە لە نێوان لایەنەکان بۆ چۆنیەتیی گەیشتن بەو بە هێزییە هەبێت. بردنە سەری ڕێژەی بەرهەمهێنان کە بە نرخی زیاد کردنی زەخت لە سەر کرێکاران تەواو بێت لەوانەیە بۆ خاوەن بەشەکان دڵخواز بێت: کاری زۆرتر بە هەمان مووچە. بەڵام بۆ کرێکارەکان نرخی ئەوە، بە شێوەی زیاد بوونی گوشار (Stress) و چوونە سەری ئەگەری بریندار بوونیان، دەتوانێ نرخێکی یەکجار زۆر بەرز بێت.

ئەوەندەی کە پێوەندی بە باجدەرەوە هەیە، لەوانەیە تێچوونی چاوەدێری لە بریندارەکان، کە بە هۆی ئەو زەختە زۆرە ڕوو دەدات، وردە وردە لەو قازانجەی کە بە چوونە سەری ڕێژەی بەرهەمهێنان بە دەست دێت زیاتر بێت.

کێشەکانی بێ پسانەوەی نێوان لایەنەکانی بازاری کار کە لە سەر پرسی یاسای کار دێنە پێش بە هەمان شێوە دەکرێ لە ڕوانگەی دەسەڵاتەوە، یا هەر بەو پێیە لە ڕوانگەی چینایەتییەوە شی بکرێنەوە. ئاخۆ ئەوە خاوەن کارەکانن کە دەبێ ڕێگایان پێ بدرێ کە سەربەخۆ هەواڵی دەرکران بە کەسێک ڕابگەیەنن یا خود بەڵگەکانی ئەو دەرکردنە دەبێ چی بێت؟ یا تەنیا ڕێگا بدرێت کە دەرکردن لە بەر هەندێک هۆی تایبەتی بێت و دوای ووتووێژ لە گەڵ نوێنەری سەندیکای کرێکاری فەرمانبەرەکان؟

گفتوگۆکان زۆر جار لەرووی ئەو شتەی کە لەروانگەی ئابووری بازرگانییەوە ماقووڵە ئەنجام دەدرێن، بەڵام لە کۆتاییدا، مەسەلەکە ئەوەیە کە دەسەڵات بە سەر کار دەبێ بە کام لایەن بسپێردرێت. ئایا کرێکارەکان دەسەڵاتیان بە سەر شوێنی کاری خۆیاندا هەبێت و بوێرن دژی خاوەن کارەکان بوەستن بە بێ ئەوەی کە کارەکەیان بکەوێتە مەترسی، یا خود ئەوان وەک "فاکتەری بەرهەمهێنانی" بێ گیان مامەڵەیان لە گەڵ بکرێت کە دەکرێ کەڵکیان لێ وەرگیرێت یا خود بەپێی بڕیاری یەک لایەنەی خاوەن کارەکان فڕێ بدرێن؟
ئەوەی کە چەمکی چین فێرمان دەکات ئەوەیە کە ئەو پرسیارە بەرز بکەینەوە: لە بەرژەوەندی کێدا؟ کاریگەریی هەندێک کردەوەی دیاری کراو لە سەر لایەنە جیاجیاکانی کۆمەڵگا چیە؟ چ جۆرە فەرمانبەرییەک یا فەرمانرەواییەک بە هۆی هەندێک کردەوی سیاسی دروست دەبێت؟ هەڵبەت دەبێ ئەو پرسیارانە لە پێوەندی فاکتەرە جیاکەرەوەکانی تریش بکرێن، وەک نێر یا مێ بوون یا بنچینەی رەگەزیی.
بەرز کردنەوەی ئەو پرسیارانە گرنگن، بە تایبەتی لە سەردەمی ئاڵوگۆڕ وەک سەردەمی ئێمەدا. زۆر نوسخەی کە بە باشی تاقی کراونەوە چیتر کاریگەرییان نیە، هەر بۆیە گرنگە کە نوسخەی نوێ بە بێ تێروانینێکی رەخنەگرانە پەسەند نەکەین، تەنیا لە بەر ئەوەی کە نوێن، بەڵکوو لێی بکۆڵینەوە بۆ ئەوەی کە بزانین بە قازانجی کێن و لە دژی بەرژەوەندی کێن: کە ئێمە دەبێ لێی بکۆڵینەوە بۆ ئەوەی کە بزانین ئاخۆ چی بکەین بۆ ئەوەی کە دڵنیا بین کە ئاڵوگۆڕە حەتمییەکان لە بەرهەمهێنان، جیاوازی چینایەتی نوێ دروست نەکەن و نەبنە دابەش بوونی نوێ بە سەر ئەوانەی کە دەسەڵاتیان بە سەر ژیانی کاری خۆیانەوە هەیە و ئەوانەی کە ئەو دەسەڵاتەیان نیە.
مرۆڤ بە کەڵک وەرگرتن لە چەمکی چین دەتوانێ ببینێ کە ئەگەری ئەو جۆرە گۆڕانکارییە گەلێک بەرچاوە. لە کۆمەڵگای پشت بەستوو بە تێکنۆلۆژیی پێشکەوتوو، کە جێگای کۆمەڵگای پیشەسازی دەگرێتەوە، زانیاری دەورێکی یەکجار بەرز دەگێرێ.
بە کەڵک وەرگرتن لە زاراوەی مارکسیستی، ئێمە دەتوانین بڵێین کە زانیاری خەریکە زۆر بە خێرایی ببێتە یەکێک لە گرنگترین فاکتەرەکانی بەرهەمهێنان، کە دەسەڵات بۆ خاوەنەکەی مسۆگەر دەکات لە کاتێکدا کە ئەو کەسانەی کە خاوەنی زانیاری نین دەبینن کە دوا دەکەون. لەو حاڵەتەدا ستراتێژی روونی سوسیال دێموکراسی ئەوەیە کە تێبکۆشێت کە ئەو فاکتەرەی بەرهەمهێنانە بە سەر زۆرینەی خەڵکدا بڵاو بکاتەوە. هاندەرەکە هەم ئابوورییە و هەم ئایدیۆلۆژیکی: ئاستێکی بەرز و هاوپلە لە زانیاری لە ناو هێزی کرێکار، پێشمەرتێکە بۆ سوێد وەک نەتەوە، بۆ ئەوەی کە پلەی ئابووری و سیستەمی ئاسایشی کۆمەڵایەتیی خۆی بپارێزێت. لەوە زیاتر بڵاو بوونەوەی سەرمایەی زانیاری بە شێوەیەکی یەکسان هەروەها پیشمەرتێکە بۆ یەکسانی لە ناو هاوولاتییاندا.

سیاسەت بە کردەوە

بۆچوونە بە میرات گیراوەکانی سوسیال دێموکراسی تەنیا بۆچوونە کلاسیکەکانی ئازادی و یەکسانی، یا ئامرازە کلاسیکەکانی شی کردنەوە وەک روانگەی ماتریالیستی لە سەر مێژوو ناگرنەوە. ئەوە بە هەمان ئەندازە پرسی مێژووی سەد ساڵەی حیزبە: لەو فکرانەی کە بە کاریگەری دوو لایەنە لەگەڵ داخوازییەکانی سیاسەتی بە کردەوە و فێر بوون لە ئەزموونەکان گەشەیان کردوە.

ئێمە دواتر باسی گەشەکردنی سوسیال دێموکراسی لە هەندێک بواری سیاسی‌یەوە دەکەین. لێرە پێمان خۆشە باسی پرسی کاریگەریی دوو لایەنەی ئایدیۆلۆژی و سیاسەتی بە کردەوە بکەین. چونکە کاریگەریی دوو لایەنە دەبێ هەبێ: مرۆڤ قەت ناتوانێ لە پێشدا، بە شێوەی تیۆری، بە وردی شێوەی گەشە کردنی کۆمەڵگا دیاری بکات، یا تەنانەت دیاری بکات کە سیستەمی باش دەبێ چۆن بێت. سیاسەتەکان دەبێ بێ پسانەوە تاقی بکرێنەوە، بە ئایدیۆلۆژی وەک ئەستێرەی ڕێ نیشاندەر بەڵام بە ئەزموونە پراکتیکی‌یەکان وەک خاڵی دەستپێک بۆ دیاری کردنی ئەو شتانەی کە دەگونجێن و ئەو ڕێگاچارانەی کە ئەگەری جێبەجێ بوونیان هەیە.
هەڵبەت ئەو بیروباوەڕانەی کە باس لە چۆنیەتیی دارشتنی کۆمەڵگا دەکەن خاڵی دەستپێکی سیاسەتن: ئەوان ئەو ئامانجانەن کە ئێمە هیوادارین پێیان بگەین. ئەوە بەو مانایە نیە کە مرۆڤ دەتوانێ دەستبەجێ بە هەموو ئەو شتانە بگات. بە هەمان شێوە ئەوە بەو مانایە نیە کە جیاوازی نێوان ئایدیالەکان و راستی‌یەکانی رۆژانە دەبێ وەک خەیانەت بە ئایدیالەکان لێکبدرێتەوە.
هەموو سیاسەتێک دەبێ خاڵی دەستپێکی پێشەرتە واقیعی‌یەکان بێت، بە تایبەت کاتێک کە دەگەرێتەوە سەر کاروباری ئابووری. ئێمە ناتوانین چاکسازی‌یەکانی ئەمرۆ بەو پارەیەی کە ٢٠ ساڵی‌تر دەمان بێت جێبەجێ بکەین: ئەگەر پێشەرتە پراکتیکی‌یەکان بوونیان نەبێت باس کردن لە بەنرخی ئامانجێک سوودی نیە. ئێمە ناتوانین ئەو سنوورانەی کە داخوازی‌یەکانی ژینگە بو سیاسەت دیاری دەکەن پشت گوێ بخەین، بۆ وێنە خولی ئابووری (economic cycle) ناونەتەوەیی یا توانای پێشبرکێی ناوەندەکانی پیشەسازی. هەڵبەت ئێمە دەتوانین لە نێوان رێگا جیاوازەکانی هەڵسوکەوت کردن لە گەڵ ئەو سنوورانە یەکیان هەڵبژێرین بەڵام قەت ناتوانین راستیی هەبونی ئەوان پشت گوێ بخەین تەنیا بەو هۆیە کە ئێمە حەزمان لەو داخوازی‌یانە کە ئەوان دەیخەنە سەر سیاسەت نیە.
بۆ وێنە دەتوانین باسی ئەو کەم هێنانە زەبەلاحەی بودجە لە نەوەدەکاندا بکەین. ئێمە دەتوانین لە نێوان تێکەڵاوێک لە زیاد کردنی باج و کەمکردنەوەی خەرجی‌یەکان بۆ هێنانە خواری رێژەی کەم هێنانی بودجە یەکیان هەڵبژێرین و دەتوانین بردنەسەری رێژەی باج و کەم کردنەوەی خەرجی‌یەکان بە چەند شێوە دابەش بکەین. بەڵام ئێمە ناتوانین رێگا بدەین کە ئەو کەم هێنانە هەر وەک خۆی بەردەوام بێت. ئەوە دەبێتە هۆی کێشەی ئابووری کە لە کۆتاییدا زەختی گەلێک بەرچاوتر لە رێکخستنی بودجە دروست دەکات.
ئەوە دەتوانێ وەک ئاکامێکی روانگەی ماتریالیستی لە سەر مێژوو سەیر بکرێت: کەرەسە دەرەکی‌یەکان، واتە پێشەرتەکان چوارچێوەی ئەو شتانەی کە لە بواری سیاسی‌یەوە گونجاون دیاری دەکەن. گوستاو مۆللێر وەک وەزیری ئاسایشی کۆمەڵایەتی لە چلەکان و پەنجاکان داهێنەری رێفۆرمی گەلێک مەزن بوو: هیچ مرۆڤێک قەت دلسۆزیی قووڵی ناو براویان بەرامبەر بە ئەرکەکانیەوە نەبردۆتە ژێر پرسیار، دڵسۆزی‌یەک بۆ هەژاران و ئەوانەی کە لە بواری کۆمەڵایەتی‌یەوە لە کۆمەڵگا دەرهاویشتراون کە لە ئەزموونەکانی سەختی خۆیەوە سەرچاوەیان گرتبوو. بەڵام گوستاو مۆللێر خۆی لە یەکەم پلانی رێفۆرمە مەزنەکەیدا (١٩٤٧) نووسی کە پێشکەوتنی چاکسازی کۆمەڵایەتی داهاتوو دەبێ بە خێرایی گەشەکردنی ئابووری‌یەوە بەستراوە بێت .
هەڵبەت ئەوە ئەرکی سیاسەتە کە بۆ گۆڕینی پێشەرتە دەرکی‌یەکان هەوڵ بدات، بە جۆرێک کە ئەوان دەرفەتی گەورەتر بۆ وەدیهێنانی بایەخەکانی ۆڤمر دەستەبەر بکات. بەڵام ئەوە وەک رێسا پڕۆژەیەکی گەلێک درێژخایەنە و تۆ ناتوانی قازانجەکانی خۆت پێشەکی خەرج بکەی. تۆ

ناتوانی بۆ خانوویەک بگوێزیەوە کە دیوارەکان و بانەکەی ئامادە نەبوون. پێش ئەوەی کە تۆ دەست بە دروست کردنی خانووەکە بکەی دەبێ بناغەکەی ئامادە بکەی و ئەوە لە خۆیدا تێکۆشانی گەلێک قورس و کاتخوازی پێویستە. خەبات بۆ مافی دەنگدانی گشتی و ٨ کاتژمێر کار لە رۆژدا کە لە ساڵەکانی ١٨٩٠ دەستی پێکرد ئاکامەکانی پتر لە ٢٠ ساڵ دواتر دەرکەوتن. ئەو هەولانەی کە بۆ باش کردنی باری ئابووری دەولەت لە نەوەدەکاندا ئەنجام دران بۆ مسۆگەر کردنی سیستەمی ئاسایشی کۆمەلایەتی لە درێژخایەندا پێویستن، بەلام لە کورتخایەندا خۆ بەخت کردنی بێ ئەملاوئەولا دەخوازێ. هەروەها ئەو هەولە چڕانەی کە لە نەوەدەکان بۆ پەروەردە و فێر کردن ئەنجام دران بۆ مسۆگەر کردنی کار و سیستەمی ئاسایشی کۆمەلایەتی لە درێژخایەندا پێویستن، بەلام ئاکامی ئەوانە لە ساڵێکەوە بۆ ساڵێکیتر دەرناکەون.

سیاسەت مەسەلەی ویستنە: ویستن بۆ ئاڵوگۆڕ، ویستن بۆ وەدیهێنانی خەونەکان و ئایدیالەکان. بەلام بێ گومان سیاسەت مەسەلەی جادو کردن نیە! سیاسەت لە روانگەی رۆژانەوە (ئەمرۆ بۆ سبەی) هەرگیز ناتوانێ زیاتر لەوەی کە مەرجە دەرکییەکان رێگا دەدەن دەستەبەر بکات، و حاڵەتی وا هەیە کە ئەو مەرجانە بە راستی گەلێک بەرتەسکن. لە روانگەیەکی دوورترەوە سیاسەت دەتوانێ ئەو مەرجانە بگۆڕێت، بەلام لەو حاڵەتەدا مرۆڤ دەبێ لە بیری بێت کە ئەوە پێویستی بە کات و زۆر جارانیش ئازایەتی زۆر هەیە.

ئەزموونێکی گرنگیتر ئەوەیە کە ئێمە دەبێ بەرامبەر بە لێکدانەوەی سەرلێشێوێنەرانەی ئامانجەکان وریا بین. بە داخەوە ئەو هەڵەیە زۆرجار هەم لە بەرەی چەپ و هەم لە ناو راستەکاندا ئەنجام دەدرێت. لە لایەنی کۆمۆنیستییەوە ئەوە بوو بە هۆی ئەو روانگەیە کە ئابووری تەواو حکوومەتی و کۆمەڵگایەکی ئازاد و یەکسان یەک شت بوون؛ ئاکامەکەشی نەبوونی ئازادی و یەکسانی بوو. لە لایەنی کۆنسێرڤاتیوەکانیشەوە هەمان هەڵە دەکرێت کاتێک کە بازرگانی کەرتی تایبەت و کاریگەریی ئابووری وەک یەک شت سەیر دەکرێت و هەڕەشەکان لە دژی سەقامگیری و کاریگەریی ئابووری گشتیی جیهانی، لە لایەن تەوژمە پارەبازییە (speculative) بەربلاوەکەی سەرمایەی تاکیی لە جیهانی ئەمرۆ پاش گوێ دەخات.

لە روانگەی ئێمەوە کردەوەی سیاسی و هەروەها ستراتیژییە سیاسییەکان هەمیشە دەبێ بەپێی ئەو شتانەی کە دەستەبەریان دەکەن هەڵسەنگێندرێن: ئاخۆ ئەوان یارمەتیی پێشکەوتنێک بەرەو ئەو ئامانجانە کە ئێمە دەست نیشانمان کردوون دەکەن، یا ئەوان رەوتەکە بەرەو رێبازێکی بە تەواوی جیاواز دەبەن. ئەگەر دەرکەوت کە ئەوەی دواترە ئەو کات زۆر ئاشکرایە کە چاوپێداخشاندن بە سەر ئامرازە کەڵک لێ وەرگیراوەکان پێویستە. بە هەمان شێوە مرۆڤ دەبێ ئامادەی پێداچوونەوە بەسەر ئەو بەڵێنییانەی کە دراون بێت: ئایا ئێستاش هەمان ئەرک جێبەجێ دەکەن کە سەردەمێک دەیان کرد، یابە هۆی ئاڵوگۆڕەکانی کۆمەڵگا ئەوان چیتر ئەو ئەرکە بە باشی رابردوو جێبەجێ ناکەن یا تەنانەت لەوانەیە ئەوان بەو شێوەیە کە سەردەمێک پێویست بوون چیتر پێویست نەبن؟

وانەی سێهەم ئەوەیە کە کۆمەڵگا قەت بێ کەموکوڕی نیە. رەنگە لە مێشکی گەلێک سوسیال دێموکراتدا پاشماوەی ئەو روانگە مارکسیستییە هەبێت کە کاتێک مێژوو لە کۆمەڵگایەکی ئایدیالدا دێتە کۆتایی، کە لەوێدا هەموو شتێک لە بارودۆخێکی تەبایی(harmony) هەتاهەتایی دەمێنێتەوە. بەلام کۆمەڵگا شتێکە کە بێ پسانەوە لە گەشەکردن و گۆڕان دایە، کە لەوێدا زۆر هێزی جیاواز لە کار دان، کە لەوێدا گیروگرفتی نوێ سەر هەڵدەدەن و جیلی نوێ، بە داخوازی و ئەزمونی نوێ، پێ دەگەن. بەو شێوەیە داخوازییەکان لە کۆمەڵگا، لە ئابووری و لە سیاسەت هەروەها لە ئاڵوگۆڕی بێ پسانەوە دان.

میراتی تێکەڵاوی بیروباوەڕەکان

ئێمە لە بەشی دەستپێکدا نووسیمان کە ئایدیۆلۆژی سوسیال دیموکراسی زۆر سەرچاوەی هەن: لە ڕاستیدا ئەو میراتەی فکرەکان هەر شتێک بێت یەکشێوە (uniform) نیە. بە یارمەتیی ئامێرەکانی شی کردنەوە ئێمە دەتوانین لێ بکۆڵینەوە کە کام شت دەبێ چارەسەر بکرێت و کام ئامانجانە دەتوانن بێنە دی. بەڵام لە سەرەتادا بەهاکان و شیکاریی بەشێک لە هەمان سیستەمی فکری نەبوون: ئەوان لە کاری سیاسی بە کردەوە و لە گفتوگۆ تیۆریکییەکان لە ماوەی ساڵانی زۆر لەو دەمەوە کە یەکەم مۆدێلەکان دارێژران بە یەکەوە تەنراون. بیروباوەڕەکان لە سەر ئازادی، یەکسانی و برایەتی زۆر لە تیۆرییەکانی مارکسیستی لە پێوەندی لە گەڵ خەباتی چینایەتی و مارشی پێشکەوتن بەرەو سوسیالیزم کۆنترن. لە ڕاستیدا مارکسیزم فەلسەفەی ئەخلاقی نیە، هەرچەند کە مارکس بۆ خۆی لە رەخنە گرتن لە بێدادییەکانی کۆمەڵگا زۆر رەوان بێژ بوو. بەڵام هەروەک وتوومانە مارکسیزم تیۆرییەکە کە بناغەی لە سەر فەلسەفەی مێژوو لە بارەی گەشەکردنی کۆمەڵگا داندراوە، و هەر وەک هەموو تیۆرییەکی زانستی تێدەکۆشێ نیشان بدات کە چ شتێک ڕاستە، نەک چ شتێک دروستە.
لە ڕاستیدا لە نێوان نەریتی یوتۆپیایی- ئایدۆلۆژیکی، بەو شێوەیە کە لە بەهاکانی وەک ئازادی و یەکسانیدا دەگوترێ و نەریتی "سوسیالیستی زانستی" مارکسیستیدا ناکۆکییەک هەیە. مارکس عادەتێکی هەبوو لە پەیوەندی لە گەڵ ئەو بە ناو سوسیالیستە یوتۆپیاییانەدا، ئەو لە وتەکانیدا تا رادەیەک بە سووکی سەیری ئەوانی دەکرد(هەر چەند کە بەشێک لەوان تا رادەیەک سیاسەتوانی کارامە بوون) چونکە بە بۆچوونی ئەو ئاڵوگۆڕەکانی کۆمەڵگا ناتوانن لە سەر خەون و هیواکان (ideals) دامەزرێن بەڵکوو دەبێ لە سەر ئەو شتەی کە پلانی مێژوویی بۆ گەشەکردن دەخوازێ دامەزرێن.
ئەو بۆچوونە کە گەشە کردن لە سەر بنچینەی یاسا داندراوە و لە ئەنجامدا کاری سیاسی دەبێ لەو ڕێگا چارانە پێکهاتبێ کە لە گەڵ پلانی شتەکان گونجابێت، زۆرجار لە گەڵ چەمکی بەها ئایدیۆلۆژییەکان ناکۆکی هەبووە. هەڵبەت یەکێک لە ترسناکترین نموونەکانی ئەوە سیستەمی سۆڤیەتە، کە لەوێدا وەفاداری بە پلانی گەشەکردنی "سوسیالیزمی زانستی" بووە هۆی پێشێل کردنی ڕاستەوخۆی فکرەکانی ئازادی، یەکسانی و هاوپەیوەندی. هەر چۆنێک بێت، چەندین نموونە هەن کە چۆن گفتوگۆ لە سەر ڕێکخستنی "دروست" و شێوازەکان، لە باس لە سەر داخوازییەکانی ئازادی و یەکسانی بەرزتر نرخێندراون. مشتومڕە رادیکاڵەکەی شەستەکان و حەفتاکان کە زۆرجاران خاڵی دەستپێکی داخوازی ئازادی بوو ـ بۆ وێنە پشتگیری لە جووڵانەوەکانی رزگاریخوازی نەتەوەیی بە دژی هێزە داگیرکەرەکان ـ لە زۆر شوێن بوو بە باسێکی زۆر فەرمیی لە سەر ڕێکخستن، کە لەوێدا داخوازییەکان بۆ ئازادی و یەکسانی لە قوژبنێک پەستێورا بوون.
ئەگەر مرۆڤ، لە گەڵ سوسیال دێموکراسی، ئەو بۆچوونە وەلا بنێت کە گەشە کردن بە هەندێک یاسا بەستراوەتەوە، و لە جیاتان ئەوە وەک ئاکامی ویست و تێکەلاویی خەڵک، هەم وەک تاک و هەم بەکۆمەل ببینێت، ئەو کات فکرەکان، "یوتۆپیاکان"، دەبنە گرنگترین فاکتەر- ئەگەرچی بە یارمەتی هەندێک ئامیری شی کردنەوەی دیاری کراو. چیتر مەسەلەکە ئەوە نابێ کە کام

ڕێکخراو لە هەمووان دروستترە، بەڵکوو بە چ شێوەیەک دەتوانین بۆ پێشخستنی ئایدیالەکانمان کار بکەین، و کام سیاسەت بە باشترین شێوە دەتوانێ دەرفەتەکانی گەشە کردنی درێژخایەن بەرەو ئەو ئامانجانە کە دەمان هەوێ پێیان بگەین دەستەبەر بکات.
لەو ڕوانگەیەوە دەردەکەوێ کە ئەو پرسیارە کۆنە کە سوسیال دێموکراسی حیزبی چینە یا حیزبی خەڵک بە هەڵە داڕێژراوە چونکە لە سەر ئەو بۆچوونە دامەزراوە کە وا سەرنج ڕاکێشترین شت شێوازێکی تایبەتیی سیاسەتە. سوسیال دێموکراسی حیزبێکە کە بۆ ئازادی، بۆ یەکسانی، بۆ هاوپەیوەندی و بۆ دێموکراسی کار دەکات. زۆر ئاشکرایە ئەم هەوڵانە هەمیشە خاڵی دەستپێکیان پێداویستی‌یەکانی ئەو کەسانەیە کە کەمیان ئازادی هەیە و کە زۆرترین مەینەتیی لەو بارە نایەکسانە دەچێژن. بەڵام کۆمەڵگایەک کە لە سەر ئازادی، یەکسانی و هاوپەیوەندی و دێموکراسی دامەزرابێت قەت ناتوانێ شتێکی‌تر بێت مەگەر کۆمەڵگایەک بۆ هەمووان.

سەرمایەداری

چەمکی "سەرمایەداری" هەم بۆ گفتوگۆی ناوخۆی ئۆردوگای سوسیالیزم و هەروەها بۆ باسی گشتی لە سەر ئابووری سیاسی شتێکی سەرەکی‌یە. سەرەڕای ئەوەش پێناسە کردنی ئەو چەمکە بە شێوەیەکی سەرسوڕ هێنەر ناڕوونە. ئێنسایکلۆپێدیاکانی هاوچەرخ بە ساکاری سەرمایەداری وەک بازرگانی کەرتی تایبەت لە گەڵ ئابووری بازار پێناسە دەکەن. ئەوە زۆر بە زەحمەت ڕادەی بارگەکراوی (charged) ئەو چەمکە لە رابردوو و ئێستا شی دەکاتەوە. لە ڕاستیدا ئەوە ئەو لێکدانەوەش نیە کە جووڵانەوەی پەرە ئەستێنەری کرێکاری هەیبوو.
هاندەرە کلاسیکەکانی سوسیالیست قەت کاتی خۆیان بۆ شی کردنەوەی مەبەستیان لە "سەرمایەداری" بە فیڕۆ نەدەدا. بەڵام مرۆڤ لە نووسراوەکان و وتارەکانیاندا دەبینێ کە مەبەستی ئەوان شتێکی بە تەواوی جیاواز بوو لەوەی کە لە ئێنسایکلۆپێدیاکانی هاوچەرخدا هاتوە. پێناسە کردنی ئەوان لە سەرمایەداری زۆر لەو لێکدانەوەیە واتە "سیستەمێکی بەرهەمهێنان کە لەوێدا بەرژەوەندی‌یەکانی خاوەن سەرمایە بۆ قازانج کردن لە سەرووی هەر بەرژەوەندی‌یەکی‌تر لە بەرهەمهێنان گرنگی پێ دەدرێ" نزیکترە، بەم پێناسە کردنە سەرمایەداری کەم تا کورتێک دەبێتە پێچەوانەی ئابووری بازار، چونکە پێش‌شەرتی ئابووریی بازار هاوسەنگی بەرژەوەندی‌یە جۆراوجۆرەکانە، حاڵەتێک کە لەوێدا هیچ کام لە فاکتەرەکان لە سەرووی ئەوانی تر دانانرێن.
"سەرمایەداری" بۆ وەسف کردنی کۆمپانیای بازرگانی تاکیی کەڵکی لێ وەر دەگیرا، کە لە پلەی یەکەمدا بناغەی لە سەر کەڵەکە کردنی کەل‌وپەلی بەرهەمهێنان بە شێوەیەک کە زیاتر لە ئامرازی کاری خاوەنەکەی بێت و لە پلەی دووهەم، هێزی هاندەر خولیای سوود کردنی پتر لە پێویستی خاوەنەکەی دامەزرابوو، بە واتایەکی‌تر هەوڵێک بۆ کەڵەکە کردنی سەرمایەی هەرچی زیاتر.
کەوا بوو ئەوە ئەو خولیای قازانج کردنە بوو کە وەک سەرچاوەی هەموو شتێکی خراپ سەیر دەکرا: چەوساندنەوەی بێ‌بەزەیانەی کرێکاران، شوێنی ناسالمی کار، کەمیی مووچە، شێوەی نایەکسانی دابەش کرانی سامانی کۆمەڵگا. لە بەر ئەو هۆیە دەبوو خولیای سوود کردن لەناو بچێت. ڕێگای ئەنجام دانی ئەوەش لە ناوبردنی خاوەندارەتیی تاکیی بە سەر فاکتەرەکانی بەرهەمهێنان بوو کە بناغەی سەرەکیی سەرمایەداری بوون: کارگەکانی بەرهەمهێنان، سامانی گەورە، مەکینەکان و سامانە سروشتی‌یەکان.

هاندەرانی سوسیالیستی سەدەی ١٩ بناغەی رەخنەکانیان لە سەر رەخنەی زۆر کۆنتر لە خاوەندارەتیی تاکیی دامەزراندبوو؛ ئەوە بۆ وێنە زۆر بە روونی لە بەرهەمەکانی فیلسوفی سەدەی ١٨ ژان ـ ژاک روسۆدا بەدی دەکرێ کە دەڵێ یەکەم کەس کە پەرژینی بە دەوری پارچە زەوی‌یەکدا لێداو ووتی ئەوە هی منە، بناغەی هەموو نایەکسانی‌یەکانی داهاتووی دارِشت. روسۆ لە ووتارێکدا نووسی "میوەکانی زەوی هی هەمووانە، بەڵام زەوی‌یەکە هی کەس نیە" وتەیەک کە هاندەرە سوسیالیستەکان دەستیان بە سەر دا گرت.

ناروونی لە بارەی بە نەیەوەیی کردندا

هەروەک پێشدا ئاماژەمان پێکردوە لە سەر ئەوەی کە چی شتێک جێگای خاوەندارەتیی تاکیی بە سەر ئامرازەکانی بەرهەمهێناندا بگرێتەوە ناتەبایی هەبوو؛ هەندێک هەبوون کە باوەرِیان بە نەتەوەیی کردن هەبوو، بەشێکی‌تر بە خاوەندارەتیی لە رێگای سەندیکای کرێکاری‌یەوە و هەندێکیش بە شێوازە جۆراجۆرەکانی بازرگانی هەرەوەزی (co-operative enterprise). ئەوەی سەرنج راکێشە ئەوەیە کە بۆچوونێکی رەخنەگرانە لە دژی خاوەندارەتیی تاکیی لە ناو بیرمەندانی لیبراڵدا وەک جان ستیوارت میل هەبوو کە حەزێکی تاکیی بە هێزی بۆ ناوەندە هەرەوەزی‌یەکانی کرێکاران نیشان دەدا.
باسە سەرەتایی‌یەکانی سوسیالیستی لەوەش نارِوونتر بوون کاتێک کە دەگەرِێتەوە سەر ئەو پرسیارە کە خاوەندارەتیی گشتیی نوێ چۆن دەبێ چارەسەری هەندێک گیروگرفتی سەرەکیی ئابووری بازرگانی بکەن، بۆ وێنە: برِیار لە بارەی سەرمایەگوزاری تازە چۆن بدرێن. قەت هیچ تیۆری‌یەکی راستەقینەی سوسیالیستی لە ئاستی ئابووری بازرگانی بوونی نەبووە.
هۆی ئەوە دەگەرِێتەوە سەر ئەو راستی‌یە کە رەخنەی سوسیالیستی پرسی ئابووری بازرگانی یا تەنانەت ئابووریش نەبووە، ئەو جەختی لە سەر دەسەڵات کردوە. ئەوە رەخنە لە دابەش کردنی زۆر نایەکسانی دەسەڵات بوو: رەخنە لە سیستەمێک کە هەلی بۆ بەرژەوەندی قازانجخوازانەی خاوەن سەرمایەکان رەخساند کە بە سەر هەموو بەرژەوەندی‌یەکانی‌تری کۆمەڵگا وەک ئابووری، سیاسی و هەروەها کۆمەڵایەتیدا زاڵ بێت. ئەوە ئەو دابەش کردنە نایەکسانەی دەسەڵات بوو کە سوودی بۆ تاقمێکی کەم هەبوو و بێدادی، چەوساندنەوە و نەبوونی ئازادیی دروست کرد. بە گۆرِینی ئەو دەسەڵات دابەش کردنە، بە دانی دەسەڵات بەو کەسانەی کە پێشدا دەچەوسانەوە مرۆڤ دەتوانێ بێدادی و چەوساندنەوە نەهێڵێت بە بێ ئەوەی کە خاوەندارەتیی تاکیی لەناو بەرێت. سوسیال دێموکراسی بەو زانیاری‌یە قووڵەوە لە ساڵەکانی ١٩٢٠ و ١٩٣٠ دامەزرا و مرۆڤ دەتوانێ بڵێ کە ئەو رێباز گۆرِینە لە کۆنگرەی ١٩٣٢ی حیزبدا بە ئاشکرا چەسپا. ئەو چەشنە فکرانە دەکرێ شوێنەواریان لە گفتوگۆکانی سوسیالیستی پێشتر وەک بۆ وێنە لە ناو ئەنجومەنی فابیانی بەریتانیانی (British Fabian Society) بدۆزرێتەوە.
ئەوە رێگا چارەیەکی بۆ ئەو گیروگرفتە تەواو پراکتیکی‌یە دیارەی دەکرد کە جووڵانەوە لە پێوەندی لەگەڵ مەسەلەی وەرگێرِانەوەی درووشمی وەک " بە کۆمەڵگا کردن/ بە نەتەوەیی کردن" بۆ پێوەری واقیعی و کرداری تووشی ببوو. ئەو کۆسپە مەزنانەی کە کۆماری سۆڤیەت لە بواری بەردەوامی بەرهەمهێنان لە ناوەندە پیشەسازی‌یەکان و لە کشتوکاڵدا تووشیان بوو، و ئەو ئاکارە دزێوانەی کە بۆڵشێڤیکەکان بۆ گەیشتن بەو مەبەستە گرتیانە بەر دەرکەوت کە گەلێک دڵساردکەرەوە بن. لە سەرووی ئەوە ئەزموونی خودی حیزب لە بە رەواڵەت کۆمیسیۆنی بە کۆمەڵگا کردن بوو، کە دەری خست کە دارِشتنی سیستەمێکی بە تەواوی نوێ لە سەر تەختەی

وێنە لەسەر کێشانەوە نامومکینە، نەک تەنیا بەڕێوەبەرایەتی کۆمپانیاکان بەڵکوو هەروەها هەڵسوکەوتی نێوان بەرهەم هێنەران و کڕیاران دەبوو کەم تا کورتێک وەلا بندرێت. وەک نیلس کارلێبی بەرپرسی کۆمیسیۆنەکە لە ١٩٢٤دا دەری بڕی: " ئەوە زۆر روون و ئاشکرایە کاتێک کە باس لەو درووشمانە دەکرێت کە ئێمە بە هۆی پرەنسیپی‌یەوە پشتیوانی‌یان لێ دەکەین، پەسەند کردنیان شتێکە و ناو ئاخن کردنی ئەوان بە ناوەڕۆکی پراکتیکی شتێکی بە تەواو جیاوازە".

ئایا ئەوە بەو مانەیەیە کە سوسیال دێموکراسی سەرمایەداری قوبووڵە؟

ئەوە تا رادەیەکی زۆر بەستراوەتەوە بەوەی کە مەبەستمان لەم وشەیە چیە. ئەگەر مرۆڤ "سەرمایەداری" وەک "خاوەندارێی تاکیی" پێناسە بکات، ئەو کات وەڵامی ئەو پرسیارە بەڵێ‌یە. بەڵام ئەگەر مرۆڤ وەک هاندەرە سەرەتاییی‌یەکان مەبەستی سیستەمێکە کە لەوێدا قازانجی تاکیی لە سەرەووی هەموو بەرژەوەندی‌یەکانی‌تر بنرخێندرێت و نە کۆمەڵگا و نە فەرمانبەران هیچ دەسەڵاتێکیان بە سەر ناوەندەکانی بازرگانی‌یەوە نەبێت، ئەو کات وەڵامەکە نایە. ئەو خاوەندارەتیی و بازرگانی ئازادەی کە ئێمە ئەمڕۆ قوبووڵمانە شتێکی بە تەواو جیاوازە لەو خاوەندارەتیی و بازرگانی‌یە کە کرێکاران لە سەدەی ١٩دا لە گەڵی رووبەروو بوون؛ ئەو شێوە خاوەندارەتیی‌یە تاکی‌یە شتێکە کە ئەوڕۆ جێگای پەسەندی ئێمە نیە هەر وەک ئەو کات نەبوو. ئەو خاوەندارەتیی‌یەی کە ئێمە پەسەندی دەکەین دەبێ لە ژێر مەرجی دیاری کراوی کۆمەڵایەتی، یاسای پاراستنی ژینگە، یاسای بازاری کار، یاسای بە کرێدان، یاسای پلان و بنیاتنان و یاسای کڕیار کار بکات. ئەوە خاوەنداریی‌یە کە بە هاوسەنگێکی بەهێز وەک سەندیکای بە توانای کرێکاری و رێکەوتن نامەکانیانەوە، کە دەسەڵات بە کرێکاران لە بواری مەرجەکانی کارەوە دەبەخشێت. سەرجەمی ئەوانە دەبنە هۆی بەرهەمی دادپەروەرانەتری ئابووری و کۆمەڵایەتی لەو خاوەندارەتیی‌یە بێ سنوور و بێ یاسایەی پیشەسازیی قوماش لە نۆرشۆپینگ لە ١٨٩٤دا.

ئەو راستی‌یە کە سوسیال دێموکراسی خاوەندارەتیی تاکیی بە سەر ئامرازەکانی بەرهەمهێنان قوبووڵ دەکات هەروەها بەو مانایە کە ئێمە هاندەری قازانج کردن وەک هێزی بزوێن لە بەرهەمهێنانی تایبەت سەیر دەکەین. ئێمە دەبێ دان بەوە دابنێین کە قازانج کردن لە سەرمایە یەکێک لە ئامرازەکانی کەڵک وەرگرتنی ماقووڵ لە سامانەکانە، تا ئەو جێ‌یە کە بەرژەوەندی سەرمایە هاوسەنگ بێت لە گەڵ بەرژەوەندی‌یەکانی‌تر، بە جۆرێک کە "سوودی" بەرچاو بە یارمەتی کرێکاری کەم پێدراو یا خود بە فیرۆ دانی سامانە سروشتی‌یەکان وەدەست نەیەت. لە سیستەمی سۆڤیەت نرخی سەرمایە بە پێناسە سفر دیاری کرا بوو، ئەوە فاکتەرێکی یارمەتیدەر بوو بۆ بەکار هێنانی سامانەکان بە شێوەیەکی ناکاریگەر. کەڵک وەرگرتنی ناکاریگەر لە سامانەکان لە کۆتاییدا دەبێتە هۆی ئەوە کە خەڵک ئاکامی زۆر کەمتر لەوەی کە دەبێ لە کاری خۆیان وەرگرن. ئەوە شتێکە کە هیچ یارمەتی‌یەک بە ئاسایشی گشتی چینی کرێکار ناکات.

بەڵام جارێکی‌تر: ئەو راستی‌یە کە سوسیال دێموکراسی هاندەری سوود کردن وەک خۆی قوبووڵ دەکات، بەو مانایە نیە کە ئەو هاندەرە لە سەرووی هەموو بەرژەوەندی‌یەکانی‌تر دابنێت. ئەگەر وەها بایە ئەو کات فاکتەرەکانی‌تری بەرهەمهێنان وەک خەڵک و ژینگە بە شێوەیەکی نادروست کەڵکیان لێ وەر دەگیرا. هاندەری سوود کردن دەبێ لە گەڵ بەرژەوەندی‌یەکانی‌تر هاوسەنگ بێت: دێموکراسی‌یەکی سیاسی کە توانای کردەوەی هەبێت، رێکخراوی بە هێز بۆ کرێکاران، کڕیاری پشت ئەستور بە یاسا.

سوسیال دێموکراسی هەروەها پێی وا نیە کە هاندەری قازانج کردن بۆ گشت جۆرە چالاکی‌یەک هێزی بزوێنە. هاندەری قازانج کردن دەبێ لە سیستەمی داد دا بە تەواوی قەدەغە بکرێت. ئەوە

وەک رێسایەک و نەک ئامرازێکی شیاو ئەو خزمەتگوزارییانەش دەگەرێتەوە کە نابێ بە پێی مێکانیزمی نرخ دابەش بکرێن، وەک بۆ وێنە پەروەردە و فێرکردن و چاودێری تەندروستی.
جگە لەوە سوسیال دێموکراسی لە سەر ئەو باوەڕەیە کە هۆی باش بۆ شێوازیتری خاوەندارەتیی هاوتەریب لە گەڵ خاوەندارەتیی تاکیی هەن، وەک ناوەندەکانی هەرەوەزیی بەرهەم هێنەران یا کڕیاران. بۆ برەوپێدان بە چالاکی و گەشە کردنی بازار ئەوە گرنگە کە لایەنیتریش لە مەیدان دابن کە هێزی بزوێنەریتریان هەیە و کە بۆ ئامانجی جیاواز کار دەکەن.
ئەوە هەڵوێستێکی بنەرەتییە کە سوسیال دێموکراتەکان رەچاوی دەکەن: هیچ مۆدێلێکی یەک فۆرمی نیە کە بۆ هەموو شوێنێک گونجاو بێت و کە بۆ هەموو جۆرە چالاکییەک بە کەڵک بێت. هەندێک رێگا چارە شیاوی بەشێک لە چالاکییەکانن، شێوازیتری چالاکی پێویستییان بە رێگا چارەی بە تەواوی جیاواز هەیە. ئەوە سروشتی ئەو ئەرکەی کە لە بەر دەست دایە و ئامانجی چالاکییەکانە، کە دەبێ بۆ هەڵبژاردنی میتۆدێک کە باشترین ئاکام دابین بکات بڕیاردەر دەبێت.
هەڵبەت لەو " ئابوورییە تێکەڵە" دا کەموکوڕی هەن. گشت کات مەترسی ئەوە هەیە کە هاوسەنگی هێزەکان بگۆردرێت، کە ئەو پلە و پایەی کە جووڵانەوەی کرێکاری وەدەستی هێناوە لە کیس بچێت. بەڵام لەو دینامیزمە بێ پسانەوەی کە گەشە کردنی کۆمەڵگا خۆی دروستی کردوە، مرۆڤ قەت ناتوانێ خۆی بە تەواوی لە دژی ئاڵوگۆڕ لە هاوسەنگی ئەو هێزانەی کە لە کار دان بپارێزێت. ئەو رێگا چارانەی کە بارودۆخێکی بێ گیرو گرفتی هەتا هەتایی گەرانتی بکەن بوونیان نیە. لە بیروباوەڕی سیستەمەکانی جیهانگیریی سەدەی 19 ـ هەم ئەوانەی کە لە ژێر کارتێکەریی بۆچوونەکانی لیبرالی و هەر وەها ئەوانەی کە لە ژێر کارتێکەری بۆچوونەکانی سوسیالیستی بوون ـ مرۆڤ تووشی چەشنێک لە فەلسەفەی تەبایی (harmony) دەبێت: کاتێک دێت کە مێژوو دێتە کۆتایی و هاوسەنگییەکی پڕئاسودەیی بۆ هەموو داهاتوو پێک دێت. بەڵام مێژوو قەت کۆتایی پێ نایەت. کۆمەڵگا نە تەکمیلە و نە لەبەر ئەوەش بێ کەموکوڕی.
هەر بۆیە ئەوە هۆیەکی یەکلا کەرەوە بۆ رەت کردنەوە یا خود هێرش بردنە سەر مۆدێلێکی دیاری کراو کە کەموکوڕی هەبێت نیە؛ ئەوە بۆ هەموو جۆرە سیستەمێک رەوایە. ئەوەی ئێمە دەتوانین بڵێین ئەوەیە کە سیستەمی سوسیال دێموکراسی ئاکامی باشتر لە سیستەمی "سوسیالیستی ئۆرتۆدۆکس" و هەروەها لە سیستەمی تۆختری "سەرمایەداری" دەستەبەر دەکات. هەر بۆیە جێی خۆیەتی کە ئێمە واز لەو مۆدێلە نەهێنین.

"سەرمایەداری هەڵوەشێنەوە"

ئێستا رێگا بدەن لێکۆڵینەوەیەک لە درووشمی "سەرمایەداری هەڵوەشێنەوە" بە مانای "بازرگانی کۆمپانیای تاکیی هەڵوەشێنەوە" بکەین. چونکە رۆڵێکی گرنگی لە مشتومڕی سوسیالیستی دا گێراوە و ئێستاش جارجار سەر هەڵدەدات.
و لێرە یەکەم پرسیار ئەوەیە "چۆن" ؟
لە ئابووری بە جیهانیی بووی ئەمرۆ وێ ناچێ تەنیا هەڵوەشاندنەوەی بازرگانی تاکیی لە سوێد بەس بێت؛ ئێمە دەبێ یاساکانی ئابووری ناونەتەوەییش لەبەر چاو بگرین. بۆ ئەوەی کە لە دنیای ئەمرۆ بە راستی "سەرمایەداری هەڵوەشێنینەوە" دەبێ ئەوە لە ئاستی جیهانیدا ئەنجام بدرێت. زۆر بە ئاسانی دەبینرێ کە لە داهاتوویەکی چاوەروان کراودا هیچ دەرفەتێک بۆ ئەنجام دانی ئەو کارە نیە.

تەنانەت ئەو کەسانەی کە هیوایان بە نەمانی سەرمایەداری وەک دوایین ئامانجی سوسیالیزم لە داهاتوویەکی زۆر دووردا هەیە، تووشی ئەو پرسیارە دەبن کە ئێمە چۆن هەڵسوکەوت لە گەڵ سیستەمی سەرمایەداری مەوجود لە ماوەی ئەو چەندین ساڵەی کە لە پێشمانە بکەین. ئێمە هیچ وەڵامێک جگە لەوەی کە سوسیال دێموکراتەکان پێشکەشیان کردوە نابینینەوە؛ واتە دروست کردنی هاوسەنگی‌یەکی وەها لە بەرامبەر هاندەری قازانجی تاکیی کە ببێتە ئامرازێک بۆ بەکار هێنان لە جیاتی بوون بە دیکتاتۆر.
ئەگەر مرۆڤ بتوانێ بیر لە کۆمەڵگایەکی بێ بازرگانی تایبەت بکاتەوە پرسیارێکی‌تر دیتە پێش: "چ شتێکمان لە جیات ئەو هەبێت؟"
شێوە سیستەمێک کە لەوێدا دەوڵەت بە تەواوی خاوەندار و کۆنترۆڵکەر بێت بە هۆی زۆر ئاشکرا دەبێ رەت بکرێتەوە. ئەو ناتوانێ داواکاری‌یەکانی دێموکراسی و ئابووری‌یەکی کارامە جێبەجێ بکات. ئەوەی کە دەمێنێتەوە، هەندێک شێوازی خاوەندارەتیی ناوچەیی کۆمەڵی‌یە، رەنگە ناوەندی بازرگانی هەرەوەزیی یا شارەوانی. چونکە بۆچوونی کۆنترۆڵی چڕوپڕی دەوڵەت بە سەر ئابووریدا رەت کراوەتەوە، کە وابوو ئەو ناوەندە بازرگانی‌یانە لە گەڵ سیستەمێکی بەرهەمهێنان کە دەوڵەت رێکخەریەتی ناگونجێن. دەبێ رێگایان پێ بدرێت کە بۆ خۆیان بڕیار بۆ بەرهەمهێنانی خۆیان و سەرمایە گوزاری خۆیان بدەن، بە واتایەکی‌تر: دەبێ ئەوان لە هەڵسوکەوت لە گەڵ بازاردا کار بکەن. واتە کڕیارەکان. هەروەها بۆ ئەوەی کە ئەوان رێگەی گەشە کردنیان هەبێت دەبێ بتوانن کەڵک لە سەرمایەی خۆیان بۆ سەرمایە گوزاری وەر بگرن و ئەوەش بە نۆبەی خۆی هاندەرێکی ئاشکرا دەبێت بۆ ئەوەی کە سەرمایەی پێویست وەدەست بهێنن.
کە وابوو جیاوازی نێوان ئەو مۆدێلە و ناوەندەکانی بازرگانی تاکیی چیە؟ ئایا ئەوە لە کۆتاییدا بەو مانایە نیە کە، کەم تاکورتێک، ئەو جۆرە مێکانیزمانە کە لە پشت کۆمپانیا بازرگانی‌یە هەرەوەزی‌یەکانن، بە ئاواتی مانەوە لە بازاردا، هەر ئەوانەن کە لە پشتی کۆمپانیا بازرگانی‌یەکانی کەرتی تایبەتن؟
کۆماری یوگوسلاوی پێشوو مودێلێکی زۆر تایبەتی بۆ خاوەندارەتیی هەرەوەزیی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان هەڵبژاردبوو، واتە ناوەندی بازرگانی کە بەڕێوەبەرەکانیان مووچەخۆر بوون. ئەزمونی ئەوان نیشانی دەدا کە هەمان ناکۆکی بەرژەوەندی‌یەکان لە نێوان ئەو ناوەندە بازرگانی‌یانە و کۆمەڵگای دەوروبەری ئەوان دێتە ئاراوە، کە دەکرێ لە هەر چەشنە ناوەندی بەرهەمهێنانی کەرتی تایبەت بەدی بکرێت.
بە بێ لەبەر چاو گرتنی شێوەی دیاری کردنی خاوەندارەتیی، خەڵک بە گویرەی خاڵی دەسپێکی خۆیان بەرژەوەندی جیاوازیان بۆ پاراستن لە ئابووریدا هەیە. ناکۆکی‌یەکان شتێکن کە ئێمە قەت ناتوانین خۆمانی لێ ببوێرین. رەنگە ئەوە شتێکی دڵخوازیش نەبێت ـ ئامانج و ئاواتی پێچەوانە رەنگ بێ ئەو دنیامیزمە دروست بکەن کە مۆتۆری پێش کەوتنی زیاترن. خاڵی سەرەکی لێرەدا ئەوەیە کە دڵنیا بین کە ئەو ناکۆکی‌یانە نەبنە هۆی ئەوە کە لایەنیک ئەوانی‌تر بچەوسێننەوە.
بەڵام لەو بوارەدا ئێمە دەگەڕێینەوە بۆ دەرئەنجامی سوسیال دێموکراسی کە ئەوە هەموو مەسەلەی دەسەڵاتە ـ نەک ئەوەی کە کێ خاوەندارە. ئەوە دەسەڵاتە و نەک خاوەندارەتیی کە دەبێ دابەش بکرێتەوە و هاوسەنگ بێت.
ئەگەر ئێمە بتوانین ئەو دابەش کردنی دەسەڵاتە دەستەبەر بکەین ئەوسا بازرگانی تایبەت لە ناو سیستەمی بازار بۆ بەرهەمهێنانی کەلوپەل ـ بەرهەمهێنانێک کە لە رێگای میکانیزمی نرخ دابەش کراوە ـ هەندێک لایەنی باشی هەن کە بە زەحمەت لە ستروکتورێکی پیشەسازی

هەرەوەزیی دەکرێ دروست بکرێتەوە، یەکێک لەو لایەنە باشانە دروست کردنی ناوەندی بازرگانی نوێیە.

بازاری ئازاد

لە ماوەی دەیان ساڵی پاش شەڕی دووهەمی جیهانی ـ ئەوەی کە هەندێک جار وەک سەردەمی شەڕی سارد ناوزەد دەکرێت، هەر چەند ڕێژەی ساردی دەگۆڕا ـ دوو سیستەم لە بواری سیاسی و هەر وەها لە بواری ئابووری‌یەوە بەرنگاری یەکتریان دەکرد: دێموکراسی‌یەکانی ڕۆژئاوا لە دژی دیکتاتۆری ڕۆژهەلات، بازاڕی ئازادی ڕۆژئاوا لە دژی ئابووری پلان داندراوی ڕۆژهەڵات. کاتێک کە دیواری بەرلین لە ١٩٨٩ ڕووخا، و لە گەڵ ئەو تەواوی سوسیالیزمی مەوجود لە ڕۆژهەلات، ئەوە سەرکەوتنی دێموکراسی و بازاری ئازادی خستە ڕوو.
بەڵام مەبەست لە دەستەواژەی بازاری ئازاد چیە؟
بازار شوێنێکە کە ژمارەیەک فرۆشیاری سەربەخۆ کەل‌وپەلەکانیان دەهێنن بۆ ئەوەی کە بە ژمارەیەک کڕیاری سەربەخۆیان نیشان بدەن. و ئەگەر کڕیارێک شتێک ببینێت کە پیویستی پێ بێت، بە نرخێک کە بۆ ئەو گونجاو بێت، ئەوسا ئەوان مامەڵەیەک ئەنجام دەدەن. ئەگەر بە پێچەوانە نرخی کاڵایەکە زیاتر لەوە بێت کە کڕیار ئامادە بێت بیدات ئەوسا فرۆشیارەکە ناتوانێ کاڵاکە لە کۆڵ خۆی بکاتەوە. لە لایەکی‌تر ئەگەر نرخەکە زۆر نزم بێت، ئەوسا فرۆشیارەکان زەحمەتی هاتنە بازار بە خۆیان نادەن.
بە شێوەیەکی ساکار "بازاری ئازاد"، وەک مۆدێلێکی ئابووری، سیستەمێک نیشان دەدات کە لەوێدا دابین کردنی کەلوپەل بە میکانیزمی نرخ دیاری دەکرێت: دابین کردنی کەلوپەل لە خاڵی یەکگرتنەوەی ئەو نرخەی کە کڕیار ئامادەیە بیدات و ویستی بەرهەمهێنەران بۆ قازانج لە کارەکەی خۆیان.
پێش‌شەرتی مودێلەکە ئەوەیە کە هاتن بۆ بازار ئازاد بێت، واتە ئەوانەی کە دەخوازن کەلوپەل بەرهەم بهێنن و بیفرۆشن مافی ئەوەیان هەبێت کە بتوانن ئەو کارە بکەن، و ئەوانەی کە پارەیان بۆ کڕین هەیە بتوانن بە ئازادی ئەو شتە هەڵبژێرن کە دەیانهەوێت پارەی بۆ بەکار بهێنن. ئەو "سەوداکردنە ئازادە" وێدەچێ کە هەم بەکار هێنانی کاریگەری سامانەکان بێت، کە لە ئابووری‌یەکی سەرکەوتوودا پێویستە، و هەم فرەلایەنی کەلوپەل، کە ئاسایشی گشتی و ئازادی هەڵبژاردن دەخوازێت. و ئەوە ئەو کاریگەری‌یەیە، و ئەو ئاسایشی گشتی/ ئازادی هەڵبژاردنەیە، کە بناغەی ئابووری و ئایدیۆلۆژیکی بۆ پاراستنی بازاری ئازاد دەستەبەر دەکات.
بۆیە پێش‌شەرەتی ئابووری ئازاد ئەو شتەیە کە پێی دەگوترێ بازرگانی کردنی ئازاد. بەو واتایە کە هەر کەس کە حەزی لێیە، ئازاد بێت کە ناوەندێکی بازرگانی بۆ بەرهەمهێنانی ئەو کەلوپەلە کە ویستیاری هەیە بکاتەوە و بەڕیوەی بەرێت. هەر بۆیە لە گفتوگۆی سیاسیدا بازاری ئازاد وەک هاومانای "بازرگانی تایبەت" بە کار دێت.
هەر کردەوەیەک کە بە دژی بازرگانی تایبەت بکرێت یا خود بە دژی هاندەری سودی تاکیی، لە بەر چاو نوێنەرانی ئایدیۆلۆژیکی بازرگانی تایبەت دەبێتە هێرش بۆ سەر "بازاری ئازاد" و هێرش بۆ سەر دێموکراسی.
بەڵام ئەو ڕاستی‌یە کە بازرگانی تایبەت پێش شەرتی بازاری ئازادە هەرگیز بەو مانایە نیە کە گشت چالاکی‌یەک کە بناغەی لە سەر بازرگانی تایبەت دانراوە بازاری ئازادە. هەر نەبێ بە گوێرەی کتێبی پێناسەی ئەو دەستەواژەیە.

ئەوەی کە پێویستە زۆر زیاترە لە بوونی کۆمپانیای بازرگانی تاکیی بۆ دڵنیا بوون لەوە کە "بازار" بە راستی ببێتە هۆی کەڵک وەر گرتنی کاریگەر لە سامانەکان و ئاسایشی گشتی و ئازادی هەڵبژاردن مسۆگەر بکات، کە هۆی ئایدیۆلۆژی ـ ئابووری هەبوونی بازاڕە. بۆ وێنە پێویستە دڵنیا بین کە هیچ بەرهەمهێنەرێک بە تەنیا ئەوەندە زاڵ نەبێت کە بە تەواوی دابین کردن و لەو ڕێیەوە کۆنترۆڵی نرخی کاڵاکەی بە دەستەوە بێت، پێویستی دڵنیا بوون لە یەکسانی کڕیاران، بە جۆرێک کە هیچ گروپێک بە تەنیا دابین کردنی کاڵا بە هۆی داواکاریی تایبەت نەشێوێنێت. دڵنیابوون لەوە کە چوونە سەری ڕێژەی داواکاری بۆ کاڵایەک هەمیشە بە دابین کردنی ئەو کاڵایە جوابی بدرێتەوە و هەر کەس بتوانێ بە ئازادی تێکەڵاوی کێبەرکێ لە بازارێکدا بێت کە وا وێدەچێت قازانجی تێدا بێت.

هەر وەک نووسەرانی کتێبی ئابووری نەتەوەیی زۆر جار ئاماژەی پێدەکەن، هیچ کات حاڵەتێکی وەها نەبووە کە لەوێدا هەموو ئەو مەرجانە لە یەک کاتدا بۆ بازارێکی ئازاد لە ئارادا بووبن، "جگە لە حاڵەتی کاتیی لە هەندێک بازاڕی ناوچەیی بەرهەمەکانی کشتوکاڵی نەبێت".

لە راستیدا هەموو کڕیارێک وەک یەک بە هێز نین ـ هەندێک دەوڵەمەندتر لە ئەوانیترن و داواکاری ئەوان لە روانگەی بەرهەم هێنەرانەوە گەلێک سەرنج راکێشترە، هەموو بەرهەم هێنەرێکیش وەک یەک بە هێز نین ـ هەمیشە یەکێک هەیە کە لەوانیتر گەورەترە و کە دەتوانێ کارتێکەری هەم لەسەر نرخ و هەمیش لە سەر چۆنیەتیی کەلوپەل هەبێت. زۆر بە دەگمەن هەڵدەکەوێت کە دابین کردنی کەلوپەل تەنیا لە بەر زیاد بوونی داخوازی بۆ ئەوان زیاد بکرێت ـ داواکاری بۆ ئاپارتمان لە ناوچە پڕ حەشیمەتەکانی شارە گەورەکان یەکجار زۆرە، بەڵام دابین کردنی ئەو داواکارییە مومکین نیە؛ ئەوە رێسایە کە زەوییەکی زۆر بۆ دروست کردنی خانووی تازە لەو شوێنانە گیر ناکەوێت. هەر چەند کە هاتنە ناو بازار بە قسە ئازادە، بەڵام ئەوە زۆرجار بە کردەوە سنووردارە، هەمیشە وا سادە نیە کە ئەوەندە سەرمایە کۆ بکەیەوە کە کامپیوتێر دروست بکەی، ئەگەر بمان هەوێ نموونەیەک بێنینەوە.

بەڵام بازارێکی بەخەوشیش (Imperfect)(بۆ ئەوەی کە دەستەواژەی جێکەوتوو بەکار بهێنین) هەڵبەت بازارە، لەو رووەوە کە ئەوە نرخە کە هەم دابین کردن و هەم داخوازی کۆنترۆڵ دەکات. بەڵام، ئەوە زۆر گرنگە، هەم دابەش کردنی سامانەکانی بەرهەمهێنان و هەم دابەش کردنی بەرهەمەکان کەمتر کاریگەر و کەمتر دادپەروەرانە دەبێت لەوەی کە ئەگەر بازاڕ بێخەوش بایە.

خەون و هیوا و راستی

بازاڕەکانی راستەقینە ـ یا ئەگەر مرۆڤ بیهەوێت ئەوان وەک ئەو بازارە کە لە راستیدا بوونی هەیە ناو ببات ـ زۆر بە دەگمەن لە گەڵ خەون و هیواکانی ئابووری بازار دەگونجێ. ئەوان رەنگ دانەوەی هێزەکانی ئابوورین کە لە شوێن و کاتی دیاری کراودا لە ئارا دان و نەک کاریگەرترین شێوازی دابەش کردنی سامانەکان. هەر وەک زۆر نموونەی دڵناخۆشکەر نیشانی دەدەن، ئەم جۆرە نایەکسانییە لە بازار زۆر جار دەبێتە هۆی ناکارامەیی و هەندێک جار زۆر بە ئاشکرایی دەبێتە هۆی کەڵک وەرگرتنی وێرانکەر لە سامانەکان. کۆمپانیاکانی خاوەن سەرمایەی یەکجار زۆر، گەلێک جار بێ بەزەیانە سامانە سروشتییەکان بە قازانجی خۆیان دەروتێننەوە. بەرهەمی زیان بەخش و تەنانەت پڕ مەترسی لە حاڵەتێکدا کە کڕیار لە ئاستێکی ژێر دەست دابووە فرۆشراون، وەک ئەو کاتانە کە گەورە کۆمپانیا بەرهەمهێنەرەکانی دەرمان بە شێوەیەکی بێبەزەییانە دەرمان بە وڵاتە هەژارەکان دەفرۆشن، دەرمانێک کە لە لایەن وەزارەتی

تەندروستی وڵاتە دەوڵەمەندەکانەوە دانی پێدا نەهاتوە و پێی قایل نین. لە حاڵەتی وەهادا کە هێزی کرێکار ژێر دەستە، ئەو کات مووچەکان گەلێک جار زۆر کەمن و شوێنی کار ناسالم و تەنانەت مەترسیدارن.

هەموو ئەوانە ـ بە گشتی جیا لە بارە ئەخلاقیەکانی لەبەرچاو نەگرتنی تەندروستی خەڵک ـ بە فیرۆدانی زۆر جیددی سامانەکان دەردەخات.

بەشی زۆری رەخنەی کلاسیکی سوسیال دیموکراسی لە "بازار" هەروەها بەشێکی بەرچاوی ئەو رەخنەیەی کە ئەورۆ باس دەکرێت، لە راستیدا رەخنە لەو ناتەواوییانەیە، ئەو شێواوییانەی کە لە بازارەکانی مەوجوددا هەیە. کاتێک کە هاندەرەکانی سەدەی نۆزدەهەم هێرشیان دەبردە سەر هێزەکانی بازار، کە رێگایان بە بازرگانان دەدا نوقمی ناز و نیعمەت بن لە کاتێکدا کە مناڵەکانی ژنانی بەرگشۆر تەنانەت نانی خواردنیان نەبوو، ئەوان رەخنەیان لەو نایەکسانییە ئابوورییە دەگرت. بە دابەش کردنی دادپەروەرانەتری داهاتەکان، ژنانی بەرگشۆر هەم توانای کڕینی نان و هەم خواردەمەنی بووژێنەرەوەیان دەبێت لە کاتێکدا کە بازرگانەکان دەبێ لە بەکارهێنانی لە رادەبەدەری کەلوپەل کەم بکەنەوە، بە بێ پێویستی کەمترین دەست تێوەردان لە میکانیزمەکانی خودی بازار. بە پێچەوانە، ئەم شێوە بڵاو کردنەوەی داهات رێگا بە دانیشتوان دەدات کە لە مودێلی نموونەیی بازار نزیک ببنەوە.

رەخنە گرتن لەم جۆرە شێواویانە لە بازارە راستەقینەکان(real markets)، کە لادانێکن لە ئابووری بازاری نموونەیی(Ideal marketeconomy) ، بە هیچ جۆر بە مانای دژایەتی کردن لە گەڵ ئاڵوگۆڕی ئازاد لە نێوان فرۆشیار و کڕیاردا نیە، یا خود دژایەتی کردنی ئازادی هەڵبژاردن بۆ مەسرەفکەر و تەنانەت بازرگانی تاکیی نیە. بەڵام زۆرجار ئەم جۆرە رەخنە گرتنانە لە شێوەی ـ شێواوی ـ کار کردن وەک رەخنە گرتن لە رێسای ئابووری بازار سەیر دەکرێت. یا بە شێوەیەکی ڕاشکاوانەتر: وەک رەخنە لە بازرگانی ئازاد. چونکە گفتوگۆی ئەورۆ بە جۆرێکە کە هەندێک دەخوازن بازرگانی ئازاد و بازاری ئازاد وەک یەک شت سەیر بکرێن، لە ناو نوێنەرانێک کە ڕاشکاوانە نوێنەرایەتی بەرژەوەندییەکانی هەندێک لایەنی ناو کەرتی بازرگانی دەکەن وا باوە کە لە " بازاری ئازاد" وەک پاساوێک بۆ هەنگاوی وەها کەڵک وەر بگرن کە بە قازانجی بازرگانان لە سەر حیسابی گرووپەکانیتر بێت.

بەڵام "بازاری ئازاد" داوای دڵسۆزیی یەک لایەنە بۆ بەرژەوەندییەکانی تایبەتی بازرگانان ناکات. بە پێچەوانە پێشمەرتی بازاری ئازاد، بە واتای راستەقینەی خۆی، ئەوەیە کە بەرژەوەندییەکانی بازرگانان لە گەڵ بەرژەوەندییەکانی مەسرەفکەران و/یا کرێکاران هاوسەنگ بێت و کە ئەوان هەر بە هەمان شێوە توانای پشتگیری لە بەرژەوەندییەکانی خۆیانیان هەبێت.

بۆ دەستەبەر کردنی ئەو توانایە، ئەوەی کە پێویستە رێگا چارەی جەماوەرین. یاسای مەسرەفکەران، بۆ وێنە، هەندێک داخوازی لە بارەی سەلامەتیی بەرهەمەکاندا هەن. سەندیکا کرێکارییەکان هەندێک چاکسازییان لە شوێنی کار دەستەبەر کردووە. هەر دووی ئەو هەنگاوانە دەبنە هۆی کەڵک وەرگرتنی باشتر لە سامانەکانی بەرهەمهێنان، هەم لە بواری ئینسانی و هەم لە بواری ماددییەوە و کەڵک وەرگرتنی کاریگەر لە سامانەکان بەشێکە لەو ئامانجانە کە بازاری ئازاد چاوەروانیی دەستەبەر کردنی لێ دەکرێت.

مێژووی جووڵانەوەی ناوەندی هەرەوەزیی مەسرەفکەران چەندین نموونەی سەرنج ڕاکێش دەداتە دەست کە چۆن خەڵک توانیویانە رێگا بۆ باشتر کردنی بازاری ئازاد لە رێگای بە هێز کردنی دەوری مەسرەفکەران خۆش بکەن و هەروەها نیشانیان داوە چۆن مرۆڤ دەتوانێ بە هەندێک ئامانجی گرنگی کۆمەڵایەتی لە رێگای ئەم جۆرە هەوڵانە بگات. (وەک پەراوێزێک بۆ مێژووی

بیروباوەڕەکان جێگای ئاماژە پێکردنە کە بیرمەندانی پێشرەوی جووڵانەوەی ناوەندە هەرەوەزی‌یەکان لە ساڵەکانی ١٩٣٠ پشتگیری تێزێکیان دەکرد کە دەیگوت جووڵانەوەی کرێکاری دەتوانێ و دەبێ لە پرۆگرامە ڕیفورمی‌یەکانی خۆیان کەڵک لە میکانیزمەکانی بازار وەر بگرن).
وەک نموونەیەکی کلاسیک مرۆڤ دەتوانێ باسی ئەوە بکات کە چۆن جووڵانەوەی هەرەوەزیی، بە دەست پێکردن بە دروست کردنی چراگلۆپی خۆیان و ڕۆنی حەیوانی توانیان شێوازی قۆرخ کراوی بەرهەمهێنانی ئەو کالآیانە لە لایەن بەرهەمهێنەران تێک بدەن و بەو شێوەیە ببنە هۆی دابەزاندنی نرخ و باشتر بوونی چۆنیەتیی ئەو کالآیانە بە شێوەیەکی بەربلآو. ویستی دروست کردنی خانووی باش زۆر لاواز بوو تاکوو HSB (کۆمەڵەی پاشەکەوت کردن و خانوو دروست کردنی کرێگرتەکان) نیشانیدا کە دەکرێ ئاپارتمانی بچووکی پۆشتە لە بواری کەلوپەلەوە و بە نەخشەی باش کە بە مووچەی کرێکاری ناوەندی پیشەسازی لە کڕین بێت دروست بکرێت. پاش ئەوە زۆر کۆمپانیای‌تر لاسای ئەوانیان کردەوە.
لەو دوایی‌یانەشدا زۆر نموونە هەن کە نیشان دەدەن چۆن جووڵانەوە جیاوازەکانی بواری ژینگە لە پشتگیری کردن و سەر خستنی داخوازی‌یەکانی مەسرەفکەران بۆ بەرهەمهێنانی کالآی وەها کە زەرەریان بۆ ژینگە کەمتر بێت سەرکەوتوو بوون، سەرەڕای ئەو ڕاستی‌یە کە لە سەرەتادا بەرهەمهێنەرەکان ئەو داخوازی‌یانەیان ڕەت دەکردەوە و دەیان گووت بە جێهێنانی ئەو داخوازی‌یانە لە بواری تەکنیکی‌یەوە مومکین نیە.
هەروەها ژمارەیەک لیبراڵ هەن کە دان بەو بۆچوونەدا دەنێن کە "بازاری بە تەواو ئازاد" هەمیشە بە گوێرەی خەون و هیواکانی (Ideals) ئابووری بازار کار ناکەن. بەڵام "بازارە بێ‌پەیڕەوەکان" (unregulated markets) و ئەو بازارانەی کە لەوێدا بەرژەوەندی ناوەندە بازرگانی‌یەکان و سەرمایە دەسەڵاتی یەکجار زۆریان هەیە هەمیشە یەک شتن. کەس ناوی "بازارێکی بێ پەیڕەو"ی بیستووە کە لەوێدا مەسرەفکەران ئاستێکی زۆر بە هێزیان هەبووبێت؟
ئەوە ڕاستی‌یەکە کە دنیای بازرگانی هەمیشە بە ویستی خۆی پەیڕەوی لە خەون و هیواکانی بازاری ئازاد ناکات. ئەوە شتێکی سروشتی‌یە کە پێشەرتی بازاری ئازاد بازرگانی ئازادە، بەڵام ئەوە بەو مانایە نیە کە بڵێین بازرگانی ئازاد خۆی گەرانتی بازاری ئازاد دەکات. بە پێچەوانە، ئەگەر ناوەندە بازرگانیەکانی کەرتی تایبەت بە حاڵی خۆیان وێڵ بکرێن، زۆرجار بە پێچەاونەی ڕێساکانی ئابووری بازار دەجووڵێنەوە.
پێشەرتی ئابووری بازار پێشبرکێی چەندین کۆمپانیایە کە لە پێوەندی لە گەڵ یەکتر سەربەخۆ کار دەکەن، کە لەوێدا هیچ کامیان ئەوەندە گەورە نابن کە بتوانن بۆ خۆیان دەسەڵاتیان بە سەر دابین کردن و لەو ڕێگایەوە داخوازی بۆ بەرهەمێک هەبێت. لە ڕاستیدا زۆربەی کۆمپانیاکان ئەوەی لە توانایاندا بێت بۆ خۆبواردن لە پێشبرکێ ئەنجامی دەدەن. شتێک کە زۆر باوە ئەوەیە کە ئەوان تێدەکۆشن کە "پلە و پایەی مارکی" تایبەتی بە بەرهەمی خۆیان بۆ زاڵ کردن بە سەر بەرهەمەکانی‌تر بدەن لە کاتێکدا کە ئەوانیش هەروەک بەرهەمی خۆیان باشن. ئەوە شتێکی شاراوە بۆ کۆمپانیاکان نیە کە بازار لە ناو خۆیاندا دابەش بکەن، یا خود چەند کۆمپانیای بچووک یەک بگرن بۆ ئەوەی کە بگەنە ئاستێکی بە هێزتر و مەترسی پێشبرکێ لە بازاڕدا کەمتر بکەنەوە.
هەندێک جار ڕوویداوە کە کۆمپانیایەکی گەورە، کۆمپانیا بچووکە بەربەرەکانیکەرەکانیان کڕیوە تەنیا بۆ ئەوەی کە ئەوان دابخات و بەو شێوەیە ببێتە تەنیا کۆمپانیا لە بازارێکی تایبەت.
لە ڕوانگەی کۆمپانیاکانەوە هەمووی ئەوانە بە شێوەیەکی ماقووڵ جێگای بەرگری کردنن: ئەو ئاستەی ئەوان هەیانە و توانای سوود کردنیان بە هاتنە خواری ڕێژەی بەربەرەکانیکەران

مسۆگەر دەبێت. هەر بۆیە ویستێکی سروشتی بەرەو قۆرخ کردن لە ناو بازاری ئازاددا هەیە، شتێک کە مارکس زۆر بە روونی نیشانی داوە.
بۆیە یاسا دانان لە دژی کۆسپەکانی بەربەرەکانی و لە دژی دامەزراندنی کارتێلی جۆراوجۆر شێوازێکی گرنگە بۆ پاراستنی بازاری ئازاد. بە هەمان شێوە دام و دەزگا کۆمەڵایەتی‌یەکان ـ وەک یاسا دانان بۆ لە بەر چاو گرتنی مەرجی روون بۆ مامەڵە بازرگانیەکان ـ دەورێکی گرنگ بۆ هەرچی باشتر کار کردنی بازاری ئازاد دەگێڕن، ئەوە شتێکە کە توێژینەوەی ئابووری مودێرن هەرچی ئاشکراتر نیشانی دەدا. کەڵک وەرگرتن لە یاسای دەوڵەتیی بۆ پشتگیری لە بازاری ئازاد و دڵنیا بوون لەوە کە بازار بە شێوەیەکی دڵخواز کار بکات وەک پارادۆکسێک دەچێت، بەڵام ئەوە تەنیا ئەو شتە نیشان دەدا کە ئێمە لە سەرەوە گوتومانە: بازاری ئازاد بە تەنیا ناتوانێ گەرانتی بازاری ئازادی راستەقینە بکات و ئەوە گرنگە کە ئێمە بەرژەوەندی بازاری ئازادی راستەقینە لە گەڵ ئەوەی کە تەنیا بەرژەوەندی تاکیی لە لایەن بازرگانەکانەوەیە لێک جیا بکەینەوە.

کەموکوڕی‌یەکانی مودێلی بازار

مودێلی بازار، هەروەک گشت مودێلی ئابووری، کەموکوڕی تایبەت بە خۆی هەیە. هەندێک شت هەن کە ئەو ناتوانێ بەڕێوەیان ببات، تەنانەت لە حاڵەتی نموونەیی خۆشیدا.
بازار ناتوانێ بەرێوەبەریی ئەو خزمەتگوزاری‌یانە بکات کە پەتەی نرخیان بە سەرەوە نیە، وەک هەوا و ئاو، یا خود ژینگە بە واتایەکی گشتی. بۆ بازار دژوارە کە کەمایەتی‌یەکان لە بەر چاو بگریت. چونکە ئەگەر هەر یەک لە تاکەکان توانای کڕینیان بە تەواوی وەک یەک بێت، دیسانیش دۆخی وەها هەن کە قازانجی زۆرتر لەوە دایە کە کاڵایەک بەرهەم بهێنی کە لە لایەن سەدان هەزار کەسەوە داوای دەکرێ لە جیات ئەو کاڵایە کە تەنیا لە لایەن دە کەس داوای دەکرێت، مەگەر ئەو دە کەسانە بە یەکەوە بتوانن برێک زۆرتر پارە لەو سەدان هەزار کەسەکەی‌تر بدەن.
ئەو حەزە سروشتی‌یە لە لایەن بازارەوە کە جەخت لە سەر ناوەندی گۆرەپان بکاتەوە، ئەو شوێنە کە زۆرترین ژمارەی کڕیاران لەوێ دەدۆزرێنەوە، بە تایبەت لە بەشی میدیاکاندا زۆر ئاشکرایە. ئەمرۆ ئێمە ژمارەیەکی زۆر کاناڵی تەلەفزیۆنی‌مان هەن بەڵام هەموویان جەخت لە سەر دروست کردنی یەک چەشنە پرۆگرام دەکەن- دەنگوباس، وەرزش و بەرنامەی ڕابواردن. هۆیەکەشی ئەوەیە کە بەشێکی بەرچاوی داخوازی بینەران لە پشتێنی ناوەندا (middle belt) دەدۆزرێنەوە و ئەوە لەوێیە کە مرۆڤ دەتوانێ شوێنی ڕێکلام بفرۆشێت. ئەو ئازادی هەڵبژاردنەی کە بازار پێشکەشی دەکات ئازادی هەڵبژاردن لە نێوان چەندین شێوە پرۆگرامدا نیە، بەڵکوو ئازادی هەڵبژاردنی کاناڵی جۆراوجۆرە کە مرۆڤ دەتوانێ یەک شێوە پرۆگرام تەماشا بکات.
تەنانەت ئەوانەی کە لە باروودۆخی ئاساییدا لایەنگری قورس و قایمی بازاری ئازادن ئێستا هەست پێدەکەن کە پێویستە لە جیاتی دانی کۆنترۆڵی گشت کاناڵەکان بە دەستی بازار، هەندێک کاناڵ کە لە کۆنترۆڵی بازار دانین هەر وا بمێننەوە، چونکە ئەو بینەرانەی کە داخوازی تایبەتی‌یان هەیە دەبێ شتێک هەبێ کە لە ناویان هەڵی بژێرن.
بە شێوەیەکی گشتی‌تر، مرۆڤ دەتوانێ بڵێت کە بازار ناتوانێ سامانەکان بە پێی پێداویستی‌یەکان دابەش بکات، بەڵکوو تەنیا بە پێی ئەو داخوازی‌یانەی کە لە ڕیگای پارەوە دەدوێت. ئەوە بەو واتایەیە کە بازار هەمیشە ئەو چەشنە داخوازی‌یانە وەپێش دەخات کە دەتوانن باشترین پارە بدەن.

لایەنگرە بنەچەگەرەکانی ئابووری بازار بە شێوەیەکی ئاسایی ئەو رەخنەیە رەت دەکەنەوە و دەڵێن کە ئەوە ئاشکرایە کە بەرهەمهێنان دەبێ بۆ ئەو شێوە چالاکی‌یانە بگوێزرێتەوە کە لەوێدا زۆرترین رێژەی داخوازیی هەیە؛ بیانووی ئەوان ئەوەیە کە داخوازیی زۆر رەنگدانەوەی پێویستی زۆرە. ئەوە ئەو هێڵە فکری‌یەیە کە بە تەواوی بایەخی جیاوازیی توانایی ئابووری لە دیاری کردنی داخوازی‌یەکان پشت گوێ دەخات. ئەو راستی‌یە کە منداڵەکانی شارە کەپرینەکانی ئەمریکای لاتین زۆرجاران توانای کرینی پێڵاویان نیە، لە هەمان کاتدا بنەماڵەکانی چینی باڵا دەست جلوبەرگ وەک شێوەیەکی رابواردنی رۆژانە دەکرن، بەو مانایە نیە کە پێویستی منداڵەکان بۆ پێڵاو کەمترە لە پێویستی جلوبەرگی مۆدێلی لوکسی بنەماڵەکانی چینی باڵا دەست. تەنیا شتێکی کە ئەوە پیشانی دەدات ئەوەیە کە چینی باڵادەست پارەیان یەکجار لەوە زۆرترە کە خەرجی مەسرەفەکانیانی بکەن.
بێ گومان زۆرجار ئەوە دژوارە کە بە شێوەیەکی بێ لایەنانە دیاری بکەی کە "پێویستی‌یەکان" کامانەن کاتێک کە دەگەرێتەوە سەر ئەو بەرهەمە یا ئەوی‌تر. " پێویستی" کورسی سوور لە گەڵ "پیویستی" پاسکیلی شین دژوارە بە شێوەی ژمارەیەک پێوەری بێ لایەن فۆرمولە بکرێت هەر بەو شێوەیە "پێویستی" وەجاخی مایکرۆ لە بەراورد کردن لە گەڵ سی‌دی، کالیسکەی سەر بەفر یا گوڵ بۆ باخچەی ماڵ. ئەو چەشنە زیاتر حەز لێکردنەی (preference) کریاران تەنیا دەتوانێ لە بازاری ئازاددا خۆی نیشان بدات، کە لەوێدا کریاران (کە کەم‌تاکورتێک وەک یەک بە هێزن) بۆ خۆیان دەتوانن لە چوارچێوەی داهاتیاندا بریار بدەن کە گرنگی زۆرتر بە کام کەلوپەل بدەن.
بەلام هەندێک پێویستیی بنەرەتی هەن کە ئێمە بە دڵنیایی‌یەوە دەتوانین پێناسەیان بکەین. یەکێک لەوان پێوستی خواردەمەنی‌یە، پێویستی هەوای تازە و ئاوی خاوێن، پێویستی چاودێری تەندروستی و پەروەردە و فێر کردن.
لە پەیوەندی لە گەڵ ئەو شتانەی کە بە شێوەیەکی وشە بە وشەیی شتی سەرەکین، و کاتێک کە دابین کردنی ئەو شتانە بە هۆی فاکتەری ژینگەیی و ئابووری‌یەوە سنووردارن، ئەو کات ماقووڵ نیە کە ئەوان لە رێگای مێکانیزمی نرخەوە دابەش بکرێن، واتە رێگا بدرێت بەو کەسانەی کە توانای کرینی ئەو شتانەیان هەیە وەدەستی بهێنن و ئەوانی‌تر بێ بەش بن، لەو حالاتانەدا شتێکی زیاتر لە ئابووری بازار پێویستە.
خزمەتگوزاری‌یەکانی کۆمەڵایەتی، وەک چاودێریی نەخۆشخانە و پەروەردە و فێر کردن نموونەی ئەو جۆرە "شتی" سەرەکین، کە لەوێدا پێویستی و نەک توانای پارەدان دەبێ بریاردەر بێت بۆ دابەش کردنی ئەوان. بەلام یەکێک لە گرنگترین سامانە سنووردارەکانی کە مرۆڤ دەبێ بە وشیاری‌یەکی زۆرەوە کەڵکی لێ وەرگرێت ژینگەیە بە واتای بەربلاوی وشە. هەوای تازە و ئاوی خاوێن شتەهایەک نین کە ئێمە مشت و مریان لە سەر بکەین. و هەروەها رووباری کەنداو (Golf Stream) کە تا کوێ دەچێت یا ئەستوری توێخی ئۆزۆن (Ozone layer). هەر بۆیە ئەو سامانانە شتێک نین کە مرۆڤ "بە پێی مەرجەکانی بازارەوە بەرێوەبەری‌یان بکات"؛ لێرەدا پێویستە کە لە پێوەندی لە گەڵ شێوەی هەڵسوکەوتی بازار لە گەڵ سامانە سروشتی‌یەکان یاسای ناچارکەر دابنرێن. ئەوە ئەو یاسایانەن کە بازار قەت خۆی بە تەنیایی ناتوانێ دیاری‌یان بکات. ئەوان دەبێ لە چوارچێوەی پرۆسەیەکی سیاسیدا دیاری بکرێن، کە خاڵی دەستپێک لەوێدا ئەو باسەیە کە سروشت دەتوانێت چ شتێک تەحەممول بکات، نەک ئەوەی کە "بازار" ئامادەیە چ نرخێک بۆ ژینگەیەکی باش بدات.
هەڵبەت حاڵەتی وەهاش هەن کە مرۆڤ دەتوانێ بۆ بەرگری کردن لە ژینگە کەڵک لە میکانیزمەکانی بازار وەرگرێت، وەک دیاری کردنی نرخ بۆ چالاکی‌یەکانی خاپورکەر لە بواری

ژینگەوە بە شێوەیەک کە هێندە گران بێت کە ببێتە هۆی ئەوە کە ئیتر ئەو کارە سەرنج ڕاکێش نەبێت.
بەڵام ئەو نرخانە شتێک نین کە بازار خۆی بتوانێ دیارییان بکات. ئەوە دەبێ لە دەرەوەی "بازار" بڕیاری بۆ بدرێت، لە گۆڕەپانی سیاسەتدا.
لە گفتوگۆی سیاسی ئەمڕۆدا مەیلێک بۆ دانانی بازاری ئازاد و ئەو ئابووریەی کە لە ڕێگای سیاسەتەوە بەڕێوە دەچێت لە دژی یەکتر هەیە، وەکو ئەو دووانە دوو قەوارەی لە گەڵ یەک نەگونجاو بن. بەڵام لە راستیدا ئەوە پرسیاری ئەم یا ئەو نیە، بەڵکوو زۆرتر پرسیاری هەر دوو بە یەکەوەیە. بازاری ئازاد سیستەمێکی هەموار و کاریگەرە بۆ دەستەبەر کردنی داخوازیەکان بۆ کەلوپەلی بەکارهێنان. بەڵام هەندێک جار چالاکی سیاسی بۆ گەیشتن بە هاوسەنگییەکی دادپەروەرانە لە نێوان کڕیاران و بەرهەمهێنەران و لە نێوان گرووپە جیاوازەکانی کڕیاراندا پێویستە، و ئەگەر بمان هەوێ بازار بە پێی پرەنسیپەکانی خۆی کار بکات ئەوە شتێکی پێویستە. هەندێک شت هەن کە بازار ناتوانێ بەرهەمیان بهێنێت. بۆ لەبەرچاو گرتنی پێویستییە گرنگەکانی مرۆڤ، یاسای سیاسی بۆ کەڵک وەرگرتن لەو کەلوپەلانەی کە بە چەندین هۆ پەتەی نرخیان پێوە نیە یا خود نابێ لە ڕێگای میکانیزمی نرخەوە دابەش بکرێن، پیویستن.
سوسیال دێموکراسی بە شێوەیەکی ئاسایی ئەوە بە ئابووری تێکەڵاو ناو دەبات. و ئەوە مودێلێکە کە سوسیال دێموکراسی لایەنگری لێ دەکات.

دێموکراسی ئابووری

داخوازییەکانی سوسیال دێموکراسی لە ژیانی ئابووری زۆرجاران لە ژێر سەردێڕی "دێموکراسی ئابووری" کۆ دەکرێنەوە. ئەوە دەستەواژەیەکی گشتییە بۆ چەندین داخوازی جۆراوجۆر لە سەر شێوەی کار کردنی ژیانی ئابووری لە چوارچێوەی ئابووری تێکەڵاودا. جگە لەوە ئەو داخوازییانە لە چەندین پلەی جیاواز پێک هاتوون نەک تەنیا یەک داواکاری بۆ هەندێک ڕێگاچارەی دیاری کراوی ڕێکخراوەیی.
هەر وەک ئێمە لە پێشدا چەندین جار ئاماژەمان پێ کردووە، داخوازیی کلاسیکی بە نەتەوەیی کردن/بە کۆمەڵگا کردن پرسی دەسەڵات بوو: دەسەڵات بە سەر کۆمپانیا وەک تاک، ژیانی ئابووری و کۆمەڵگا. لە ماوەی نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدە کاتێک کە جووڵانەوەی کرێکاری دەستی بە گەشەکردن کرد، خاوەندارەتیی تاکیی دەسەڵاتی بەرچاوی لە هەموو ئەو بوارە جیا جیایانەدا دەستەبەر دەکرد. لە بەر ئەو هۆیە خاوەندارەتیی لە ناوەندی ئەو رەخنەیەدا بوو کە لە لایەن جووڵانەوەی کرێکارییەوە پێشکەش دەکرا، و لەبەر ئەو هۆیە ئەو ڕێگا چارەی کە پێشنیار دەکرا نەهێشتنی خاوەندارەتیی تاکیی بوو.
بەڵام لە راستیدا کێشەکە نەک تەنیا بردنەوەی دەسەڵات لە سەرمایەدارەکان بوو، بەڵکوو هەروەها بڵاو کردنەوەی دەسەڵاتیش بوو. ئەوە مەسەلەی دەسەڵات لە زۆر پلەی جیاواز دا بوو، دەسەڵاتێک کە نەدەبوو تەنیا لە کاناڵێکەوە بەکار بهێنرێت، بە بێ لەبەرچاو گرتنی ئەوە کە ئەو کاناڵە لە هاندەری سوود کردنی تاکیی یا خود خاوەندارەتیی دەوڵەتیی پێکهاتبێ. بەشێک لەو دەسەڵاتە کە خاوەنەکانی ناوەندە گەورەکانی پیشەسازی سەدەی ١٩ هەیان بوو، هەڵبەت دەبوو بگوێزێتەوە بۆ ڕێکخراوە مەدەنی و دێموکراتیکەکان، لانی کەم لە ڕێگای ئەو ڕێفۆرمانەی کە لە بواری مافی دەنگدان هاتنە کایەوە، بە جۆرێک کە بەرژەوەندیتر جگە لە بەرژەوەندی خاوەن سەرمایەکان کارتێکەرییان لە سەر پرۆسەی یاسا دانان و باج وەرگرتن هەبوایە. بەڵام

دۆزەکانی‌تر بە هیچ شێوە هی گۆڕەپانی سیاسەت نەبوون. مەسەلەکە لەوێدا زۆرتر دابین کردنی سامانی زۆرتر بۆ کڕیاران بوو بۆ ئەوەی کە ئەوان بتوانن کاریگەری‌یان لە سەر چەشنەکان و چۆنیەتیی دابین کردنی کەلوپەل هەبێت. مەسەلەکە هەر وەها دانی دەسەڵات بە فەرمانبەران بوو تاکوو بتوانن کاریگەری‌یان لە سەر مووچەکان و مەرجەکانی کار هەبێت.
داخوازی‌یە کلاسیکەکانی بە نەتەوەیی کردن لە ڕاستیدا زۆر زیاتر سنووردار بوون: ئەوان هیچ ڕێگایەکیان بۆ ئەو فرە چەشنی‌یەی (diversity) دەسەڵات نەهێشتبۆوە. لە ئابووری‌یەکدا کە بە تەواوی بە نەتەوەیی کرابوو قەرار وا بوو کە دەسەڵاتی مووچەخۆران، کڕیاران و هاووڵاتی‌یان لە یەک هێڵەوە کانالیزە بکرێت، ئەوە شتێکە کە ئەنجامدانی مومکین نیە. شێوە جیاوازەکانی دەسەڵات ئامرازی جیاواز دەخوازن و ئەوە گرنگە کە هەموو شتێک بە باشی کار بکات، دەنا ئاکامەکەی لەوانەیە هەر وەک شێوەی سیستەمی سۆڤیەت ئەوە بێ کە هیچ شتێک کار نەکات.
دێموکراسی ئابووری مەسەلەی ئەو هەموو ڕێگا جیاوازانەیە بۆ دەستەبەر کردنی دەسەڵات و بڕیاردانی بە کۆمەڵ لە سەر بەرهەمهێنان و ژیانی کار. لە بەر ئەو هۆیە ئەو ناتوانێ لە چەند نەخشەی ساکاردا کەپس بکرێت. ئەوەش بە نۆبەی خۆی بەو مانایەیە کە دێموکراسی ئابووری وەک داواکاری‌یە سەرەتایی‌یەکان بۆ بە نەتەوەیی کردن بەهێز نیە، سەرەڕای ئەو ڕاستی‌یە کە لە بواری ناوەرۆکەوە گەلێک لەو دەوڵەمەندترە.
بێ گومان بەشێکی گرنگ لە دێموکراسی ئابووری دەسەڵاتی مووچەخۆرانە بە سەر مەرجەکانی کارەکەیاندا. ئەوە دەسەڵاتێکە کە دەبێ فەرمانبەران لە ڕۆڵی خۆیان وەک فەرمانبەر هەیان بێت، بە بێ ئەوەی کە لە ڕێگای کڕینی سەهام لە کۆمپانیاکانیان ڕێگایەکی دوورتر بۆ ئەو مەبەستە بگرنە بەر. بەڵام دەسەڵاتێکی ڕاستەقینە بۆ کڕیاران و بەرگری لە بەرژەوەندی‌یەکانی ئەوانیش هەروەها بەشێکە لە دێموکراسی ئابووری، هەر وەک دەسەڵاتی هاووڵاتی‌یان بە سەر ئەو بەشانەی ژیانی کار کە بە گشتی بۆ پێوەندی‌یەکانی کۆمەڵایەتی گرنگن.
هەر بۆیە دەبێ دێموکراسی ئابووری " لە زۆر پلە و بە شێوازی جیاواز" بەڕێوە بچێت، هەر وەک لە پێڕەو و پرۆگرامی سوسیال دێموکراتەکاندا ئاماژەی پێکراوە.
لە ئاستێکدا ئەوە مەسەلەی دەسەڵاتی سیاسی و مەدەنی‌یە. ئەوە هەم داخوازی‌یەکان بۆ هەندێک ئامرازی ئابووری بۆ کونترۆڵ و هەروەها کۆمەڵێک یاسای تایبەتی دەگرێتەوە: یاسای ژینگە و شوێنی کار، یاسای بڕیاردانی هاوبەش، ئەو یاسایانەی کە سەلامەتی بەرهەمەکان و زانیاری لە سەر بەرهەمەکان دەگرێتەوە ئەوانە تەنیا چەند نموونەیەکن. دێموکراسی ئابووری کە بناغەی تەنیا لە سەر یاساکانی کۆمەڵایەتی دانرابێت هەر وەک دێموکراسی سیاسی کە تەنیا لە سەر یاسا و کۆنترۆڵی دام و دەزگا گشتی‌یەکانەوە دامەزرابێت، ڕاگرتنیان دژوارە. ئەوە هەروەها مەسەلەی ڕەخساندنی دەرفەتی تاکیی‌یە بۆ خەڵک، بۆ بەکار هێنانی دەسەڵات و هەر وەها شان دانە بەری بەرپرسیاری، هەم وەک تاک و هەم وەک کۆمەڵ، وەک مووچەخۆر و وەک کڕیار.
لە هەندێک بواردا دەبێ دەسەڵاتی مووچەخۆران بە کۆمەڵ بەکار بهێندرێت، لە ڕێگای سەندیکای کرێکاری‌یەوە، لە لایەکەوە بەو هۆیە کە ئەوە مەسەلەی بەرژەوەندی‌یە هاوبەشەکانە و لە لایەکی‌تر چونکە ئەوە کردەوەی یەکگرتوویە کە هێزی دانوستاندن دەبەخشێتە مووچەخۆران.
ئەو پسپۆرانەی کە ڕێژەی خوێندەواری‌یان زۆر لە سەرەوەیە و زۆر داواکاری‌یان هەیە هەڵبەت دەتوانن بۆ وەدەست هێنانی مووچەی باشتر بۆ خۆیان دانوستاندن بکەن بەڵام پاقژکەر، جۆشکار و شاگرد دووکاندارەکان پێویستی‌یان بە یارمەتی سەندیکا هەیە.
بەڵام لە هەندێک بواردا کە وەک حاڵەتی سەرەوە گرنگن ئەوە مەسەلەی تاکە کە چۆن بتوانێت لە کارەکەیدا پێشکەوتن وەدەست بهێنێت و چۆن پانتای دەرفەتەکانی خۆی بۆ بەکار هێنانی

دەسەڵات لە سەر کارەکەی بەرین بکات. ئەمرۆ لە پێوەندی لە گەڵ ئەو مەسەلەیەدا لە سوێد جیاوازی زۆر بەرچاو لە ژیانی کاردا هەیە: هەندێک کار ڕێگای ئازادیی یەکجار زۆر و دەرفەتی بەرچاو بۆ گەشەکردن دەدەن؛ لە هەمان کاتدا ئەوانی‌تر یەک نەوان، ڕێگای زۆر کەم دەدەن بۆ گەشەکردن و زۆر بە وردی کۆنترۆڵ دەکرێن. ئەوە ڕوانگەی چەسپاوی سوسیال دێموکراسی‌یە کە دەبێ ژیانی کار بە جۆرێک ڕێک بخرێت کە گشت کەس، بە بێ لە بەرچاو گرتنی پلە وپایە، دەرفەتی ئەوەی پێ بدرێت کە کاریگەریی لە سەر کاری خۆی هەبێت و ڕێگای گەشەکردن و بردنە سەری پلە و پایەی پێ بدرێت.

بەڵام بۆ دەستەبەر کردنی ئەو ئامانجە تاکیی‌یانە زۆرجاران هەوڵی بەکۆمەڵ لە ڕێگای سەندیکای کرێکاری‌یەوە پێویستە!

هەندێک جار دەسەڵاتی کڕیاران زۆر سەرکەوتووانە لە ڕێگای چالاکی گشتی بەڕێوە دەچێت، بۆ وێنە لە ڕێگای ئەو هەڵمەتە ڕامیاری‌یانە کە بۆ لەبەر چاو گرتنی بواری ژینگە لە لایەن بەرهەمهێنەرانەوە بەرێوە دەچن. لە پێوەندی لە گەڵ ئەو خزمەتگوزاری‌یانەی کە دەستەیەک کەڵکی لێ وەر دەگرن، بۆ وێنە ئاگاداری لە منداڵ یا قوتابخانە، لەوێش ئەوە مەسەلەی دروست کردنی دەسەڵاتە لە ڕێگای گرووپێک، بۆ وێنە بۆ دایک و باوکان/ منداڵەکان لە پۆلێک یا خود لە قوتابخانەیەک. دەبێ کەرتی گشتی بە جۆرێک دارێژرێت کە ڕێگا بە ئەو شێوە دەسەڵاتی کڕیاران بدات.

بەڵام بەشی هەرە زۆری دەسەڵاتی کڕیاران تاکیی‌یە و دەبێ هەر بەو جۆرەش بێت. هەندێک لەو دەسەڵاتە مەسەلەی دەرفەتی هەڵبژاردن لە نێوان بەدیلە جیاجیاکانە. پێش‌شەرتی ئەو مافە ئەوەیە کە چەندین بەرهەمی جیاواز دابین بکرێن کە ئەوەش بە نۆبەی خۆی دەخوازێ کە بەرهەمهێنەران لە پەیوەندی ڕاستەوخۆ لە گەڵ کڕیاراندا بن. ئەوە مەسەلەیەکی بە تەواوی جیاوازە کە هەم لە "بازار" و هەم لە ناو کەرتی گشتیدا سنووری ئابووری هەن، ئەگەر چی ئەو سنوورانە دەتوانن کاتێک کە دەگەرێتەوە سەر چ جۆرە بەدیلێک دەتوانرێ پێشکەش بکرێن شێوەی جیاوازیان هەبێ.

بەڵام پێش‌شەرتی مافی هەڵبژاردن ئەوەیە کە کڕیار، لە بازاردا توانای ئابووری هەبێ کە بتوانێ کاڵا جیاوازەکان لە گەڵ یەک بەراورد بکات، و نەک تەنیا هەرزان‌ترینەکە هەڵبژێرێت. هەر بۆیە دێموکراسی ئابووری پێویستی بە مووچەی گونجاو هەیە!

لە ناو بەشە جیاوازەکانی دێموکراسی ئابووریدا دەتوانێ ناکۆکی بێتە پێش. فەرمانبەرانی ناوەندەکانی خزمەتگوزاری پزیشکی یا ئەوانی کە لە نەخۆشخانەکان کار دەکەن بە یەکەوە لە گەڵ گشت ئەو کەسانەی کە کار دەکەن مافی بەکار هێنانی دەسەڵاتیان لە شوێنی کاری و مەرجەکانی کاریان هەیە، بەڵام ئەو مافە دەبێ لە گەڵ مافی نەخۆشەکان و کەس‌وکاری ئەوان بۆ کاریگەریی لە سەر چۆنیەتیی ڕێکخستنی ئەو خزمەتگوزاری‌یانەی کە پێیان دەکرێت هاوتا بکرێت. داخوازی گشتی لە لایەن هاووڵاتی‌یانەوە بۆ لەبەرچاو گرتنی ژینگە دەتوانێ، لانی‌کەم لە کورت خایەندا، وەک هەڕەشەیەک لە دەرفەتی کار لەو کۆمپانیایانە سەیر بکرێت کە خەرجی ئەوان بە هۆی لەبەرچاو گرتنی ئەو داخوازی‌یانە دەچێتە سەر. ویستی فەرمانبەران بۆ دڵنیا بوون لە کارەکانیان دەتوانێت ئەوان بەرەو ئاستێک بەرێت کە ئەوان ببنە دژی مافی ئازادیی هەڵبژاردنی کڕیاران بۆ هەڵبژاردن لە نێوان بەدیل و بەرهەمی جیاجیا، ئازادی‌یەک کە هەڵبەت دەخوازێ کە هەندێک بەرهەم یا خود هەندێک کۆمپانیا وەلابندرێن و لەوانەیە ئەوە ببێتە لە ناو چوونیان.

ئەو جۆرە کێشانە زۆر بە دەگمەن ڕێگا چارەی روون و ئاشکرایان هەیە. هەر بۆیە زۆر گرنگە کە بەرژەوەندی‌یە جیاوازەکان ڕێگای دەربڕینی دەنگیان لە گفتوگۆکاندا پێ بدرێت و هەر لەبەر ئەوەشە کە دەبێ ڕێگای جیاواز بۆ بەکار هێنانی دەسەڵات هەبن. مرۆڤ دەتوانێ گفتوگۆ لە سەر باشترین ڕێگا چارە بکات، و ئەوە شتێکە کە دەبێ لە گەڵ خودی ئەو کەسانەی کە تێکەڵاوی مەسەلەکەن ئەنجام بدرێت، نەک شتێک کە لە لایەن حکوومەتەوە داسەپێت.

لە سەرەتاوە بۆچوونێک لە ناو جووڵانەوەی کرێکاریدا هەبوو کە "سوسیالیزم" دەتوانرێ بۆ دروست کردنی کاری بێ مەترسی هەتا هەتایی کەڵکی لێ وەرگیرێت، بۆچوونێک کە هەبوونی خۆی لە مشتومڕەکانی سەر دێموکراسی ئابووری دەرخست. ئەوە سروشتی‌یە کە شتێکی نامومکینە: پێشکەوتنی تەکنیکی و ئاڵوگۆڕ لە داواکاری کڕیاران بەو مانایەیە کە هەمیشە هەندێک کار و هەندێک کۆمپانیا لە ناودەچن لە کاتێکدا کە هی‌تر دێنە ناو بازار، بەڵام ئەوکات ئەوە گرنگە کە لە بیرمان بێت کە ئەوە بەشێک لە دێموکراسی ئابووری‌یە کە ئەوانی کە تووشی ئەو ئاڵوگۆڕە بوون یارمەتی‌یان پێ بکرێت کە خۆیان لە گەڵ مەرجە تازەکان ڕابهێنن.

کە وابوو دێموکراسی ئابووری فکرێکە کە لە چەند بەش پێک هاتوە، بەڵام ئەو ئامانجە کلاسیکەکانی جووڵانەوەی کرێکاری دەر دەبڕێت: ژیانی ئابووری نابێ لە کۆنترۆڵی بەرژەوەندی تاکیی خاوەن سەرمایەکاندا بێت، ئەوە پرسی هەڵسوکەوتی چەند لایەنە لە نێوان گرووپە جیاوازەکانە کە کارتێکەریی لە سەریان هەیە.

بۆچی کۆمۆنیزم هەرەسی هێنا؟

لە ساڵی ١٩١٧ بۆلشێڤیکەکانی لێنین لە ڕوسیا لە ڕێگای ئەوەی کە دواتر بە ناوی شۆرشی ئۆکتۆبر ناوبانگی دەرکرد دەسەڵاتیان بە دەستەوە گرت. روسیا بوو بە یەکیەتی کۆمارە سوسیالیستی‌یەکانی سۆڤیەت، یەکیەتی سۆڤیەت. زەوی، سامانە سروشتی‌یەکان و ناوەندەکانی پیشەسازی لە لایەن حکوومەتەوە دەستیان بە سەر داگیرا، چونکە، بە وتەی ڕێبەرە سیاسی‌یە نوێکان، ئەوە شۆرشی سوسیالیستی پرۆلێتەری بوو کە مارکس پێش‌بینی کرد بوو و کە لەوێدا چینی نوێی کۆمەلایەتی پێک دەهات.

ساڵی ١٩٨٩ ئیمپراتۆری سۆڤیەت لە ژێر فشاری شکستە چروپڕەکانی خۆی تێک رووخا، کە لە دوای خۆی مێژوویەکی سەرسام هێنەری لە زۆرداری و نەبوونی ئازادی بەجێ هێشت کە لە چەند دەورەی درێژی کاتیی‌دا ببوە ڕێژیمێکی تیرۆری تۆخ. ئەو ساختارە کۆمەڵایەتی‌یەی کە لە گەڵ دیواری بەرلین هەرەسی هێنا چینێکی بڕیاردەری کۆمەڵایەتی بوو کە گشت دەسەڵاتی لە ناو تاقمێکی بچووکی زۆرداری چینی باڵادەستدا کۆ کردبۆوە و کە لە هەموو خاڵەکاندا لە دژی بایەخەکانی سوسیالیستی: ئازادی، یەکسانی و برایەتی بوون، کە کاتی خۆی یەکیەتی سۆڤیەت بە ناو ئەوانەوە بوونی ڕاگەیاندرا بوو. "هەموو شتێک ببوە پێچەوانەی خۆی" ئەگەر بمان هەوێ وتەی فەیلەسوفی ئاڵمانی سەدەی ١٩ فرێدرێک هێگێل دووپات بکەینەوە، کە نەخشەی گەشە کردنی دیالێکتیکی ئەو دەوری بەرچاوی بۆ مارکسیزم بینی.

سیستەمی سۆڤیەت زۆر بە جیدی بووە هۆی بێ بڕوایی بە چەمکی "سوسیالیزم"، و زۆر کەس، بە تایبەتی لە لایەن کۆنسێرڤاتیوەکانەوە، دەڵێن کە ئەوە لە پێش هەموو شتێکدا نامومکین بوونی بایەخەکانی سوسیالیستی وەک یەکسانی و هاوپەیوەندی نیشان دەدات.

بەڵام ئەو راستی‌یە کە ئەگەر سیستەمێکی کۆمەڵایەتی نائازاد، نایەکسان و ناهاوپەیوەند هەرەس بهێنێ هەڵبەت بە هیچ شێوە مومکین بوون یا نەبوونی ئەو خەون و هیوایانەی کە ناوەرۆکی ئازادی، یەکسانی و هاوپەیوەندی پێک دەهێنن ناگەیەنێت. ئەوەی کە دەیگەیەنێت ئەوەیە کە ئەو خەون و هیوایانە ناتوانن بە کەڵک وەر گرتن لە شێوازی وەها کە بۆ خۆیان لە دژی هەر هەمان خەون و هیوایانەن دەستەبەر بکرێن. یا ئەگەر بمان هەوێ کەڵک لە دەستەواژەی مارکسیستی وەر بگرین: ئەگەر هێزەکانی بەرهەمهێنان بە شێوەیەک رێک بخرێن کە پێش‌شەرتەکەی دەسەڵاتی تاقمێکی بچووک بە سەر زۆرینەوە بێت ـ هەر وەک لە یەکیەتی سۆڤیەت وەها بوو ـ کە وابوو کۆمەڵگایەکی ئەو جۆرە ناتوانێ دێموکراتیک یا یەکسان بێت.
ئەوە هەمیشە هەڵوێستی روون و ئاشکرای سوسیال دێموکراسی بووە. بە داخەوە شێوەیەکی تایبەتی لە گفتوگۆی سوسیالیستی ئێستاش لە ئارا دایە کە دەیهەوێ ئەو ئەزموونانە بە هەند نەگرێت. لە جیاتان تاوانی هەرەس هێنانی ئابووری پلان داندراو دەخرێتە پاڵ رێبەرانی زۆردار، پێکهاتە نا دێموکراتیکە کۆنەکان کە لە سەردەمی تزارەکانەوە بە میرات مابوو، هتد. ئەوە شێواندنی راستی‌یەکان بە شێوەیەکی روون و ئاشکرایە.
هۆی سەرەکی لە ناوخۆی ئایدیۆلۆژی حیزبی کۆمۆنیستی روسیا، ناسراو بە مارکسیزم ـ لێنینیسم، دایە کە شێوازی رێکخستنی سیاسی و ئابووری یەکیەتی سۆڤیەتی بە گشتی دارِشت. ئەو ئەزموونەی کە ناکرێ خۆی لێ لابدرێ ئەوەیە کە هەموو ئەو کەسانەی کە دەخوازن بە خەون و هیواکانی سوسیالیستی وەفادار بن دەبێ تێبگەن کە سیستەمێکی یەک پارچە و کۆنترۆل کراو لە ناوەندەوە هەرگیز ناتوانێت ئەو خەون هیوایانە بهێنێتە دی هەر چەند کە پێکهاتە دەرەکی‌یەکان ـ خاوەندارەتیی هەرەوەزی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان ـ بە پێی تیۆری‌یە کلاسیکەکانی سوسیالیستی بن. ئەو شتەی کە یەکلاکەرەوەیە نەک فۆرم بەڵکوو چۆنیەتیی کار کردن و ناوەرۆکە.

شۆڕشی بۆلشێڤیکی

رێژیمی تزاری روسیا لە مانگی مارسی ١٩١٧ بە دوای چەند ساڵ ئاژاوە و سەرهەڵدانی بەربڵاو لە دژی رێژیمی دیکتاتۆری رووخا. دەوڵەتێکی لیبرال دێموکرات دەسەڵاتی بە دەستەوە گرت بەڵام لە نۆڤەمبری هەمان ساڵدا بە دەست بۆلشێڤیکەکان، حیزبێکی بچووک بەڵام زۆر باش رێکخراو بە رێبەرایەتی ڤلادیمیر ئیلیچ لێنین دەسەڵاتیان لێ ئەستێندرا. (لەو کاتدا رۆژژمێری کۆنی گریگۆری لە روسیا کەڵکی لێ وەر دەگیرا و بە پێی ئەو رۆژژمێرە شۆرش لە مانگی فێوری‌یە و ئوکتۆبر روویاندا. لە کتێبەکانی مێژوودا ئەوانە بە شۆرشی فێوری‌یە و ئوکتۆبر ناسروان).
ئەو ئاڵوگۆڕەی کە لە نۆڤەمبر روویدا کەم تاکورتێک وەک کودەتایەک بوو کە لەوێدا بۆلشێڤیکەکان بە خێرایی دەستیان بە سەر خاڵە گرنگەکانی ناوەندەکانی راگەیاندن لە پێتەختی ئەو کات، پێتروگراد، دا گرت و دام و دەزگا دەوڵەتی‌یەکانیان داگیر کرد و دەوڵەتیان ناچار کرد کە دەست لە کار بکێشێتەوە. هیچ پشتیوانیەکی بەر بڵاو وتەنانەت سنوورداری جەماوەریی بۆ دەست بە سەر داگرتنی سوسیالیستی لە ئارادا نەبوو. ئەوە شتێکە کە تەنانەت خودی بۆلشێڤیکەکانیش بانگەشەیان بۆ نەکرد. شۆرشەکە بە ناوی خەڵکەوە بەرێوەچوو، نەک لە گەڵ خەڵک، چونکە بۆلشێڤیکەکان بە پێچەوانەی خەڵک بۆ خۆیان دەیان زانی کە چ شتێک بۆ پرۆسەی گەشە کردن پێویست بوو.

ئەو فکرە کە "تاقمێکی پێشڕەو" (elite) کە بە دروستی تێدەگات چۆن راستی‌یەکان وەرگێڕێتەوە، مافی ئەوەی هەیە کە لە جیاتی خەڵک و بە بێ لە بەرچاو گرتنی ئەوەی کە خەڵک چۆن بیر دەکەنەوە، هەڵس و کەوت بکات، هۆی سەرەکی رێگای سۆڤیەت بەرەو کارەسات بوو. ئەوە بێ گومان ئەو تیۆری‌یە ـ تیۆری تاقمی پێشەنگ (avant-garde) ـ بوو کە تەواوی سیستەمی لە سەر دامەزرا بوو.
لە پێوەندی لە گەڵ شۆڕشەکەیان، بۆلشێڤیکەکان توشی گیروگرفتێکی تیۆریکی بنەرەتی ببون: ئەو شۆڕشە پەیڕەوی لە نەخشەی گەشەکردنی مارکسیستی نەدەکرد کە بۆ خۆیان داوایان دەکرد. بە پێی ئەو نەخشەیە شۆرشی پرولێتەری دەبێ دوای قۆناغێکی سەرمایەداری رووبدات. تەنیا دوای دامەزرانی سەرمایەداری هێزەکانی بەرهەمهێنان دەتوانن ئازاد بکرێن، ئەو هێزانەی کە هەل بۆ بەرهەمهێنانێکی وەها بەرچاو دەرەخسێنن کە کۆمەڵگای بێ چین، کۆمەڵگایەک بێ هیچ خەباتێک لە سەر ئامرازەکانی بەرهەمهێنان، مومکین دەبێت. هەر چۆنێک بێت، سەرمایەداری ناتوانێ خۆی ئەوە دەستەبەر بکات، چونکە توانای کۆنترۆڵ کردنی ئەو هێزانەی نیە کە خۆی دروستی کردوون؛ ئەو گەشە کردنە شۆرشێکی کرێکاری دەخوازێت. ئەو شۆرشە بە دەست کرێکارانی ناوەندە پیشەسازی‌یەکان بەڕێوە دەچێت کە لە سەردەمێکدا زۆربەی دانیشتووان پێک دەهێنن.
بەڵام روسیای ١٩١٧ کۆمەڵگایەکی پیشەسازی سەرمایەداری نەبوو، بەڵکوو زۆرتر کۆمەڵگایەکی کشتوکاڵی دەرەبەگیی بوو. سەرهەڵدان و ئاژاوەی نێوان ساڵەکانی ١٩١٧ـ١٩٠٥ دەکرێ زۆرتر وەک دژکردارێک لە دژی بێ توانایی ئەو رێژیمە دەرەبەگی‌یە بۆ خۆ ڕاهێنان لە گەڵ ئەو شتانەی کە ئابووری پەرەئەستێنەری پیشەسازی و بازرگانی داوای دەکرد بوو. زۆر بە دژواری دەکرا شتێک کە بکرێ ناوی چینی کرێکاری ناوەندی پیشەسازی لێ بنێی ببینیەوە، و بە پێی پێوانەی مارکسیستی، روسیای ١٩١٧ بە هیچ شێوەیەک ئامادەی شۆرشێکی سوسیالیستی نەبوو.
شۆرشی ئۆکتۆبر لۆژێکی نەخشەی ئابووری مارکسیستی پەیڕەو نەکرد، ئەو جۆرێک کردەوەی سیاسی بوو، کە مارکس بۆخۆی کەم تا کورتێک ئەوی وەک مێتۆدی کارتێخەریی لە سەر رەوتی مێژوو دەر هاویشتبوو. شۆرشەکە ویستی شۆرشگێرانی بۆ خێراتر کردنی گەشە کردنێک کە بە بڕوای ئەوان لە بواری مێژوویی‌یەوە دیاری کرابوو، لە رێگای بازدان بە سەر چەند قۆناغدا دەربڕی. بۆ گونجاندنی ئەو هەوڵە بۆخێراتر کردنی ئاڵوگۆڕەکان لە گەڵ تیۆری‌یەکانی مارکسیستی، بۆلشێڤیکەکان تیۆری "پێشەنگ" یا ئاڤانگاردیان داهێنا ئەگەر بمان هەوێ وشەی فەڕانسەیی بۆ ئەو دیاردەیە بەکار بهێنین.

تیۆری تاقمی پێشەنگ (avant-garde)

بە پێی تیۆری ئاڤانگارد ئەوە پێشەنگ، تاقمێکی پێشڕەوی رۆشنبیرە کە لە ئامانجەکان و رەوتی مێژوو لە گرووپەکانی‌تر باشتر تێگەیشتووە و کە دەتوانی بە ناوی خەڵک پێشخەری پرۆسەی ئاڵوگۆڕەکان بێت کە سەرەڕای ئەوەش ئامانجی کۆتایی گەشە کردنی مێژوویە.
تیۆری‌یەکە لە سەر فەلسەفەی ناچاریی (determinism) مارکسیستی دامەزراوە, واتە ئەو روانگەیە کە گەشە کردن بە پێی یاساکانەوە بەڕێوە دەچن، و هەر بۆیە هیچ شوێنێک بۆ گفتوگۆ نەماوەتەوە. بە گوێرەی ئەو دوو بیرۆکانە، گەشە کردن بە پێی قەزاوقەدەر و توانایی تاقمی پێشڕەو بۆ خێرا کردنی پرۆسەکە، شۆرشی کرێکاری توانرا لە کاتێکی زووتر و بەدەست کەمایەتی‌یەکی بچووکەوە بەڕێوە بچێت. بە گوێرەی ئەمە، گشت دەسەڵاتی سیاسی دەبوو بۆ

حیزبی کۆمۆنیست واتە "پێشەنگ" تەرخان بکرێت کە توانی چۆن ڕەوتی پێشکەوتن بە شێوەیەکی دروست لێکداتەوە. حیزبەکانیتر ڕێگەیان پێ نە دەدرا و لە ڕاستیشدا بە پێی ئەو ڕوانگە جەبرییەی مێژوو پێویستیش نەبوون: ئەوان تەنیا ڕەوتی گەشەکردن بە لاڕێدا دەبەن.
ئەندامەتی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەت قەت کراوە نەبوو. حیزب لە گشت ماوەی دەسەڵاتی سۆڤیەت، حیزبێکی هەڵبژێرەر بوو؛ ئەو کەسانەی کە پێیان خۆش بوو ببن بە ئەندام دەبوو بۆ ماوەیەکی درێژخایەن نیشان بدەن کە ئەوان شایانی ئەوەن کە بە تەواوی ببن بە ئەندامی ڕێکخراوەکە. پێوەر بۆ ئەوەی کە مەبەست لە کاندیدای "شایستە" چیە لە لایەن ئەو کەسانە دیاری دەکرا کە خۆیان پێشدا دەسەڵاتی حیزبیان بە دەستەوە بوو. ئەو کەسانەی کە ڕەخنەیان لە حیزب هەبوو نە ڕێگای دروست کردنی حیزبی تریان بۆ کارتێکردنە سەر سیاسەت پێ دەدرا و نە مافی ئەوەشیان هەبوو کە ببن بە ئەندامی تەنیا حیزبی چالاک، بۆ ئەوەی کە تێبکۆشن کە ئاڵوگۆڕ لە سیاسەتدا پێک بهێنن. ڕێژەی ئەندامانی حیزب بە دژواری لە دە لە سەر سەدی دانیشتووانی یەکیەتی سۆڤیەت تێپەڕ دەبوو و ئەو سنوور دیاری کردنە شتێکی بە ئانقەست لە لایەن حیزبەوە بوو: مەبەست ئەوە بوو کە حیزب، حیزبێک بێت نەک بۆ جەماوەری خەڵک بەڵکوو بۆ تاقمی پێشڕەوی ڕووناکبیری بە مارکسیزم ڕاهێنراو.
تیۆری ئاوانگارد لە بواری لۆژیکەوە لە گەڵ ڕوانگەی مێژوو وەک شتێکی کە لە پێشدا دیاری کراوە دەگونجێ: بۆ ئەو کەسانەی کە پێیان وایە کە کۆتایی مێژوو دەبێ بە ناچار بە شێوەیەکی دیاری کراو بێت، ئەوە نامومکین نەبوو کە بگەنە ئەو ئاکامە کە مرۆڤ دەتوانێ بۆ گەیشتنی کەمێک خێراتر بە ئامانجی کۆتایی بە سەر ژمارەیەک قۆناغی ناوەندیدا باز بدات. هەڵبەت هەڵەکە لەوە دایە کە گەشەکردنی مێژوو شتێک نیە کە لە پێشدا دیاری کرا بێت بەڵکوو چالاکی خەڵک هەم وەک تاک و هەم وەک تاقم کاریگەریی لە سەر هەیە. ئەو کەسانەی، کە وەک مارکسیست ـ لێنینیستەکان، تەنیا ڕێگا بە شێوەیەکی دیاری کراو لە دەسەڵاتی سیاسی دەدەن، کە لە لایەن کەمایەتییەکی دەسەڵاتدارەوە دامەزراوە و هاووڵاتییان ناتوانن کۆنترۆڵیان بکەن، بە ناچار تووشی بەریەککەوتن لە گەڵ پرەنسیپە دێموکراتیکەکانی ئازادی و یەکسانی دەبن.
جێگای سەر سوڕمانە کە شێوەی تیۆری تاقمی پێشرەو و تیۆری فەلسەفەی ناچاری مێژوویی لە ناو هەندێک ڕەوتی سیاسی دەستەڕاستیش بەدی دەکرێت. لە ناو ڕاستیشدا مرۆڤ دەتوانێ ئەو چەشنە فکرەی تاقمی پێشرەو بە دەربڕینی ئەو ڕوانگەیە ببینێت کە دەڵێ دەسەلات و فەرمانڕەوایی دەبێ بۆ ئەو کەسانەی کە زانایی و لێوەشاوەیی تایبەتییان هەیە پارێزراو بێت. کاتێک کە باڵی ڕاست لە دژی مافی دەنگدانی گشتی ڕاوەستا بەو بیانوە بوو کە هاونیشتمانانی نەزان زۆر بە سادەیی دەبنە قوربانیی هاندەرانێک کە هەست بە بەرپرسیاریی ناکەن، و ئەوان گەشەکردنێکی هێدی و سەقامگیر کە لە بەرژەوەندیی هاووڵاتییان دایە دەخەنە مەترسییەوە.
لە ناو گرووپەکانی نوێلیبراڵیدا زۆر خاڵی سەرەکی فەلسەفەی ناچاریی مێژووی تێدا بەدی دەکرێت؛ لەناو گفتوگۆکانی نەوەدەکاندا دەکرێ بە ساکاری ژمارەیەک وتە ببینیەوە کە لەوێدا ڕا و بۆچوون، تەنانەت ئەوانەی کە زۆرینەی دەنگدەرانی لە پشت بوو بێت، لە بەر ئەوەی کە گوایە لە گەڵ داواکارییەکانی "گەشەکردن" ناگونجێن ڕەت کرانەوە. بە تایبەتی هەندێک سیاسەتوانی ناوچەیی کە لە ژێر کارتێکەریی بیری نوێلیبراڵی بوون، لە مل نەدان بۆ ڕەخنەی تاقمە جیاوازەکانی هاووڵاتییانەوە زۆر باش بوون و ئەیان وت "مرۆڤی سەر شەقام" تێ ناگات کە چ باسە. سیاسەتەکانی دەوڵەت بە پێی بیروباوەڕی "تەنیا ڕێگا" بەڕێوە دەچوو کە دەقاودەق تەنیا سیاسەتێک بوو کە بە پێی مەرجەکانی گەشە کردن مومکین بوو. ئەوەی گرنگ بوو نەخشەی

ئایدیۆلۆژیکی بوو، و ئەو راستی‌یە کە گۆڕەپانەکە بە کردەوە شتێکی بە تەواوی جیاواز بوو، شتێک بوو کە سەرنجێکی ئەوتۆی پێ نەدەدرا.
کە وابوو ئەوە تەنیا کۆمۆنیستە ئورتۆدوکسەکان نین کە دەبێ لە سیستەمی سۆڤیەت وانە وەر بگرن: بیروباوەڕی قەزاوقەدەر، روانگەی گەشەکردنی ناچار کە مێژوو دای رشتووە و نەک شتێک کە بە هۆی چالاکیی خەڵک کۆنترۆڵ دەکرێت، لە گەڵ شێوەی ماقووڵی دیتنەوەی رێگا چارەی گیروگرفتەکان یەک ناگرێتەوە و هەر لەبەر ئەوەش لە گەڵ دێموکراسیش یەک ناگرێتەوە.

چینێکی نوێی باڵادەستی ئابووری

شی کردنەوەی هۆی لادانی رەوتی پێشکەوتن لە یەکیەتی سۆڤیەت لە خەون و هیواکانی سوسیالیستی کە بانگەشەی دامەزران لە سەر ئەوانی دەکرد، دەبێ لە تیۆری کۆمەڵایەتی مارکسیست-لێنینیستی‌دا ببینرێتەوە. سیستەمی سۆڤیەت " ئەو سوسیالیزمەی کە بە کردەوە بوونی هەبوو" هەر وەک لە کۆتایی‌یەکاندا وەها ناوزەد دەکرا، پەیڕەوی لە پێوەری مارکسیستی خاوەندارەتیی گشتی بە سەر ئامرازەکانی بەرهەمهێناندا دەکرد بەڵام پەیڕەوی لە هیچکام لە بایەخەکانی سوسیالیستی واتە: ئازادی، یەکسانی، هاوپەیوەندی و دێموکراسی نەدەکرد. ئەو ئازاد نەبوو چونکە جەماوەر مافی بە ئازادی دارِشتن و دەربڕینی بۆچوونەکانیان و لەو رووەوە بە ئازادی هەوڵ دان بۆ کار تێکردن لەو کۆمەڵگایەیان نەبوو کە تێیدا دەژیان. ئەو نایەکسان بوو، چونکە ئەو کۆمەڵگایەی کە تیایدا دەژیان خەڵک بە سەر ئەوانی کە خاوەن مافی تایبەتی بوون و ئەوانی کە هیچ مافێکی تایبەتی‌یان نەبوو، بە تاقمی خاوەن دەسەڵاتی دوورە دەست لە رووی کۆنترۆڵی جەماوەری‌یەوە و زۆرینەیەک لە دانیشتووان بە بێ دەسەڵات لە کۆمەڵگادا دابەش کرا بوون. ئەو ناهاوپەیوەند بوو، چونکە ئەو کۆنترۆڵە چڕوپڕەی کە لە لایەن خاوەن دەسەڵاتەکانەوە لە سەر هاووڵاتی‌یانەوە بەڕێوە دەچوو ببوە هۆی دروست بوونی بەدگومانی‌یەک کە هاوکاری راستەقینە و مەتمانەی نامومکین کرد بوو.
هۆی هەمووو ئەوانە دەگەرێتەوە سەر نەبوونی دێموکراسی، ئەوە نەبوونی دێموکراسی‌یە کە لە ناو ئایدیۆلۆژی خودی سیستەمەکەدا دروست کرا بوو.
لە گەڵ ئەوەشدا، ئەگەر سیستەمی سۆڤیەت لە پەیڕەوی کردن لە خەون و هیواکانی سوسیالیزمدا نا سەرکەوتوو بوو و لە راستیدا لە نەخشەی گەشەکردنی مارکسیستی کە خۆی وەک نیشانەی راستەقینەی ئەو دەدیت دابڕا، بەڵام مرۆڤ دەتوانێ مێژوو و رووخانی ئەو بە پێوەری مارکسیستی شی بکاتەوە. ئەوەی کە شۆڕشی ئۆکتۆبر دروستی کرد لە راستیدا شێوەیەکی نوێ بۆ بەرهەمهێنان بوو، کە لەوێدا فاکتەری ناوەندی بەرهەمهێنان ـ کە جێگای زەوی و پارەی گرتەوە ـ دەسەڵاتی سیاسی بوو. ڕیبەرایەتی حیزبی کۆمۆنیست ئەریستۆکراسی‌یەک بوو لە کۆمەڵگادا و دام و دەزگای بەرهەمهێنانی بە گشتی کۆنترۆڵ دەکرد. هەر وەک هەموو ئەریستۆکراسی‌یەک لە گشت بڕگەکانی مێژوودا، ئەوان لە دەسەڵاتی خۆیان بۆ پێشخستنی بەرژەوەندی‌یەکانیان کەڵکیان وەر دەگرت.
یەکیەتی سۆڤیەت نموونەیەکی ئاشکرای کۆمەڵگای چینایەتی بوو بە جیاوازی زۆر ئاشکرا لە بواری دەسەڵات، داهات، مافی تایبەت و دەرفەتەکان بۆ گەشە کردنی تاکیی لە نێوان ئەوانەی کە ئامرازەکانی بەرهەمهێنانیان کۆنترۆڵ دەکرد و ئەوانەی کە کۆنترۆڵ دەکران.
گەشە کردنی یەکیەتی سۆڤیەت لە بواری پیشەسازی‌یەوە لە سەردەمی کۆمۆنیستیدا دەستی پێکرد و لە دوای شەڕی دووهەمی جیهانی لە بواری هەندێک تێکنۆلۆژی‌یەوە، بە گشتی لە بواری چەکوچۆڵ و زانستی بۆشایی ئاسمانەوە پێشەنگ بوو. چەند نموونە لە مێژووی ئابووریدا هەن کە

نیشان دەدەن چۆن سیستەمە دیکتاتۆرەکان دەتوانن بە شێوەیەکی کاریگەر سامانەکانی وڵات بۆ گەشەکردنی تەکنیکی لە هەندێک بواردا وەگەڕ بخەن: لە حەفتاکان کاتێک کە ئابووری تا رادەیەک لیبرالیزە کرا، تەنانەت هەندێک ئابووریناس لە رۆژئاوا لە سەر ئەو باوەڕە بوون کە یەکیەتی سۆڤیەت خەریکە بگاتە هەمان ئاستی پێشکەوتوویی ئابووری کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هەی بوو. تەنانەت لە ئاخر و ئۆخرەکانی هەشتاکاندا سەرمایەگوزارییەکانی ئەمریکا لە بواری تێکنۆلۆژیی بۆشایی ئاسمان و چەکوچۆڵ ـ ئەوەی کە بە پرۆگرامی شەڕی ئەستێرەکان ناوبانگی دەرکردبوو ـ هاندەرەکەی ترس لە ئەگەری گەشەکردنی ئابووری و توانایی سەربازی یەکیەتی سۆڤیەت بوو.
بەڵام دیکتاتۆرییەکان ناتوانن هاوتای ئابوورییەکی گەشە ئەستێنەری هاوچەرخ لە مەڕ دابین کردنی جۆراوجۆریی و فرە لایەنیی بن. لە ئابووری چڕوپڕ پلان داندراوی یەکیەتی سۆڤیەت هیچ دەرفەتێک بۆ خۆ رێکخستن لە گەڵ داخوازییە هەر دەم لە گۆڕانەکانی کڕیاران نەبوو جا چ بگات بە ئاڵوگۆڕی رۆژگار؛ بە هەمان شێوە جێگای زۆر کەم هەبوو بۆ دەست پێشخەری لە لایەن بەرێوەبەرانەوە یا خود لە لایەن فەرمانبەرانەوە بۆ دەستەبەر کردنی سیستەمێکی بەرهەمهێنانی کاریگەر و رێکوپێک. ناکارامەیی، بە فیرۆدانی سامانەکان و بێ توانایی بەربڵاو بۆ جێبەجێ کردنی داواکارییەکانی کڕیاران، بوو بە هۆی هەرەس هێنانی ئابووری پلان داندراو. سەیرەکەی ئەوەیە، ئەو هەرەس هێنانە دەکرێ هەروەها بە لۆژیکی مارکسیستی لێک بدرێتەوە. بێگومان حیزبی کۆمۆنیست لە یەکیەتی سۆڤیەت سیستەمی بەرهەمهێنانی وڵاتی سەر لە نوێ دارشتبۆوە و لە ئاکامدا "هێزەکانی بەرهەم هێنەری رزگار کرد بوو"، بەڵام دەوڵەتی تاک حیزبی توانای بەڕیوەبردنی ئەو هێزانەی بە شێوەیەک کە پێداویستییەکانی جەماوەری کرێکار دابین بکات نەبوو. ناکۆکییە خۆڕسکەکانی ناو سیستەمەکە لە کۆتاییدا ئەوی رووخاند.

گەڕانەوەی کۆمۆنیزم؟

کەمتر لە ١٠ ساڵ دوای رووخانی ئابوورییەکانی پلان داندراو حیزبە کۆمۆنیستەکان لە چەند وڵاتی رۆژهەڵاتی ئوروپا گەراونەتەوە سەر دەسەڵات یا لە هەندێک لاوە پێشکەوتنی بەرچاویان لە هەڵبژاردنەکاندا وەدەست هێناوە. لە هەندێک شوێن حیزبەکان چاکسازییان تێدا کراوە و لە گەڵ میراتی مارکسیست ـ لێنینیستی خۆیان پاکانە حیسابیان کردوە. لە هەندێک لاوە ئەو بە خۆداچوونەوە جێگای گومانە و لە زۆر شوێنیتر حیزبی وا هەن کە بە ئاشکرا پێ لە سەر خەون و هیوا کۆنەکانیان دادەگرن.
ئەو راستییە کە حیزبە کۆمۆنیستەکان، سەرەڕای مێژوویان جارێکیتر دەوری سیاسی دەگێرن تا رادەیەکی زۆر دەگەرێتەوە سەر ئەو زەختەی کە راهێنانەوەی سیاسی و ئابووری لەو وڵاتانە دروستی کردوە. هەڵبەت زۆر کەس توانیویانە لەو دەرفەتە تازانە کەڵک وەرگرن، دەرفەتی وەها کە ئەوان هەرگیز لە سیستەمی پێشوودا نەیان دەتوانی کەڵکی لێ وەرگرن و زۆر خەڵکی تریش بواری ئابوورییان لە جاران باشترە. بەڵام زۆر کەس خۆیان لە دەرەوەی کۆمەڵگا دەبینن: بێکاری، هەژاری و گیروگرفتی کۆمەڵایەتی زیادیان کردوە، لە هەندێک شوێن بە شێوەیەکی بەرچاو. سەرمایەداری بە شێوەیەکی حاشا هەڵنەگر خراپترین لایەنەکانی خۆی لە زۆر وڵاتی رۆژهەڵاتی ئوروپا نیشان داوە.
لە روانگەی ئێمەوە هەندێک وانە هەن کە ئێمە سیاسەتوانی گشت حیزبەکان دەبێ لەو رووداوانە فێر بین.

ئەوە بۆچوونێکی زۆر باوە کە ئابووریە پلان داندراوەکان بۆیە هەرەسیان هێنا چونکە نەیانتوانی وەڵامدەرەوەی داواکارییەکانی هاووڵاتییان بۆ ئاسایشی گشتی و ئازادی هەڵبژاردن بن. ئەو بۆچوونە دروستە ـ بەڵام ئەو یاسایە هەموو سیستەمێکی ئابووری دەگرێتەوە. ئەگەر ئەوان نەتوانن داوخوازییەکانی خەڵک بۆ کار، ئاسایشی گشتی و ئازادی هاتووچۆ دابین بکەن ناتوانن درێژە بە ژیانی خۆیان بدەن جا گرنگ نیە پێرەو و پرۆگرامەکانیان چەندە جوان بن کە ئەوان بانگەشەی رەچاو کردنیان دەکەن. ئەوە چۆنیەتیی هەڵسوکەوتیانە کە دیاریی دەکا چۆن خەڵک دەروانێتە سیستەمەکە نەک رەوان بێژییەکانیان.
ئەوە شتێکە کە دەبێ لایەنگرانی بازاری ئازاد لە بیریان بێت کە ئەورۆ دەڵێن بۆ ئەوەی کە ئابووری (بازار) بە باشی کار بکات دەبێ بەشێکی زۆر لە خەڵک ئامادەی قوبووڵ کردنی هێنانە خواری مووچەکانیان و ئاستێکی نزمتر لە ئاسایشی کۆمەڵاتی لە داهاتوودا بن. بۆچی ئەوان پێیان وایە کە خەڵک دەبێ سیستەمێکی ئابووری قوبووڵ بکەن کە ئەوان بۆ گەشەکردنی ئابوورییەک کە خۆیان قەت سوودی لێوەر ناگرن تووشی هەژاری دەکات؟ بۆچی ئەوان پێیان وایە کە خەڵک دەبێ وەفادار بە سیستەمێک بن کە رێز لە ئاوات و پێویستییەکانی ئەوان ناگرێت؟ دەبێ کەڵک لە چ شێوە بەڵگە هێنانەوەیەک وەرگیرێت بۆ بەرگریی کردن لە سیستەمێکی ئابووری کە وێدەچێ پێش شەرتەکەی ئەوە بێت کە خەڵکی کرێکار نەتوانن چاوەڕوانی سوود وەرگرتن لە هیچ کام لە خێروبێرەکانی سیستەمەکە بن، چونکە ئەوە دەبێتە هۆی رووخانی سیستەمەکە؟
ئەوە پێڕەو و پرۆگرامی سەرنج راکێش نیە کە پشتیوانی بۆ سیستەمێکی ئابووری یا سیاسی دروست دەکات، بەڵکوو چۆنیەتیی کارتێکردنی ئەو پێڕەو و پرۆگرامەیە لە بارودۆخی رۆژانەی خەڵک. ئەوە ئەو وانە گرنگەیە کە دەبێ لە هەرەس هێنانی ئابووری پلان داندراو وەرگرێت ـ هەم بۆ حیزبەکانی چەپ و هەروەها بۆ حیزبە راستەکانیش.

کۆمۆنیزمی سوێدی

یەکەم حیزبی کۆمۆنیستی سوێدی لە لایەن هەندێک کەس دامەزرا کە لە ساڵی ١٩١٧ لە حیزبی سوسیال دێموکرات جیا ببوونەوە. ئەو تاقمە کۆمۆنیستەی کە جیا بۆوە دەی هەویست کە بە شوێن رێبازی شۆرشگێری بۆ دووبارە بونیات نانەوەی کۆمەڵگا بکەوێت لە کاتێکدا کە سوسیال دێموکراسی رێبازی چاکسازی و دێموکراتیکی هەڵبژارد. حیزبی کۆمۆنیست لە ماوەی ئەو ساڵانەدا چەند جار لەت بووە، لە بیستەکان و هەروەها لە حەفتاکاندا؛ هۆی لەت بوونەکان گشت کات ئەوە بووە کە مرۆڤ دەتوانێ ناوی وشکە باوەڕی (Dogma) لێ بنێت واتە چۆنیەتیی لێکدانەوەی بیروباوەڕی مارکسیستی. یەکەم حیزب، حیزبی کۆمۆنیستی سوێد (SKP)، لە ساڵی ١٩٦٧دا ناوی خۆی گۆڕی و کردی بە حیزبی چەپی کۆمۆنیستەکان (vpk) و لە ١٩٩٥ ناوی حیزبی چەپی هەڵبژارد. چەند حیزبی بچووک هەن کە خۆیان بە کۆمۆنیست ناوزەد دەکەن؛ هەندیکیان تاقمی جیابۆوەن لە حیزبی چەپی کۆمۆنیستەکان (vpk) بەڵام هەندێکیان وەک دژە کردارێک لە دژی ئەوەی کە نەبوونی ئۆرتودۆکسیی (کۆمۆنیزمی راستەقینە) لە ناو حیزبدا سەیر دەکرا دروست بوون.
حیزبی کۆمۆنیستی سوێد (SKP) هەروەک زۆر حیزبە کۆمۆنیستیەکانی رۆژئاوای ئوروپا پاشکۆی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەت بوو. لە ناو حیزبە کۆمۆنیستییەکانی رۆژئاوای ئوروپادا تەنیا حیزبی کۆمۆنیستی ئیتالیا و تا رادەیەک حیزبی کۆمۆنیستی ئیسپانیا بوون کە کەمتاکورتێک رێبازێکی سەربەخۆیان لە پەیوەندی لە گەڵ مۆسکۆدا هەبوو. لە راستیدا ئەوە بەشێک لە بە ناو

"سانترالیزمی دێموکراتیک" بوو کە حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەت لە هەموو حیزبەکانیتر سەرووتر بوو و لە ئاستێکدا بوو کە ڕێنوێنی حیزبەکانیتر لە وڵاتانیتر بکات. لە بەر ئەوە پێڕەوی حیزبی کۆمۆنیستی سوێد بە تەواوی لە سەر تیۆرییەکانی مارکسیست ـ لێنینیستی دامەزرا بوو و هەروەک حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەت پەیڕەوییان لە ڕێسای وەرگرتنی ئەندام بە شێوەی هەڵبژێریی دەکرد.
لە سەرەتاکانی شەستەکان هەندێک لایەن لە ناو حیزب دەستیان کرد بە پرۆسەی ڕەچاو کردنی ڕوانگەیەکی چەپڕەوی سوسیالیستی سەربەخۆتر. بەڵام ئەوە، هەر چۆنێک بێت، بووە هۆی ناکۆکی ناوخۆیی توندوتیژ و ئەو ڕێباز گۆڕینە ناتەواو مایەوە و هەڵوێستیان بەرامبەر بە دێموکراسی هەر وا لێڵ مایەوە. شەستەکان و حەفتاکان شەپۆلێکی چەپڕەویی ڕادیکاڵی بە ڕوانگەیەکی ڕۆمانتیکەوە بەرامبەر بە کۆمۆنیزمی چینی بە خۆیەوە دیت کە بووە هۆی زیندوو بوونەوەی فکری "شۆڕشگێڕی" (لە ژێر ناوی کەمێک دژواری بیری مارکسیسم-لێنینیسم-مائۆ زێدۆنگ).
هەر چەند کە تاقمی هەرە بیروباوەڕ پەرەست(doctrinaire) لە حیزبی چەپی کۆمۆنیستەکان جیا بوونەوە، سەرەڕای ئەوەش ئەوە بەو مانایە بوو کە ڕێباز گۆڕین لە ناو حیزبی چەپی کۆمۆنیستەکان تووشی دژواریی نوێ بوو.
دوای تێک ڕووخانی ئیمپراتۆری سۆڤیەت، تیۆرییە کۆنەکانیش لە پێڕەو پرۆگرامی فەرمی حیزبی چەپدا نەمان. هیچ ڕوو بە ڕوو بوونەوەیەکی ڕاستەقینە لە گەڵ فکرەکانی مارکسیزم ـ لێنینیزم نەهاتۆتە ئاراوە و ڕێباز گۆڕینەکەش زۆرتر وەک پرسی "چاو لێ پۆشین لە شتەکان و درێژەدان بە ڕەوتی پێشوو بووە". هەلوێستی ئایدیۆلۆژیکی ئەمرۆی حیزبی چەپ ناڕوونە و باشترین وەسف ئەوەیە کە ئەوان زۆر سەر لێشێوێنەرن. حیزب هیچ تیۆرییەکی چەپی سوسیالیستی بە باشی پێناسەکراوی نیە. لە جیاتان هەوڵێک بۆ زیاد کردنی چەند بیرێکی نوێ وەک پرسی ژینگە و فێمینیزم بە پێڕەو و پرۆگرامەکەیان زیاد کراون بەڵام بە بێ ئەوەی کە ئەوانە تێکەڵاوی بیروباوەڕە بنەرەتییەکانی خۆیان بکەن (جا ئەوانە هەر شتێک بن) و بەرنامەیەکی سیاسی ڕێکوپێک دروست بکەن. وێڕای ئەوە نەبوونی توانایی تێگەیشتن لە تیۆرییە کۆنەکان بۆتە هۆی ئەوە کە گفتوگۆی ناوخۆی حیزب هەندێک نیشانەی نیگەرانکەر ئاشکرا بکات.

ئاشت بوونەوە لە گەڵ بیروباوەڕە کۆنەکان

هەڵبەت ئەوە سەیر نیە کە حیزبی چەپ نەیهەوێ خۆی بە ڕابردووەوە هەڵواسێ، و سروشتی سیاسەت خۆی لە خۆیدا دەخوازێ کە مرۆڤ بڕوانێتە داهاتوو لە جیات ڕابردوو. بەڵام بۆ تاک هەر وەک بۆ حیزبەکانیش شتێکی ژیرانەیە کە لە هەڵەکانی ڕابردوو فێر بن: قەرەبوو کردنەوە مەرجێکە نەک تەنیا بۆ ئەوەی کە بتوانی درێژە بە ژیان بدەی بەڵکو هەروەها بۆ دڵنیا بوون لەوەی کە بە ڕێبازێکی دروستدا دەڕۆی. و بۆ دیتنەوەی ڕێبازی دروست مرۆڤ دەبێ بە ڕوون و ئاشکرایی بزانێ کە هەڵەی سیستەمی کۆن چی بووە!
مارکسیزم ـ لێنینیزم بە شێوەیەکی وێرانکەر لە خەون و هیواکانی سوسیالیزمی لادا و ئەوە مەسەلەی بەدشانسی یا خود ڕێبەرایەتییەکی هەڵە نیە، ئەوە ئاکامی بێ ئەملاوئەولای خودی تیۆرییەکان بوو. ئەوە زۆر گرنگە کە ئێمە حیسابی خۆمان هەم لە گەڵ فەلسەفەی ناچاریی و بیری تاقمی پێشڕەو (elite) یەک لا بکەینەوە ؛ نەک لە پلەی یەکەم وەک دان پێنانێکی ئاشکرا بە تاوانە کۆنەکان بەڵکو لە پێناو دڵنیا بوون لە ئەوەی کە خەونەکانی ئازادی، یەکسانی و

برایەتی قەت جارێکیتر لە لایەن سیستەمێکی سیاسییەوە کە لە دژایەتی راستەوخۆی ئەو خەون و هیوایانە دایە کەڵکی خراپی لێ وەرنەگیرێت.
مێژووی کۆمۆنیزم بە واتایەک مێژووی چەوتانە بەکار هێنانی خەونەکان و بیرۆکەکانە. لە ناو ئەوانەی کە بۆ لای جووڵانەوەی کۆمۆنیستی ڕاکێشران زۆر ئایدیالیستی تێدا بوون، زۆر لەوانە لە سەر حیسابی خەونە سوسیالیستییەکانیان تێکەڵی جووڵانەوە بوون و بە راستی لەو باوەڕە دابوون کە ئەوە ڕێگای گەیشتن بەو خەونانەیە. هەڵەی ئەوان ئامانجی ئەوان نەبوو، هەڵەی ئەوان ئەوە بوو کە لایان وابوو کە شێوە و کردار یەک شتن، و ئامراز و ئامانجەکانیش هەروەها یەک شتن. لە ئاکامدا تیۆرییەکانی مارکسیست ـ لێنینیستی سوسیالیزمیان وەک ئابوورییەکی دەوڵەتیی لە ژێر سەرپەرشتی یەک حیزب پێناسە کرد. هەر بۆیە ئەو شێوازانەی کە کەڵکیان لێ وەر دەگیرا نە دەتوانرا بخرێنە ژێر پرسیار، چونکە بردنە ژێر پرسیاری ئەوان بە واتای بردنە ژێر پرسیاری ئامانجەکان و بایەخە بنەرەتییەکان بوو.
بەڵام چونکە ئەوان لە لێکدانەوەیان لە سەر ئەوەی کە ئەم شێوازانە بەرەو کوێیان دەبەن سەرکەوتوو نەبوون، ئەوان یارمەتییان بە سەر نەکەوتنی خەون و هیواکان کرد. هەر بۆیە پێویستە کە ئێمە حیسابی خۆمان لە گەڵ ئەو جۆرە بیرکردنەوە یەک لا بکەینەوە کە بوونە هۆی ئەو شکستە.
ئەوە ئەو پاکانە حیسابە، ئەو تیژ بینیەیە کە ئەورۆ حیزبی چەپ نیەتی. بە پێچەوانە، ئەوەی کە ئەورۆ لە باسەکاندا دەردەکەوێ نموونەیەکە بۆ چۆنیەتیی تێکەڵاو کردنە ترسناکە کۆنەکەی شێوە و ناوەڕۆکە کە جارێکیتر خۆی نیشان دەدا. ئەوە ساویلکانەیە کە پاساو بێنینەوە و بڵێین کە ئەوە تەنیا خەونەکان بۆ کۆمەڵگایەکی سوسیالیستی نموونەیین. تا ئێستا دەبێ ئێمە فێر بووبین کە ئەو خەونە جوانانەی کە پەیوەندییان بە لێکدانەوەیەکی راستەقینەی جیهانەوە نیە دەتوانن ببنە مۆتەکەی ترسناک.
لە نەوەدەکاندا حیزبی چەپ بەهەڵبژاردنی سیمایەکی نوێ وەک حیزبێکی ناڕازی لە بەرەی چەپ هەر گیروگرفتێکی چارە سەر کردبێت لانی کەم گیروگرفتی ئایدیۆلۆژیکی چارە سەر نەکردوە. ئەوان دژایەتی کەم کردنەوەی دەرکەوتە گشتییەکان دەکەن کە بۆ هاوتا کردنی بودجە پێویستە، بەڵام ئەوان قەت نەیان توانیوە ڕێگا چارەیەکی بەردەوام پێشکەش بکەن؛ بە پێچەوانە ئەوان گشت کات چاویان لە ئەو گیروگرفتانەی کە لە گەڵ بەرنامەی ئەواندا نەگونجاوە نووقاندووە. دروشمەکان جێگای لێکدانەوەی گیروگرفتەکانیان گرتۆتەوە، لە کورت خایەن هەروەک لە درێژخایەندا.
رەنگە ئەوە ئەنجامی ئەو راستییە بێت کە ئەوان حیسابی خۆیان لە گەڵ مێژووی ناچاریی ڕابووردوی خۆیان یەک لا نەکردوە، مرۆڤ ئێستاش ئەو فکرە بەدی دەکات کە رەوتی پێشکەوتن "کاتێک کە هەموو شتێک وترا و جێبەجێ کرا" بە ناچار بەرەو چەپ دەڕوات. و هەر کات کە رەوتی پێشکەوتن بەرەو ئەوێ نەچێت، بۆ دیتنەوەی هۆی ئەو کارە ئەوان لە ئاڵ و گۆڕ لە شێوەی دارشتنە بنچینەییەکانی تەکنیکی و ئابووری ناگەڕێن، بەڵکوو ئەوە وەک نەبوونی ورە یا خود نیشانەی شێوازی هەڵەی سیاسەت ـ هیچ نەبێت لە لایەن سوسیال دێموکراسییەوە ـ شی دەکەنەوە.
لەو روانگەیەوە ئەوان بە نەریتی خۆیان وەفادارن، حیزبی کۆمۆنیستی سوێد/ حێزبی چەپی کۆمۆنیستەکانی پێشوو عادەتیان بوو کە سوسیال دێموکراسی بە نەبوونی پاکی بیروبڕوا تۆمەتبار بکەن. ئێستا وا دیارە ئەوان هاتوونە سەر ئەو تیژبینییە کە ئەو بیروبڕوا ناپاکەی سوسیال دێموکراتەکان لە رابردوو، لە راستیدا دروستتر بووە لە "پاکی بیروبڕوا"ی ئەوان. لە بەڵگە

هێنانەوەکانیاندا تێدەکۆشن خۆیان وەها بنوێنن کە گوایە ئەوان شێوەیەکی "دروستتر" لە سوسیال دێموکراسین تەنانەت لە خودی سوسیال دێموکراتەکانیش.
ئەوان راست دەکەن، کاتێک کە مرۆڤ بیر لەوە دەکاتەوە کە چۆن رێبەرانی پێشووی ئەوان سوسیال دێموکراسی‌یان وەک لادان لە بیروباوەری "راست و ڕەسەن"ی سوسیالیزم پیشان دەدا. ئەو سیاسەتی ئاسایشی گشتی‌یە کە حیزبی چەپ ئێستا هێندە بۆی بە جۆشە، تەنیا چەند دەیە لەمەو بەر لە بەر چاوی پڕۆپاگەندەچیە کۆمۆنیستەکان نشوستی هێنان بوو و خەیانەت بوو بە خەون و هیوا راستەقینەکانی سوسیالیزم، رێگایەک بۆ فریودانی جەماوەری کرێکار بۆ ئەوەی کە سەرمایەداریی قەبووڵ بکەن.
هەڵبەت ئەوە شتێکی زۆر باشە کە حیزبی چەپ لە مەزنتر بوونی سیاسەتی رێفۆرمیستی گەیشتووە بەڵام مرۆڤ دەخوازێ هەندێک تێگەیشتن لە بەهێزیی بەشەکانی تری نەریتەکانی سوسیال دێموکراسیشدا ببینێت: ئەو بەشانەی، کە باسی ئەو راستی‌یە دەکەن کە گشت سیاسەتەکانی چاکسازی، بۆ ئەوەی کە بەردەوام بن، دەبێ بنج و بناوانیان لە راستی‌یەکانی ئابووری دابێت. ئەو ئاواتە بەرزە جوانانەی، کە بۆ وەدی هاتنیان پێویستی‌یان بە شێوەیەکی جیاواز لە راستی هەیە کە ئێمە لە دنیای خۆمان دەی بینین، بایەخێکی ئەوتۆیان نیە. ئەگەر مرۆڤ تێبکۆشێ ئەو جۆرە دروشمانە جێبەجێ بکات، مەترسی‌یەکی راستەقینە هەیە کە لە جیاتی چارەسەر کردنی گیروگرفتەکان مرۆڤ تەنیا گیروگرفتی نوێ دروست بکات.
لەو روانگەیەوە حیزبی چەپ زیندانیی نەریتی خۆی دەمێنێتەوە: ئەو نەریتەی کە وا دەکات تا ئەوان راستی‌یەکان بەو شێوەیەی کە لە تیۆری‌یەکانیاندا نیشان دەدرێت ببینن و نەک بەو شێوەیە کە لە راستیدا وان. لە بەر ئەو هۆیە ئەوان لە پێوەندی لە گەڵ گیروگرفتەکانی دنیای راستی هیچ رێگا چارەیەکیان پێ نیە.

سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی

ئاسایشی کۆمەڵایەتی لە ساڵەکانی ١٩٣٠وە بەشێکی ناوەندیی سیاسەتی سوسیال دێموکراسی بووە. ئەگەر بمان هەوێ کەڵک لە وتەیەکی کلاسیکی سوسیال دێموکراسی وەرگرین مرۆڤ دەتوانێ بڵێ کە ئەوە پرسی دابەش کردنەوەی میوەکانی بەرهەمهێنانە: بە وەرگرتنی باج (taxes) پارە بۆ دەوڵەت و ئەنجومەنی شارەوانیەکان کۆ دەکرێتەوە تەنیا بۆ ئەوەی کە بە سەر بنەماڵەکاندا دابەش بکرێتەوە، یا بە شێوەی پاڵپشتی ئابووری راستەوخۆ یا خود وەک خزمەتگوزاری‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان.
هۆکاری ئەو سیاسەتە شتێکە کە ئێمە لە بڕگەی سەرەتاییدا لە سەر بەها بنەرەتی‌یەکانی سوسیال دێموکراسی باسمان کرد. ئازادی خەڵک بۆ کۆنترۆڵ کردنی رەوتی ژیانی خۆیان تا رادەیەک تەناهی ئابووری و دەست راگەیشتن بە خزمەتگوزاری سەرەکیی وەک خزمەتگوزاری پزیشکی و پەروەردە و فێرکردن دەخوازێ. یەکسانیی دەخوازێت کە ئەو پێشمەرجانەی ئازادی، بۆ گشت هاووڵاتی‌یان دەستەبەر بکرێن. بۆ مسۆگەر کردنی ئەو یەکسانی‌یە و لەو رووەوە بۆ ئازادی، پێویستە کە هەموومان، وەک هاووڵاتی، گەرانتی ئەو پێشمەرتانە بە شێوەیەکی هاوپەیوەندی‌یانە بکەین، بە واتایەکی تر ئێمە بە یەکەوە لە رێگای دانی باج پشتیوانی ئابووری بۆ دابین بکەین.
سوسیال دێموکراسی زۆرجار باس لە سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی (walfare policies) وەک سیاسەتێکی تەناهی دەکات. بەشێکی گرنگ لە سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دروست کردنی

تەناهی‌یە لە هەلومەرجی وەها کە خەڵک بە هۆی جیاوازەوە ـ نەخۆشی، بێکاری، پیری ـ ناتوانن ژیانی خۆیان دابین بکەن. بەڵام سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی هەروەها تا رادەیەکی زۆر پرسی دابین کردنی دەرفەتەکانی پێشکەوتنە، ئەو دەرفەتانەی کە لە خوێندن و راهێنان، هێنانەوە سەر باری پێشوو کاتێک کە خەڵک بە توندی بریندار دەبن، ئاگاداری لە منداڵان کە ئەو هەلە دەرەخسێنێت کە مرۆڤ بتوانێ ژیانی کار و ژیانی بنەماڵەیی یەک بخات، پشتیوانی ئەو کەسانەی کە سەرەڕای کەم ئەندامی دەخوازن ژیانێکی سەربەخۆیان هەبێت و هتد، بەدی دەکرێن.
بەشێکی بەرچاو لە چاکسازی‌یەکانی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی هاوکات لە گەڵ بەرهەڵستکاریی توندوتیژی حیزبە غەیرە سوسیالیستەکانی پارلمان پەسەند کراون. ئەمڕۆ پرەنسیپەکانی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی خاوەنی پشتیوانی‌یەکی بەرینە، ئەگەر حیزبی مودێراتی[1] لێ دەر هاوێین، کە دەخوازێ بەشە گرنگەکانی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی بە رێگا چارەکانی کەرتی تایبەت بگۆڕێتەوە. هەر چۆنێک بێت، پشتیوانی بەر بڵاو لە سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی، نابێ ببێتە هۆی ئەوەی کە ئێمە باسی کۆمەڵگای خۆشگوزەران (walfare society) نەکەین. ئێمە زەختی زۆرمان لە سەر ئابووری دەوڵەت لە نەوەدەکانەوە هەیە، کە لە پەیوەندی لە گەڵ بەرتری دان (priorities) ئێمە یان ناچار کرد هەندێک رێگا چارەی دژوار هەڵبژێرین، و دەبێ ئەو راستی‌یەمان لە بیر نەچێت کە ئەو گیروگرفتانە لە دەیان ساڵی داهاتووشدا هەر بەردەوام دەبن کاتێک کە داواکاری‌یەکان بۆ کەرتی فێرکاریی و هەروەها پێویستی ئاگاداری لە پیران بەشتێکی زۆرتر لە سامانی وڵات دەخوازێت. ئەوە هەروەها سروشتی‌یە کە گفتوگۆیەکی بەردەوام لە سەر چۆنیەتیی کارکردی سیستەمی ئاسایش و خزمەتگوزاری‌یە گشتی‌یەکان و پێویستی ئەوان بە گەشەکردن و گۆڕان بە گوێرەی ئاڵوگۆڕ لە مەرجە دەرکی‌یەکاندا لە ئارا دابێت. ئەوەی کە لە پەنجاکان وەک رێگا چارەی باش بۆ گیروگرفتەکان سەیر دەکرا لە نەوەدەکاندا هەمیشە رێگا چارەی باش نین. لەو بوارەدا سیستەمی ئاسایشی گشتی قەت "تەکمیل" نیە و ئێمە دەبێ وشیار بین کە ئەو چاکسازی‌یانەی کە لە بڕگەیەکدا بەرێوەچوون وا سەیر نەکەین کە دەبێ تا سەر هەر بەو جۆرە بمێننەوە و قەت ئاڵوگۆڕیان بە سەردا نەیەت.

سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی گشتگر

رێسایەکی گرنگ بۆ سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی سوسیال دێموکراسی ئەوەیە کە لەسەر یەک گشتگرە. ئەو تەنیا ئەو خزمەتگوزاری‌یانەی کە بە دوای تاقی کردنەوەی رێژەی داهاتی هەژارترینەکان پێشکەش دەکرێت نیە، بەڵکوو هەموو دانیشتووان بە شێوەیەکی یەکسان دەگرێتەوە. یارمەتی منداڵان بە هەموو ئەو بنەماڵانەی کە منداڵیان هەیە دەدرێ، خانەنشینی بە هۆی چوونە سەری رێژەی تەمەن بۆ هەموو ئەو کەسانەی کە لە ٦٥ ساڵ پیرترن و هەروەها خوێندن بە خۆرایی بۆ هەموو منداڵان.
هەندێک جار خزمەتگوزاری‌یەکان بە دوای تاقی کاری رێژەی داهات پێشکەش دەکرێن. رێسای گشتگریی دەکرێ بڵێین کاتێک گونجاوە کە پێویستی دانیشتووان وەک یەک بێت: مافی خوێندن بۆ گشت منداڵان، مافی چاودێری نەخۆشخانە بۆ نەخۆشان، مافی خانەنشینی بۆ گشت بە ساڵداچووان. ئەو خزمەتگوزاری‌یانەی کە بە دوای تاقیکاری رێژەی داهات پێشکەش دەکرێن بۆیە

[1] گەورەترین حیزبی بورژوایی سوێدی (Moderaterna)

پەسەند کراون تا وەڵامدەری هەندێک پێداویستی تایبەتی بن: یارمەتی کرێ خانوو بۆ ئەو بنەماڵانەی کە داهاتی زۆریان نیە، یارمەتی تایبەتی بۆ دەرمان و چارەسەری پزیشکی بۆ ئەو کەسانەی کە زۆر جار نەخۆشن، هتد.
ئەو فکرەی کە لە پشت سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی گشتگرە سادەیە. کاتێک کە ڕیفۆرمەکان سوودی بۆ هەموو کەس هەبێت ئەوکات هەموو حەز دەکەن کە لە دابین کردنی خەرجی‌یەکەیدا بەشدار بن. کاتێک کە گشت کەس لە دابین کردنی خەرجی‌یەکەیدا بەشدار بن، ئەوسا ئێمە توانایی ئابووری دەستەبەر کردنی سیستەمێکی بیمە و خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی بە چۆنیەتیی‌یەکی باشمان دەبێت. ئەوە شتێکە کە ئەو لایەنانەی کە توانایی ئابووری لاوزیان هەیە سوودی لێ وەر دەگرن.
بۆچوونێک کە جارجار لە ناو حیزبی سوسیال دێموکراتیشدا باسی لێوە دەکرێ، بەتایبەتی کاتێک کە سامانەکان سنووردارن، ئەوەیە کە وا باشترە کە خزمەتگوزاری‌یەکان تەنیا پێشکەش بە کەم داهاتەکان و بێکارەکان بکرێن. بەو شێوەیە ئێمە دەتوانین توانکانمان بۆ پشتیوانی ئەو کەسانەی کە دەستکورتن کۆ بکەینەوە و بەو شێوەیە دڵنیا بین کە ئەوان بەراستی بە داخوازی‌یەکانیان دەگەن.
پێشەرتی ئەو شێوە بیرکردنەوە ئەوەیە کە هەموو ئەو کەسانەی کە داهاتیان زۆرە و بۆ خۆیان لە خزمەتگوزاری‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان هیچ سوودێک وەرناگرن، بەڵام سەرەرای ئەوەش حازر بن کە لە ڕێگای دانی باج پشتیوانی بەربڵاو بۆ دەست کورتەکان دابین بکەن. ئەزموونەکان پێمان دەڵێن کە شتەکان بەمجۆرە بەڕێوە ناچن. توێژینەوەکان دەردەخەن کە سیستەمە گشتگرەکان زۆرتر بە قازانجی لایەنە دەست کورتەکانن تا سیستەمی یارمەتی بە پێی ڕێژەی داهات.
ئەگەر وابێ کە تەنیا هەرە هەژارەکان یارمەتی مناڵان وەرگرن، کەڵک لە چاودێری پزیشکی بە خۆڕایی و خوێندنی بە خۆڕایی وەرگرن تاقمەکانی‌تر تێدەکۆشن کە ئەو خزمەتگوزاری‌یانە تا دەکرێ هەرزان بن. ئەوان هەموو پاساوێکیان دەبێ بۆ ئەوەی کە تێبکۆشن کە خەرجی ئەو خزمەتگوزاری‌یانە سنووردار بکەن کە بۆ خۆیان کەڵکی لێ وەر ناگرن و بۆ خۆیان راستەوخۆ ناکەونە ژێر کاریگەریی چۆنیەتیی نزمی (low quality) ئەو خزمەتگوزاری‌یانە. بەڵام ئەگەر لە لایەکی‌ترەوە، هەمووی ئێمە سوود لەو خزمەتگوزاری‌یانە وەرگرین کە لە ڕێگای باج دابین دەکرێن، ئەوسا بەرژەوەندی گشتمان لەوە دایە کە شتی وەک خزمەتگوزاری پزیشکی و قوتابخانەکان بە باشی بەڕێوە بچن، یا بیمەی نەخۆشی و سیستەمی خانەنشینی پارێزگاری‌یەکی ئابووری ماقووڵ دەستەبەر بکەن. ئەوە بە هەڵکەوت نیە کە سوێد بە سیستەمی یەکگرتووی خانەنشینی، کەمترین ڕێژەی خانەنشینی هەژاری هەیە.
نابێ بهێڵین کە گشتگریی بەو مانایە بێت کە خزمەتگوزاری‌یەکانی کۆمەڵایەتی بە تەواوی لە ڕێگای باجەوە دابین بکرێن. هەروەک ئێمە دواتر باسی دەکەین، هەندێک هۆکار بۆ دابین کردنی لانی‌کەم بەشێک لە خەرجی خزمەتگوزاری‌یەکان لە ڕێگای دیاری کردنی نرخ بۆیان هەن. بەڵام ئەو بەشەی کە لە ڕیگای باج دابین دەکرێت دەبێ زۆرینەی خەرجی‌یەکان دابین بکات تا ئەو کەسانەی کە باج دەدەن هەست بەوە بکەن کە شتێک لە جیاتی ئەو باجەی کە دەی‌دەن وەر دەگرن و هەروەها ئامادە بن کە درێژە بە دانی باج بدەن.
سیستەمی گشتگر پێش بە کەرت کەرت بوونی کۆمەلایەتی لە کۆمەڵگا دەگرێت و ئەوە خۆی لە خۆیدا بایەخە. ئەوە بۆ سوسیال دێموکراسی گرنگە کە سیستەمێکی ئاسایش نەبیتە هۆی دابەش بوونی خەڵک بە سەر ئەوانەی کە وەرگرن و ئەوانەی کە دابینکەری خزمەتگوزاری‌یەکانن: خزمەتگوزاری‌یەکانی کۆمەڵایەتی شێوەیەک لە خێری دەوەڵەمەندان بە کەم داهاتەکان نین،

بەڵکوو ئەوە شتێکە کە ئێمەی هاوڵاتی بۆ یەکتری دابین دەکەین، شتێکە کە هەموومان یارمەتی دەکەین بۆ دابین کردنی بە پێی توانامان و هەموومان بە پێی پیویستیەکانمان کەڵکی لێ وەردەگرین.

لایەنە جیاجیاکانی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی

سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دوو بەشی سەرەکی هەیە: خزمەتگوزاریە گشتیەکان (وەک چاودێری پزیشکی و شێوازەکانی‌تری چاودێری) و یارمەتیەکانی‌تری ئابووری، واتە ئەوەی کە بە گواستنەوە (transfer) ناوزەد دەکرێن. کە وابوو گواستنەوەکان دوو شێوازی سەرەکین: بەشێکیان یارمەتی ئابوورین کە بە شێوەیەکی گشتی دابەش دەکرێن، بۆ هەموو کەس وەک یەک (وەک یارمەتی مناڵ و مووچەی خانەنشینی بۆ بە ساڵداچووان)، و بەشەکەی‌تر بیمەی کۆمەڵایەتین کە رێژەی دراوەکە بەسراوەتەوە بە رێژەی داهات.
هەم گواستنەوەکان و هەم خزمەتگوزاریە گشتیەکان تا رادەیەکی زۆر لە رێگای باج دابین دەکرێن و بەرێوەبەری و بەرهەمهێنانەکەیان لە ئەستۆی دام و دەزگا دەوڵەتیەکانە. هەم شێوازی دابین کردن و هەم شێوەی بەرهەمهێنانی خزمەتگوزاریەکان گفتوگۆیان لە سەر کراوە و هەم لە هەشتاکان و هەم لە نەوەدەکاندا رەخنەیان لێ گیراوە بەڵام ئەوە گرنگە کە گومانمان لەو راستیەدا نەبێ کە جیاوازی لە شێوازەکانی رەخنەگرتندا هەیە، بە رەگ و ریشەی جیاواز و بە ئامانجی جیاواز:

- یەکێک لە شێوازەکانی رەخنە گرتن لە لایەن مودێراتەکان/ نوێلیبرالەکانەوە باس دەکرێت و ئامانجەکەی هەڵوەشاندنی بناغەی ئاسایشی گشتی و جێ نشین کردنی رێگا چارەکانی کەرتی تایبەتە.
- شێوازێکی تری رەخنە گرتن جەخت لە سەر گیروگرفتەکانی ناو سیستەمی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەکاتەوە و تێدەکۆشێ پاڵپشتی ئەو ئاڵوگۆرانە بکات کە ئەو گیروگرفتانە چارەسەر بکات بە بێ هێرش کردن بۆ سەر بناغەکانی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی.
- لە کۆتاییدا، گفتوگۆی سێهەم جەخت لە سەر پێویستی هاوسەنگیەکی باشتر لە نێوان داهات و دەرکەوتی دەوڵەت دەکات کە لە خۆیدا دەبێتە هۆی پێویستیی پێکهێنانی ژمارەیەک ئاڵوگۆری ئابووری لە بەڵێنیەکانی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی، ئاڵوگۆری وەها کە هەڵبەت کاتێک کە ئابووری رێگا بدات دەکرێ هەڵوەشێندرێنەوە.

پێویستی هاوسەنگیی لە ئابووری دەوڵەت لە زۆر لایەنەوە کە ویستوویانە بەشی زۆری سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی هاڵوەشێننەوە کەڵکی خراپی لێ وەرگیراوە. لە هەندێک لای ترەوە پێویستیەکانی ئابووری بووەتە هۆی بە هێز کردنی باسەکان بۆ ئاڵوگۆڕ، کە بە بێ ئەوەش ئەو ئاڵوگۆڕانە هاندەری باشیان لە پشت بوو. بەڵام ئەوە گرنگە کە ئێمە ئەو راستیە لە بەر چاو بگرین، لانی کەم لە کاتی گفتوگۆ لە سەر بۆچوونمان لە پێوەندی لە گەڵ سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لە درێژخایەندا، کە لێرەدا ژمارەیەک هێڵی گفتوگۆی بە تەواوی لێک جیاواز هەن.
ئەو باسەی کە خاڵی یەکەم لە سەرەوە دەگرێتەوە باسێکی ئایدیۆلۆژیکی/ رێساییە و لەو خاڵەدا سروشتیە کە سوسیال دێموکراتەکان داکۆکی ئایدیۆلۆژیکی لە سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەکەن. ئەو گفتوگۆیەی کە هەڵس و کەوت لە گەڵ خاڵی سێهەم دەگرێتەوە بە تەواوی بە بیری پراگماتیکی/ ئابووری پشت ئەستورە و لەو پەیوەندیە دا سوسیال دێموکراتەکان

هەرگیز ناتوانن خۆ لەو بەرپرسیارییە کە ئاخۆ ئابووری وڵات توانای دابین کردنی چ شتێکی هەیە دەرباز بکەن.

کەم کردنەوەی رێژەی قەرەبوو کردنەوە لە سیستەمی بیمەی کۆمەڵایەتی تا ٧٥%ی داهات کە کەوتۆتە بەر گفتوگۆی چڕوپڕ تەنیا هاندەری ئابووری هەیە و بیرخەرەوەیەکی گرنگە: هەر چەند کە خاڵی دەسپێکی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی بەهاکانی سوسیال دێموکراسین، بەڵام تەنیا باوەڕی ئایدیۆلۆژی و نیازپاکی بۆ بەردەوامی چاکسازییەکانی کۆمەڵایەتی بەس نین. ئێمە دەبێ پارەکەیشمان بۆ دابین کردنی ئەوان هەبێ! ئەگەر ئابووری لاواز ببێت ناکرێ پلەی یارمەتییەکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی وەک خۆی بمێنێتەوە. ئەوە زۆر ساکارە کە مرۆڤ ناتوانێ ئەو پارەیەی کە بوونی نیە دابەشی بکات.

ئەو باسەی کە لە خاڵی دووهەمدا هاتوە بە گشتی بۆ سوسیال دێموکراسی سەرنج راکێشە: ئێمە دەبێ چۆن سیستەمی ئاسایشی کۆمەڵایەتی بگۆڕین و پەرەی پێ بدەین؟ هاوتەریب لە گەڵ ئاڵوگۆڕەکانی ئابووری و بازاڕی کار، هەروەها داخوازییەکان لە سەر سیستەمی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەگۆڕدرێن. کاتێک کە پلەی مام ناوەندی داهات دەچێتە سەر، بواری لەبارتر هەیە کە داوا بکەین تاکەکان رێژەیەکی زۆرتر لە داهاتیان بۆ پاشەکەوتی خانەنشینی تەرخان بکەن ـ بەڵام لە هەمان کاتدا دەتوانێ وابێ کە ئاڵوگۆڕ لە بازاری کار، پێویستی زیاتر بۆ راهێنانی دووبارە، داخوازی نوێ لە سەر چۆنیەتیی دابین کردنی خەرجی فێر کردن لە لایەن کۆمەڵگاوە بخاتە روو.

سیستەمی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەبێ بێ پسانەوە بە پێویستییەکان و پێشمەرتەکان گرێ بدرێت هەم هی کۆمەڵگا و هەم هی تاکەکان، ئێستا ئێمە دەبینین کە چۆن هەم پێویستییەکان و هەم پێشمەرتەکان ئاڵوگۆڕیان بە سەر دادێت:

- رێژەی بە ساڵداچووان لە زیاد بوون دایە بە داواکاری زیاتر هەم بۆ مووچەی خانە نشینی و هەم بۆ خزمەتگوزارییەکان بۆ پیران. داواکارییەکان بۆ راهێنان و خوێندن لە زیاد بوون دایە. لە هەمان کاتدا کۆی گشتی زەحتی باج ناتوانێ زۆر زیاتر بکرێت.
- بازاری کار زۆرتر کێشمان (flexible) پەیدا دەکات بە چاوەڕوانی زیاتر بۆ گوازتنەوە[1]. ئەوە توانایی خۆ گونجانی زیاتر لە سیستەمی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەخوازێ، لە هەمان کاتدا کە داواکارییەکان بۆ سیستەمێک کە بتوانێ وەڵامدەری ئاڵوگۆڕی خێراتری ئابووری کە شوێن لە سەر تاکەکاندا دەنێت لە زیاد بوون دایە.
- هاووڵاتییان خوازیاری دەسەڵاتی زیاتر لە شێوەی بەڕێوەبردنی خزمەتگوزارییەکانی کۆمەڵایەتین کە ئەوان لە ژیانی رۆژانەیاندا کەڵکی لێ وەر دەگرن.

هەموو ئەوانە هاوسەنگییەکی هەستیارانەتر دوخوازن، هەم لە شێوەی داڕشتنی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەلایەتی و هەم لەوەی کە سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی کام شتانە بگرێتەوە. ئەوە پرسی بەرگری کردن لە پیویستییە بنەرەتییەکان بۆ تەناهی و دەرفەتە بنەرەتییەکانی ژیانە و لە هەموو شتێک زیاتر پاراستنی ئەو خزمەتگوزارییانەیە کە خەڵک بۆیان دژوارە کە بۆخۆیان دابینیان بکەن. سیاسەتی سوسیال دێموکراسی ئەوەیە کە خزمەتگوزارییە گشتییەکان ـ چاودێری نەخۆشخانە، خزمەتگوزارییەکان، پەروەردە و فێرکردن ـ لە سەرووی هەموو شتێک دانێت لە هەمان کاتدا ئێمە ئامادەین بڕوانینە شێوازی تازەش بۆ یەکخستنی پاشەکەوتەکانی گشتی و تاکیی لە چوارچێوەی سیستەمی بیمەی کۆمەڵایەتیدا.

---

[1] مەبەست لێرە ئەوەیە کە ئەگەر کەسێکی بێکار لە شوێنێکی تر کاری گیر کەوت، دەبێ ناوبراو ئامادە بێت کە لە شوێنی خۆی بگوێزێتەوە بۆ ئەو شوێنەی کە کاری لێ گیر دەکەوێت.

بەهەر شێوەیەک بێت، لە پەیوەندی لە گەڵ خزمەتگوزارییەکانی گشتی، پێشکەوتن، شێوازی نوێ دەخوازێت. ئەوە مەسەلەی پێویستیی دەسەڵاتی زیاتری رۆژانەیە، خۆ گونجاندنی زیاتر، لە هەمان کاتدا کە ئێمە دەبێ پشتگیری لە داخوازییەکانی دەست پێڕا گەیشتن (accessibility) و چۆنیەتییەکی باش (good quality) بۆ گشت لایەک بکەین.

"بەستراوەیی بە یارمەتی"

هێڵێکی سەرەکیی رەخنەگرانە لە لایەن حیزبە غەیرە سوسیالیستەکانەوە بە دژی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی گشتگر ئەوەیە کە دەبێتە هۆی دروست بوونی "بەستراوەیی بە یارمەتی": خەڵک بە ژیان لە بارودۆخێک رادێن کە لەوێدا کۆمەڵگا هەمیشە ئاسایشی ئابووری ئەوان مسۆگەر دەکات و لە ئاکامدا بۆ خۆیان هیچ بەرپرسیارییەک بۆ ئاسایشی کۆمەڵایەتی خۆیان ناگرنە ئەستۆ.
ئەو رەخنەیە هاوتەمەنی خودی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتییە؛ یەکەم پێشنیار بۆ قەرەبوو کردنەوەی برینداری لە ناوەندە پیشەسازییەکان لەساڵەکانی ١٨٨٠ی زائینی لە گەڵ هەمان بیانوو بەرەوروو بوون. بێ حاشا کردن لە پێویستی گفتوگۆ لە سەر چۆنیەتیی دابەش کردنی بەرپرسیاری لە نێوان تاک و کۆمەڵگا، لە گەڵ ئەوەشدا مرۆڤ دەتوانێ بڵێ کە هێڵێکی ئاشکرای بەرژەوەندی لە پشت رەخنەی "بەستراوەیی بە یارمەتی" هەیە. رەخنەکە زۆرتر لە ناو ئەو تاقمانەی کە داهاتی باشیان هەیە و بە دەسەڵاتن باوە، و رووی رەخنەکەش لە پێشدا لە ئەو "یارمەتییانەیە" کە دەدرێت بەو لایانانەی کە رێژەی داهاتیان لە خوارەوەیە، ئەوانەی کە لە برینداری لە ناوەندە پیشەسازییەکان زەرەرمەند دەبن، هتد. هەر ئەو رەخنەگرانە داوای زیاد کردنی یارمەتیتر دەکەن، وەک یارمەتی کۆمەڵگا بۆ ناوەندەکانی خوێندن کە کەرتی تایبەت سەرپەرەشتی دەکات یا خود هێنانە خواری رێژەی باج بۆ خزمەتگوزارییەکانی ناو ماڵ، هەڵبەت ئەوانە زۆرتر بە قازانجی لایەنەکانی دەوڵەمەندن.
لە سوێد خەڵکی وا هەن کە بۆ بژیوی خۆیان بەستراوەن بە کۆمەڵگا. بەڵام ئەوە بەشێک لەو خەڵکە دەگرێتەوە کە بێکارن و بەشێکیش ئەو کەسانەی کە داهاتیان هێندە نیە کە بتوانن بژیوی خۆیانی پێ دابین بکەن. کە وابوو هۆی "بەستراوەیی بە یارمەتی"، نەبوونی کار یا خود داهاتی کەمە، و ئەگەر مرۆڤ بیهەوێ پێش بە ئەو "بەستراوەییە" بگرێت ئەوکات ئەوە مەسەلەی زیاد کردنی رێژەی کار و زیاد کردنی ئەو کارانەیە کە خەڵک بتوانن بە داهاتەکەی بژین.
مرۆڤ سەری لەوە سوڕ دەمێنێ کە ئەو هەموو گفتوگۆکەرانەی کە لە رەخنەگرتنی "بەستراوەیی بە یارمەتییەوە" دەنگ بەرزترن لە هەمان کاتدا پشتیوانی لە زیاتر بوونی جیاوازی لە داهاتەکاندا و چوونە سەری رێژەی ئەوکارانەی کە کەم داهاتن دەکەن. هەڵبەت ئەوەی دوایی مەسەلەیەکە کە لە هەموو شتێک پتر دەبێتە هۆی بەستراوەیی بە یارمەتی. هەموو سیستەمێک دەکرێ کەڵکی خراپی لێ وەر گیرێت و هەمیشە دەکرێ نموونەی تاوانکاریی بخرێتە روو، هەڵە یا خود نموونەی ساکاری ساختەکاری. بەڵام ئەو راستییە کە ئەو نموونانە بوونیان هەیە بەو مانایە نیە کە ئەوە شێوازی باوە؛ هەموو لێکۆڵینەوەکان لە سەر چۆنیەتیی کارکردی بیمەی بێکاری و نەخۆشی بە روونی نیشانیان داوە کە رێژەی ساختەکاری لەواندا زۆر کەمە.
هەڵبەت ئێمە دەبێ هێرش بکەینە سەر ساختەکاری لە هەموو شێوازەکانیدا هەر چەند سنوورداریش بن. ئەوە هەروەها گرنگە کە دان بەوە دابنێین کە سیستەمی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دوو جۆر خوو و ڕەوشت دروست دەکات.

لە لایەکەوە داوا لە باجدەران دەکرێت کە بە یەکگرتوویی پشتگیریی ئەو کەسانە بکەن کە تووشی نەخۆشی یا خود بێکاری بوون. داواکاری دواتر ئەویە کە ئەو کەسانەی کە پێویستی‌یان بەو یارمەتی‌یە هەیە، نابێ هەوڵ بدەن کە یارمەتی وەها وەر بگرن کە مافی ئەوان نیە و بەو شێوەیە فێڵ لە دۆستان، دراوسێکان، هاوکاران و خزمەکانیان بکەن.
بەڵام سوسیال دێموکراسی هیچ هۆیەکی نیە کە رێگا بدات ئەو باسە لە لایەن وەسفەکانی یەک لایەنەی نەرێنی لە سەر ئەنجامەکانی سیستەمی ئاسایشی کۆمەڵایەتی بەرِیوە بچێت.
ئێمە نابێ تەنیا گوێگری دەنگی ئەو لایەنانە بین کە رەخنە لە سیستەمەکە دەگرن بەڵکوو بە هەمان رێژە دەبێ گوێ بدەینە دەنگی ئەو کەسانە کە شێوازە جیاوازەکانی پشتیوانی‌یان پێویستە و کە هەمیشە ئەوەندە نابیسرێن، چونکە ئەوان لە گەڵاڵە کردنی پێویستی‌یەکانیاندا هێندە باش نین.
ئێمە نە تەنیا دەتوانین رەخنەی ئەو کەسانە ببیستین کە - زۆرجار بە بێ ئەوەی کە بۆ خۆیان بەرێوەبەرایەتی‌یەکی یارمەتیی کۆمەڵایەتی‌یان دیتبێت - باس لەوە دەکەن کە وەرگرتنی یارمەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی چەندە ئاسانە. ئێمە زۆرتر گوێمان لەو کەسانە دەبێت کە شاهیدی دەدەن کە چەندە دژوار و ئازاربەخشە کە ناچار بی داوای یارمەتی بکەی کاتێک کە خۆت نەتوانی پێویستی‌یەکانی خۆت دابین بکەیت. ئێمە تەنیا گوێ بۆ ئەو کەسانە راناگرین کە باسی ئەوە دەکەن کە چۆن بێکاران لە وەرگرتنی کاری پێشنیار کراو خۆ دەپارێزن چونکە بە لای ئەوانەوە ئەو کارانە ناخۆشن. ئێمە هەروەها دەبێ زۆرتر گوێڕایەڵی ئەو کەسانە بین کە چۆن باسی هەستی نائومێدی دەکەن کاتێک کە ناتوانن کارێک بدۆزنەوە کە لە توانایان دابێت، و چۆن بێ پسانەوە بەدوای کاردا دەگەرێن بێ ئەوەی کە بتوانن کارێک بدۆزنەوە.
هەموو راپۆرتەکان بە روونی ئاشکرای دەکەن کە هەموو ئەو کەسانەی کە بێکارن و کە چی‌تر کۆنترۆڵی ئابووری خۆیان بە دەستەوە نیە، کە چی‌تر بەشێک لە تۆرِی کۆمەڵگا نین، مەترسی زیان گەیشتن بە هەستی باوەڕ بە خۆ بوون و توانایی دەست پێشخەری هەڕەشەیان لێ دەکات.
ئایا ئەو ڕاپۆرتانە قەت بڵاو دەبوونەوە ئەگەر ئەوەی کە هەندێک خەڵک دەیڵێن دروست با، کە سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی خەڵک هێندە بەختەوەر دەکات کە ئەوان دەیان هەوێت بە ئەو یارمەتی‌یانە بژین؟ هەڵبەت نا. ئەگەر ئەوە راست با ئەو کات بێکاری نەدەبوو بە گیروگرفت بۆ تاکەکان! ئەوە شتێکە کە بە راستی وایە.
خەڵک دەخوازێ بۆ خۆی سەرپەرشتی ئابووری خۆی بکات و دەوری خۆی لە بازاری کار دا ببینێت و کاتێک کە ئەو دەرفەتەیان لێ دەستێنرێت هەست بە بێزاری دەکەن: تەنانەت لە ناو ئەو کەسانەی کە بژیویان لە رێگای "یارمەتی‌یانەوە" مسۆگەر کرا بێت.
لە لایەکی ترەوە ئەو راستی‌یەش هەیە کە بێکاری درێژخایەن کاتی وا هەیە کە دەبێتە هۆی ئەوە کە خەڵک هەرگیز نەتوانن بۆ بازاری کار بگەرِێنەوە، و لەو رووەوە خۆ لە گەڵ ژیانێک وەک "وەرگرانی یارمەتی" رادەهێنن. بەڵام هۆی بنەرەتی ئەوە نیە کە ئەو یارمەتی‌یانەی کە پێیان دەدرێت زۆر بەخشەندانەیە، بەڵکوو هۆیەکەی ئەوەیە کە ئەوان نەیانتوانیوە کارێک بدۆزنەوە: کێشەی سەرەکی نەبوونی کارە، نەک هەبوونی یارمەتی بۆ بێکاران.
کاتێک کە رێژەی بێکاری لە کۆتایی‌یەکانی ١٩٨٠ یەک لە سەر سەد بوو، مرۆڤ هەرگیز نەی دەبیست کە خەڵک لە جیاتی دۆزینەوەی کار پێیان خۆشترە لە رێگای یارمەتی ژیانی خۆیان دابین بکەن ...
هەر چۆنێک بێت، مەترسی‌یەک لە سیستەمی دابین کراو لە رێگای باجدا هەیە ئەویش ئەوەیە کە یارمەتی‌یەکان لە وانەیە وەک شتێکی "خۆڕایی" سەیر بکرێن و بۆیە کەڵکی خراپیان لێ

وەرگیرێت. ئەوە بەو مانایەیە کە تێچوونەکان بە شێوەیەکی نەخوازراو زیاد بکەن و سامانەکان کە دەکرا لە شوێنی‌تری سیستەمی ئاسایشی کۆمەڵایەتی کەڵکیان لێ وەر گیرێت، بە شێوەیەکی نا پێویست بۆ بواری یارمەتی تەرخان بکرێن. هەر بۆیە ئەوە دەتوانێ ببێتە بەڵگەیەک بۆ پێویستی هەندێک شێوازی تێچوونی تاکیی وەک رۆژێکی بێ دراو لە سیستەمی یارمەتی نەخۆشی یا پێویستی دانی پارەی چوونە لای پزیشک (visit)، بە شێوەیەکی ساکار بۆ ئەوەی کە ئێمە لە بیرمان نەچێت کە یارمەتی کۆمەڵگا تێچوونی هەیە. شێوەی تێکەڵاوی دابین کردنی گشتی و تاکیی لە مێژووی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی هەمیشە بوونیان هەبووە: خەڵک هەمیشە پارەیان بۆ چاودێری منالان یا خود چوون بۆ لای پزیشک داوە، خەڵک هەمیشە پارەیان بە سندووقی بیمەی بێکاری داوە، و ئەوە تەنیا لە قۆناغێکی زۆر کورت خایەندا یارمەتیی کاتی نەخۆشی قەرەبووی تەواوی داهاتی لە کیس چووی دەکردەوە، هتد.
هەر بۆیە سوسیال دێموکراسی هیچ هۆیەکی بۆ رەت کردنەوەی فکری تێکەڵاو کردنی بەرپرسیاریی تاکیی و گشتی بۆ سیستەمی ئاسایشی کۆمەڵایەتی نیە، بەڵام لە گەڵ ئەوەشدا، جێگای خۆیەتی کە بە جوانی بڕوانینە چۆنیەتیی دابەش کردنی ئەو بەرپرسیاری‌یە. ئێمە ناتوانین رێگا چارەی وەها پەسەند بکەین کە دەبنە هۆی ئەوە کە هەندێک خەڵک بە بێ تۆڕی ئاسایشی کۆمەڵایەتی بمێننەوە یا خود چۆنیەتیی یارمەتی‌یەکانی کە کۆمەڵگا پێشکەشی دەکات لە ئاستێکی زۆر نزمدا بێت.
پێویستە لە نێوان بەرپرسیاری‌یەکان و مافەکان لە چوارچێوەی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتیدا هاوسەنگی هەبێت. ئەوە بەشێک لە مێژووی فکری ئێمە نیە کە کۆمەڵگا بە هەموو شێوەیەک بەرپرسی ئاسایشی کۆمەڵایەتی تاکەکان سەیر بکەین: هۆی سەرەکی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی ئەوەیە کە هاووڵاتی‌یان خۆیان لە بارێکی بێ دەسەڵاتیدا نەبینن کە نەتوانن ئاگادارییی ساخڵەمی خۆیان بکەن یا نەتوانن بواری خوێندن بۆ منالەکانیان دابین بکەن، یا کاتێک کە بێکار دبن تۆڕیکی ئاسایشی‌یان نەبێت یا خود دڵە خورپەی چۆنیەتیی دابین کردنی بژیوی خۆیان لە کاتی پیری‌یان نەبێت. ئەوە پرسی دابین کردنی یارمەتی دوو لایەنەیە بۆ جێبەجێ کردنی ئەو بەرپرسیاری‌یانەی کە دەتوانێ بۆ تاک وەک خۆی گەلێک گران بێت، بەڵام ئەوە بە هیچ شێوەیەک پرسی رەخساندنی دەرفەت بۆ خەڵک نیە کە لە بەشی خۆیان لە بەرپرسیاری‌یە هاوبەشەکان را بکەن.
هەندێک بیروڕای شاراوەی تا رادەیەک ناخۆش لە ناو حیزبی مودێرات هەن کە دەڵێ "خەڵک دەبێ فێری وەئەستۆ گرتنی بەرپرسیاری بن" و ئەویش بەو مانایەیە کە ئێمە دەبێ دەست لە وەئەستۆ گرتنی بەرپرسیاری بەرامبەر بە یەکتر هەڵگرین.
بە هەمان شێوە بۆچوونێکی ترسناک ئەوەیە کە گیروگرفتەکانی کۆمەڵایەتی وەک گیروگرفتی تاک گەلاڵە بکرێن. تێچوونەکانی خانەنشینی بۆ ئەو کەسانەی کە تووشی برینداری لە شوێنی کار بوون دەکرێتە مەسەلەی ئامادەیی بریندارەکان بۆ وەر گرتنی کار نەک مەسەلەی باشتر کردنی شوێنی کارەکان. ئەو گیروگرفتانەی کە لاوەکان لە هەندێک ناوچەکانی قەراغ شارە گەورەکان بەرەوروویان دەبنەوە دەکرێتە بێ توانایی دایک و باوکان بۆ دیاری کردنی سنوور بۆ چۆنیەتیی هەڵسوکەوتی لاوەکان لە هەمان کاتدا کە مرۆڤ لە جیاکردنەوە (segregation) و بێکاری لەو ناوچەیانەدا چاوپۆشی دەکات.
بە گۆرینی هەموو گیروگرفتە کۆمەڵایەتی‌یەکان بۆ پرسی ویستی تاکەکان، مرۆڤ دەیهەوێ خۆی لە چارەسەریی گیروگرفتە کۆمەڵایەتی‌یەکان ببوێرێ: پێویست ناکات ئێمە نیگەرانی شوێنی کارەکان، جیاکرانەوەی شوێنی نیشتەجێ بوون و بێکاری بین. هەر ئەوەندە بەسە کە داواکاری لە

سەر تاکەکان زیاد بکەین! بەو شێوەیە ئەوان پاساوێک بۆ هێرش بردنە سەر سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەبیننەوە: هەوڵدان بۆ یارمەتی کردنی خەڵک بێ مانایە، تەنیا ئاکامەکەی ئەوەیە کە ئێمە ئەوان تەمەڵ و سست دەکەین و گیروگرفتەکان یەکجار خراپتر دەکەین. (ئەوە هەروەها شێوەیەکی زۆر باوی گفتوگۆ لە لایەن حیزبە غەیرە سوسیالیستەکانە: تێکۆشان بۆ گۆڕینی کۆمەڵگا بێ سوودە چونکە لە لایەکەوە گوڕانکاری‌یەکان نابنە هۆی هیچ شتێک و لە لایەکی تریشەوە تەنیا شتەکان خراپتر دەکەن. ئەوە ئێستاش رازێکی شاراوەیە کە چۆن شتێک دەتوانێ هەم مەترسی‌دار بێت و لە هەمان کاتدا هیچ ئاکامێکشی نەبێت؟).
ئەوە هەڵەیە ئەگەر بمان هەوێ بەرپرسیاریی تاک بۆ کۆمەڵ لە بیر بکەین. بەڵام ئەوە بە هەمان شێوە هەڵەیە کە ئێمە حاشا لە بەرپرسیاریی هاوبەشمان، بەرپرسیاریی کۆمەڵایەتیمان بکەین. راستی‌یەکەی ئەوەیە کە تاک ناتوانێ مەرجەکانی ژیانی خۆی بە تەنیا دیاری بکات: کۆمەڵگای شوێنی ژیانی ئەو مەرجەکان دیاری دەکەن.
کە وابوو ژمارەیەک شت هەن کە دەبێ بە کۆمەڵ چارەسەر بکرێن. هەر بۆیە دەبێ ئێمە پشتگیریی ئەو کەسانە بکەین کە تووشی بێکاری دەبن، باری تەندروستی خراپیان هەیە یا کەم ئەندامن لە رێگای دامودەزگا کۆمەڵایەتی‌یەکانەوە کە ئێمە بە یەکەوە پێکمان هێناون. ئەوە مەسەلەی کردنی خەڵک بە وەرگری ناچالاکی یارمەتی نیە بەڵکو دابین کردنی ئەو سامانانەیە کە ئەوان بتوانن بۆ سەر کەوتن بە سەر گیروگرفتەکانیان دا کەڵکی لێ وەر بگرن.

دابین کردن لە رێگای باج (tax financing)

دابین کردن لە رێگای باج ـ یا بە وردی، ئەو راستی‌یە کە سیاسەتێکی بەرزیخوازی ئاسایشی کۆمەلایەتی پلەیەکی بەرزی باج وەرگرتن دەخوازێ ـ هەمیشە کەوتۆتە بەر رەخنە، بە تایبەتی لە لایەن مودێراتەکانەوە. یەکێک لە بەڵگەکان ئەوەیە کە لە سەریەک زەختێکی " زۆر بەرزی" باج پێش بە گەشە کردنی ئابووری دەگرێت. یەکێک لە بەڵگەکانی‌تر باس لە بە رواڵەت "خول خواردنی پارە" دەکات: ئەوەی خەڵک بە شێوەی یارمەتی‌یەکانی کۆمەڵایەتی وەری دەگرن بە هەمان ئەندازەیە کە ئەوان دبێ وەک باج بیدەن بە حکوومەت، کە وابوو بۆچی رێگا نەدرێ بە خەڵک کە بیمەی کۆمەڵایەتی خۆیان لە گیرفانی خۆیان بدەن؟
باسەکانی پێوەندی‌دار بە رێژەی لە رادەبەدەری باج بە درێژایی مێژوو نەگۆردراوە؛ بە بێ لە بەرچاو گرتنی رێژەی باج، و بە بێ لەبەرچاو گرتنی ئەو راستی‌یە کە ئابووری چەندە باش یا چەندە خراپ بووبێت، رێژەی باج بە وتەی حیزبە دەستە راستەکان/ مودێراتەکان، هەمیشە زۆر بەرز بووە. ئەوە بەو مانایەیە کە رەنگە بناخەی بەڵگەکان زۆرتر لە سەر ئایدیۆلۆژی مودێرات داڕێژراوە تا راستی‌یەکانی ئابووری.
توێژینەوەی ئابووری هیچ پەیوەندی‌یەک لە نێوان گەشە کردنی ئابووری و رێژەی باج نیشان نادات: بێ گومان دەکرێ هەر دوو گەشە کردنی باشی ئابووری و رێژەیەکی بەرزی باج وەرگرتنمان هەبێت. لە راستیدا ئەو شتەی کە بۆ گەشەکردنی ئابووری یەکلاکەرەوەیە رێژەی باج نیە بەڵکوو چۆنیەتیی دارشتنی باج وەر گرتن لە کردەوە دایە.
مرۆڤ دەبێ ئەوەش زیاد بکات، باجەکان چۆن کەڵکیان لێ وەر دەگیرێت. ئەگەر ئێمە بمان هەوێ بەردەوام سیستەمی قوتابخانەی پێشکەوتوو بە چۆنیەتیی‌یەکی باشمان بە یارمەتی باج هەبێت، هەڵبەت ئەوە یارمەتی بە گەشە کردنی ئابووری دەکات. لە لایەکی ترەوە، ئابووری سوودێکی

ئەوتۆی لە ڕێژەی نزمی باج پێ ناگات ئەگەر ئەوە بەو مانایە بێت کە دەبێ سیستەمێکی ناکارامەی خوێندن و سیستەمی دواکەوتووی ڕاگواستن (Transport) و پێوەندی دوور (Tele communications) مان هەبێت.

لە ڕاستیدا هیچ هۆیەک نیە کە ئێمە خۆمان گیرۆدەی گفتوگۆیەکی وشک لە سەر ڕێژەی زەختی باج بکەین. ڕێژەی "ماقووڵی" باج تەنیا مەسەلەی پلەی ئەو نیە بەڵکوو ئێمە بەو باجە چیمان گیر دەکەوێ و چەندەی تێ دەچێ ئەگەر ئەو شتانە لە ڕێگایەکی‌ترەوە دابین بکرێن.

هێنانە خواری ڕێژەی باج بەو مانایە نیە کە خەرجی شتی وەک ئاگاداری نەخۆشخانە، پەروەردە و فێرکردن و خانەنشین بوون لە ناو دەچن، بەڵکوو تەنیا دابین کردنیان دەبێ لە ڕێگایەکی ترەوە بێت. ئەو پڕۆپاگەندەیەی کە لە لایەن حیزبی مودێراتەوە بۆ هێنانە خواری ڕێژەی باج دەکرێت باس لەوە ناکات کە خەڵک بە ڕێژەی داهاتی جۆراوجۆر دەبێ خۆیان چەندە پارە بۆ دابین کردنی خزمەتگوزاری‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان بدەن کە دەبێ تا ڕادەیەکی بەرچاو لە بودجەی ماڵەوە دابین بکرێن. ئەوان هەروەها باس لە کاریگەریی ئەو ئاڵوگۆڕانە ناکەن ـ بۆ تاک هەر وەک بۆ کۆمەڵگا ـ لەو شوێنانەی کە هەندێک لایەن تەنیا بە هۆی ئابووری دەبێ بە ئاستێکی نزمتر لە خوێندن و سەرپەرشتی تەندروستی قایل بن.

لە هەمان کاتدا ئێمەی سوسیال دێموکرات نابێ بۆ خۆمان کار ئاسانی بکەین و پێمان وابێ کە هەتا ئامانجەکان باش بن ئێمە دەتوانین ڕێژەی باج وەرگرتن بەرینە سەر. ئەوە زۆر ڕوون و ئاشکرایە کە ڕێژەی باج ناتوانێ تا ئاسمان بەرز بێت. تەنیا ئاسایشی کۆمەلایەتی نیە کە دەبێ لە ڕێگای کۆی داهاتی وڵات دابین بکرێت! و ئەگەرچی یەکخستنی گەشە کردنی ئابووری لە گەڵ ڕێژەی بەرزی باج وەرگرتن مومکینە بەڵام هەر چەندی ڕێژەی باج بەرزتر بێت خۆ بواردن لە شێوەی داڕشتنی "نابەجێی" باج دژوارترە.

جاری وا هەیە کە داواکاری‌یەکانی جیاواز لە سەر سیستەمی باج لە گەڵ یەکتر ناکۆکی‌یان هەیە. هەتا سەرەتاکانی ساڵی ١٩٩٠ سوێد سیستەمێکی باجی داهاتی هەبوو کە ڕێژەی سەدی باج هاوتەریب لە گەڵ دەسکەوت زیادی دەکرد؛ زیاد کردنەکە - بەرەو ژووریی[1] (progressivity) بوو- بە شێوەیەکی یەک نەوا درێژەی هەبوو تا گشت پلەی داهات بگرێتەوە. هەر چۆنێک بێت، ئەو بەرەو ژووری‌یە بۆ چوونە سەری ڕێژەی دەسکەوت یارمەتیدەر بوو و هەر لەبەر ئەوەش دەبووە هۆی هەڵاوسانی (inflation) نرخەکان. هۆیەکەی ئەو ڕاستی‌یە بوو کە بەرەو ژووریی ("ڕێژەی سنووری باج"[2]) هەتا لە سەر پلەی مام ناوەندیی داهاتیش کاریگەریەکی بەرچاوی هەبوو، بە شێوەیەک کە زیاد کردنی ڕێژەیەکی بەرچاوی داهات پێویست بوو تا ئەو زیاد کردنە بۆ خاوەنەکەی دەسکەوتێکی هەبایە.

هەڵاوسانی نرخەکان هەمیشە لە ڕوانگەی سیاسەتی دابەش کردنەوە شتێکی خراپە. بە گران کردنی سەرمایەگوزاری بەرهەم هێنەر لە بەراورد لە گەڵ ئابووری پارەبازی[3] (Speculative) زیان بە سەرمایەگوزاری و هەروەها گەشە کردنی ئابووری دەگات. ئەو هەروەها بنچینەکانی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی بنکۆڵ دەکات.

لە بەر ئەو هۆیە سیستەمی باج دەبوو دووبارە داڕێژرێتەوە. پوختەی ئەو ئاڵوگۆڕانە بە شێوەیەکی ساکار ئەوەیە کە ئێمە ئێستا باجی بەرەو ژوورمان تەنیا بۆ ئەو کەسانە هەیە کە ڕێژەی داهاتیان لە پلەیەکی بەرز دایە و نەک وەک جاران کە کەم تا کورتێک هەموو مووچەخۆرانی دەگرتەوە.

[1] لەو شێوەیەدا ڕێژەی باج لە گەڵ زیاد کردنی دەسکەوت زیاد دەکات
[2] لە سوێد پێی ئەوترا marginalskatt کە بە the marginal rate of tax وەرگێڕدراوەتە
[3] مەبەست لێرەدا ئابوری‌یەکە کە سوودی خێرا هاندەری سەرەکی‌یە

هەر وەک ئەو نموونەیە دەری دەخات سیستەمی باج دوو شێوە کرداری هەیە: بۆ دابین کردنی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و بۆ یارمەتی کردنی گەشە کردنی چەسپاوی ئابووری نەتەوەیی. بۆ سوسیال دێموکراسی ئەوە گرنگە کە جەخت لە سەر رۆڵی باجەکان بۆ دابەشینەوە بکات، و کە دابەش کردنی یەکسانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی هەروەها شێوەیەکی کاریگەرە لە روانگەی ئابووری‌یەوە. بەڵام دەبێ دڵنیاش بین کە کردارەکەی‌تر هەر دەم لە گەشە کردن دابێت، ئەویش دابین کردنی ئامرازێکی گشتیی بۆ کۆنترۆڵی ئابووری‌یە. دابین کردنی ئەوە، بەو مانایە نیە کە ئێمە شوێن "سیاسەتەکانی لا باڵە راستەکان" دەکەوین: ئەوە درکاندنی ئەو ریالیزمەیە کە بۆ دروست کردنی بنچینەی پتەوی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و سیاسەتی دابەشینەوە پێویست بوو.

"خول خواردنی پارە"

بەشێک لە باجەکان، بە وتەی هەندێک لە رەخنەگران، تەنیا "خول خواردنی پارەیە"، واتە پارەکە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کەسانەی کە لە برگەی پێشتردا باجیان داوە. لە راستیدا، ئەوە یەکێک لە ئەنجامەکانی چۆنیەتیی دارێژرانی سیستەمەکەیە ـ هەموو لا بەشدارن لە دابین کردنی، هەموو لا بەشێک لە یارمەتی‌یەکان وەر دەگرن و ئەنجامەکەشی ئەوەیە کە ئێمە هەموومان پارەی شتێک دەدەین کە هەر بۆ خۆمان دەبێتەوە.
بەڵام ئەوەی کە ئێمە لە رێگای باجەوە پارەکەی دەدەین زیاترە لەو یارمەتی‌یانەی کە وەک تاک وەری دەگرین. ئەو شتەی کە ئێمە باجی بۆ دەدەین، ئاکامی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی گشتگر، هەروەها سیستەمێکی تایبەتی کۆمەڵایەتی‌یە. ئێمە تەنیا باج بۆ ئەوە نادەین کە چاودێری نەخۆشخانە بۆ خۆمان دابین بکەین، ئێمە هەروەها باج بۆ تەناهی کۆمەڵایەتی دەدەین ـ و بۆ کاریگەریی ئابووری ـ کە لەو راستی‌یە سەرچاوە دەگرێ کە ئێمە هەموومان توانای چاودێری تەندروستی خۆمان دەبێت. ئێمە تەنیا بۆ خوێندنی مناڵەکانی خۆمان باج نادەین، ئێمە هەروەها باج بۆ سیستەمێکی پەروەردە دەدەین کە دەرفەتی خوێندن بۆ هەموو کەس دابین دەکات.
بۆ سوسیال دێموکراسی شتی وەک چاودێری تەندروستی، خزمەتگوزاری‌یەکانی کۆمەڵایەتی و پەروەردە و فێر کردن خزمەتگوزاری گشتین. باش کار کردنی ئەوان لە بەرژەوەندی گشتمان دایە ـ تەنانەت ئەگەر ئێمە بۆ خۆمان پیویستمان بە کەڵک وەر گرتن لەوان نەبێت. هەر لە بەر ئەوەشە کە بەرژەوەندی هاوبەشمان لەوە دایە کە ئەوان لە رێگای دانی باج دابین بکەین ـ هەر چەند ئەوە بەو مانایە بێت کە ئێمە تا رادەیەک بۆ خۆمان پارەکەی بدەین. بەڵام ئەو راستی‌یە کە ئێمە بەرژەوەندی کۆمەڵایەتی و بەرژەوەندی تاکیی بە هەمان پارە دەکڕین دەکرێ وەک قازانجێک سەیر بکرێت.
ئەنجامەکانی سیستەمێکی خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی کە لە رێگای باج دابین دەکرێت زۆر جیاوازن لە هی سیستەمێک کە کۆششی بەربڵاوی تاکەکانی بۆ وەدەست هێنانی چاودێری تەندروستی باش و خوێندنی باش پێویستە. لەو وڵاتانەی کە دایک و باوکەکان دەبێ پارە بۆ برگەی دواناوەندی بۆ مسۆگەر کردنی خوێندنی مناڵەکانیان لە قوتابخانەی باش بدەن، لە کاتێکدا کە ئەوانی کە هیچ پارەیان بۆ ئەو مەبەستە نیە ناتوانن هیچ داواکاری‌یەکیان لە سەر

چۆنیەتیی قوتابخانەکان هەبێت، ئاکامەکەی ئەوەیە کە بەشێکی زۆر لە خەڵک تەنانەت خوێندنی سەرەتایی باشیش ناتوانن بۆ خۆیان دابین بکەن.
لە روانگەی تاکەکانەوە ئەوە بەو مانایەیە کە خەڵکێکی زۆر هەرگیز دەرفەتی پێشکەوتنی تاکیی شیاو یا خود ئازادی هەڵبژاردن لە کاتی هاتنە ناو بازاری کاریان پێ نادرێت. ئەوە بە نۆبەی خۆی دەبێتە هۆی گیروگرفتی کۆمەڵایەتی وەک مادده هۆشبەرەکان و تاوانبارێتی. لە روانگەی کۆمەڵگاوە ئەوە بەو مانایەیە کە ـ جیا لە تێچوونەکانی مادده هۆشبەرەکان و تاونبارێتی ـ هێزی ئابووری وڵات دەتوانێ زەرەرمەند بێت چونکە بەشێک لە هێزی کرێکار ئاستی خوێندەواریی‌یان ناتەواوە.
هەڵبەت سیستەمێکی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەکرێ تا رادەیەکی زۆر لە سەر چارەسەریی کەرتی تایبەت دابمەزرێت کە قەرەبوو کردنەوەی مام ناوەندی بۆ بەشێکی زۆر لە دانیشتووان دابین بکات. بەڵام دابەشینەوەی تێچوونەکان و هەر وەها یارمەتی‌یەکان زۆر شێواوتر لە سیستەمێک دەبێت کە زۆربەی لە سەر وەرگرتنی باج دامەزراوە، ئاکامەکەی هەر وا دەبێت ئەگەرچی مرۆڤ تێ بکۆشێ کە لاوازترین تاقمەکان لە رێگای پێشکەش کردنی خزمەتگوزاریی بەلاش بپارێزێت.
ئەو لایەنانەی کە کەمێک لە سەرووی ئەو پلەیەن کە شیاوی وەرگرتنی خزمەتگوزاریی بەلاش بن، لە سەر یەک وا هەست پێ دەکەن کە دانی پارەی بیمەکان بۆ ئەوان بارێکی زۆر گرانە ـ ئەوەندە گران کە بەشێکی بەر چاو خۆ لە بیمە کردن دەبوێرن. لە نیوەی ساڵەکانی ١٩٩٠ نزیکەی ٣٤ میلیۆن ئەمریکایی لە ناو سیستەمی بیمەی تەندروستیدا نەبوون!
بۆ تاک، شتێکی ساکارە کە تێچوونەکەی کەمتر نابێت، ئەگەر پارەی بیمە لە جیاتی لە رێگای باج لە سیستەمێکی کەرتی تایبەت بدرێت، بە پێچەوانە تێچوونەکە زۆر جار، گەلێک زیاتر دەبێت. جگە لەوەش سیستەمی بیمەی کەرتی تایبەت مانگانەی زیاتر لەو کەسانە کە وەک "جێی مەترسی" (risk) سەیر دەکرێن وەر دەگرێت. وەک کەم ئەندامەکان و ئەوانەی کە بە شێوەی هەمیشەیی نەخۆشن. ئەو کەسانەی کە زۆرترین پێویستی‌یان بە بیمە هەیە هەر ئەو کەسانەن کە زۆر جار بۆیان یەکجار دژوارە کە دەستیان پێڕا بگات. ئێمە لە سیستەمی بیمەی نەخۆشی سوێدی کەڵک لە رێسای پێچەوانە وەر دەگرین: ئێمە پێش بە تێچوونی زۆر بۆ ئەو کەسانەی کە زۆر جار پێویستی‌یان بە خزمەتگوزاری‌یەکانی چاودێری تەندروستی هەیە دەگرین.
هەڵبەت چەند هۆی باش بۆ بوونی ئەوەی کە مودێراتەکان وەک "خۆل خواردنی پارە" وەسفی دەکەن هەیە. ئەوە بەو شێوە نیە کە ئەوان دەیان هەوێت نیشانی بدەن، واتە سیستەمێکی ناکارامەی گوازتنەوەی پارە لە مابەین گیرفانەکانی مرۆڤ، ئەوە مەرجێکی پێویستە بۆ سیستەمێکی ئاسایشی کۆمەڵایەتی بۆ پێشکەش کردنی خزمەتگوزاری بە چۆنیەتیی باش کە هاووڵاتی‌یان بە کۆمەڵ لە کۆمەڵگا داوای دەکەن، ئەوە مەسەلەی سیاسەتی دابەش کردنەوەی دادپەروەرانەش دەگرێتەوە.

بەرهەمهێنانی گشتی یا تایبەتی

ئەو خزمەتگوزاری‌یانەی کە لە رێگای باج دابین دەکرێن وەک چاودێری تەندروستی، خزمەتگوزاری‌یەکانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و پەروەردە فێر کردن، تا رادەیەکی بەرچاو لە لایەن شارەوانیەکان و ئەنجومەنی پارێزگا بەرهەم دێن. ئەوە لەو دوایی‌یانەدا لە زۆر لاوە کەوتۆتە ژێر پرسیار، هەتا لە لایەن ئەوانەی کە پێیان وایە خزمەتگوزاری‌یەکانی کۆمەڵایەتی دەبێ لە رێگای وەرگرتنی باج دابین بکرێن. بەڵام ئەگەر بە ویستی رەخنەگرەکان بێت پێویست ناکات کە

داموودەزگا حکومی‌یە ناوچەیی‌یەکان خۆیان ئەو خزمەتگوزاریی‌یانە بەرهەم بهێنن؛ دەبێ ئەو خزمەتگوزاری‌یانە بە بازرگانیی ئازاد بسپێردرێن تا ئەوان بە نوێنەرایەتی داموودەزگا حکومی‌یە ناوچەی‌یەکان بەرهەمی بهێنن. روانگەیەک هەیە کە دەڵێت تێچوونەکان بەو شێوەیە لە ئاستێکی نزمدا ڕادەگیرێن و باج دەرەکان لەو ڕێگایەوە شتی زۆرتریان بۆ ئەو پارەیەی کە دەی دەن گیر دەکەوێت.
هەڵبەت ئەوە لە خۆیدا ئامانج نیە کە خزمەتگوزاری‌یەکانی دابین کراو لە ڕێگای باج دەبێ لە لایەن حکوومەتی ناوچەیی‌یەوە بەرهەم بهێنرێن. لە لایەکی‌ترەوە ئامانج ئەوەش نیە کە ئەو خزمەتگوزاری‌یانە دەبێ لە لایەن بازرگانیی ئازادەوە پێشکەش بکرێن. هەڵبژاردنی بازرگانیی ئازاد دەبێ چارەیەکی جێگر بێت، ئەگەر هاتوو ئەوە شێوازێکی مسۆگەر کردنی چۆنیەتیی (quality) لە خزمەتگوزاری‌یەکانی گشتی دا بێت کە نەتوانرێ بە جۆرێکی تر دابین بکرێت.
پرسیارەکە ئەوەیە کە ئاخۆ مرۆڤ ئەوەی دەست دەکەوێت؟
هەموو بەراوردەکانی ناونەتەوەیی نیشانیان داوە کە ئەوە شوێنی دەسەڵات، واتە ـ ئەگەر بەرهەمهێنان لە لایەن کەرتی تایبەت یا خود گشتی بەڕێوە بچێت ـ نیە کە ڕێژەی تێچووونەکان دیاری دەکات. ئەوەی کە یەکلاکەرەوەیە ئەوەیە کە ئایا کاروبارەکە باش بەڕێوە دەچێت یا خراپ و ئەوەش بە نۆبەی خۆی، بەستراوەتەوە بە ڕێکخستن و نەک خاوەندارەتیی.
کەرتی نەخۆشخانە یەکێک لەو نموونانەیە کە لە وڵاتە پێشکەوتووەکان تا رادەیەکی باش پێشکەوتنی بە خۆوە دیتووە، بەڵام وڵاتە جیاجیاکان تێکەڵاوی جیاوازیان هەم لە دابین کردنی تاکیی و گشتی و هەروەها بەرهەمهێنانی حکومی و بازرگانیی ئازاد هەڵبژاردووە. بەڵام چۆنیەتیی پەرە ئەستاندنی تێچوونەکان لە هەموو وڵاتەکاندا تا رادەیەک وەک یەکە، بە بێ لە بەرچاو گرتنی شێوازی سیستەمی هەڵبژێردراو. لە سەرتای ساڵەکانی ١٩٩٠ تێچوونی چاودێری تەندروستی لە زۆربەی وڵاتان بەرامبەر بووە بە ١٢ـ١٠ لە سەدی بەرهەمی گشتی میللی (GNP) و لە هەموو وڵاتە پێشکەوتووەکاندا چوونە سەری ڕێژەی تێچوونی چاودێری تەندروستی مەسەلەیەک بوو بۆ باسێکی سیاسی و ئابووری پڕ لە نیگەرانی.
ئەو پرسیارە کە ئایا خزمەتگوزاری وەک قوتابخانە یا خانەی پیران دەبێ سەرپەرشتی گشتی هەبێت یا خود تایبەتی تەنیا مەسەلەی کاریگەریی تێچوونەکان بۆ قوتابخانە یا خانەی پیران وەک تاک نیە. ئەوە بە هەمان ڕێژە مەسەلەی کاریگەریی سیستەکەیە بە گشتی. لایەنە جیاجیاکان دەبێ بە یەکەوە بگونجێن و بە یەکەوە پەیوەندی‌یان هەبێت بە بێ کەلێن. گەیشتن بەو شێوە کاریگەری‌یە لە سیستەمێکدا کە ڕێکخستنێکی یەکگرتووی هەبێت ئاسان‌ترە تا بەکارهێنانی ژمارەیەکی زۆر ناوەندی بازرگانیی ئازاد.
دووبارە چاودێری پزیشکی نموونەیەکە بۆ ئەو شتە. تێچوونەکانی چاودێری پزیشکی لە گشت وڵاتانی پێشکەوتوو بە شێوەیەکی بەرچاو زیادی کردوە و لە هەموو ئەو وڵاتانە هەندێک هەنگاوی سیاسی بۆ سەندنەوەی بەشێک لە کۆنترۆڵی ڕەوتەکە هەڵگیراون. هەر چۆنێک بێت، سوێد تەنیا وڵاتێکە کە توانیویەتی پێش بە ڕەوتی روو لە زیادبوونی تێچوونەکان بە کەڵک وەرگرتن لە ڕێگا چارەی کە بە مەبەستی وەدەستهێنانی "سوودی زیاتر بۆ پارەی سەرف کراو" دروست کراون بگرێت. ئەو کاریگەری‌یە لە ڕێگای ئاڵوگۆڕ لە ناو کەرتی گشتی چاودێری تەندروستی وەدەست هاتوە نەک لە ڕێگای گرتنە بەری بەرنامەیەک بۆ بە تایبەتی کردن.
پسپۆرانی ناونەتەوەیی لە بواری ئابووری چاودێری تەندروستی هاوڕان کە سوێد ئەو ئاکامە باشەی تەنیا بە هۆی ئەوەی کە سیستەمی چاودێری تەندروستی لە ژێر بەڕێوەبەرایەتی گشتی دایە وەدەست هێناوە؛ لەو وڵاتەنەی کە بەشێکی بەرچاوی چاودێری تەندروستی لە لایەن کەرتی

تایبەت بەڕێوە دەچێ حکوومەت لە بە دەست هێنانی کۆنترۆڵی ڕەوتی تێچوونەکان شکستی هێناوە، زۆر سادە بەو هۆیە کە ڕێکخستنەکە زۆر پەرش و بلاوە. ڕاستی‌یەکەی ئەوەیە کە سیستەمی چاودێری تەندروستی سوێدی وەک یەکێک لە کاریگەرترین سیستەم لە دنیادا سەیر دەکرێت. لە لایەکی‌ترەوە سیستەمی ئەمریکا، کە زۆرتر بە شێوەی سیستەمی بیمە بەڕێوە دەچێت، وەک یەکێک لە ناکاریگەرترین سیستەمەکانی چاودێری تەندروستی سەیر دەکرێت.

هەڵبەت هەندێک کەم‌وکوڕی لە سیستەمی چاودێری تەندروستی سوێددا هەیە و ئەوەش تا ڕادەیەک دەگەڕێتەوە سەر کەم بوونی سەرمایەی ئابووری کە ئەمرۆ هەستی پێ دەکرێت. بەڵام کەم‌وکوڕی‌یەکان زیاتر لە هی ئەو وڵاتانە نیە کە بەشێکی زۆرتر لە داهاتی نیشتمانی بۆ چاودێری تەندروستی خەرج دەکەن. ئەوەندەی کە دەگەڕێتەوە سەر داهاتوو، ئێمە دەبێ چاوەڕوانی ئەو ڕاستی‌یە بکەین کە چاودێری تەندروستی پێویستی بە خەرجی زیاتر دەبێت، یەکێک لە هۆیەکان ئەوەیە کە ڕێژەی خەڵکی بە ساڵداچوو لە زیاد بوون دایە، ئەو پێویستی‌یە لە سەرانسەری ئوروپا هەستی پێ دەکرێ. لە ڕاستیدا سوێد، لە زۆر بارەوە، شوێنێکی دەستپێکی زۆر باشتری هەیە چونکە ئێمە لە پلەیەکی نرم‌تری تێچوونەکانەوە دەست پێ دەکەین. ئەوەش بە نۆبەی خۆی تا ڕادەیەکی بەرچاو دەگەڕێتەوە سەر ئەو ڕاستی‌یە، کە چاودێری تەندروستی تا ڕادەیەکی وەها زۆر مەسەلەیەکی گشتی‌یە. بۆیە پرسیاری گرنگ بۆ داهاتوو ئەوەیە کە، ئێمە چۆن دەتوانین سەرمایەی زیاتر بۆ چاودێری تەندروستی وەدەست بهێنین- نەک ئەوەی کە چون پەرە بە تایبەتی کردن بدەین کە لە خۆیدا هیچ ڕێگا چارەیەک بۆ کێشە سەرەکی‌یەکە نیە.

مەسەلە تەنیا تێچوونەکان نیە

ئەو پرسیارەی کە ئایا چاودێری تەندروستی، خزمەتگوزاری‌یەکان و پەروەردە و فێر کردن دەبێ لە لایەن کۆمپانیاکانی کەرتی تایبەت بەڕێوە بچن یا خود لە لایەن پێکهاتە گشتی‌یەکان تەنیا مەسەلەی تێچوونەکان نیە. ئەوە هەروەها مەسەلەی چۆنیەتیی تاقیکردنەوەی ڕێسا بنەرەتی‌یەکان بە کردەوەیە، شتێک کە هۆی سەرەکی دابین کردنی ئەو خزمەتگوزاری‌یانە لە ڕێگای باج وەرگرتنە: ئەوان دەبێ بە شێوەیەکی یەکسان بۆ گشت کەس لە بەر دەست دابن. بڕیاردەری بەرهەمهێنانی ئەوان دەبێ پێویستی‌یەکانی خەڵک بێت، نەک ئاستی سوودبەخشی ئەوان.

بەڵام خاڵی دەستپێکی بازرگانی ئازاد هەمیشە دەبێ سوودبەخشی بێت؛ خاوەنەکان دەبێ بە قازانجی ئەوان بژیوی خۆیان دابین بکەن. لە ئاکامدا مرۆڤ تێدەکۆشێت کە تێچوونەکان لە ئاستێکی نزمدا ڕاگرێت نەک تەنیا لە ڕێگای کارکردنی کاریگەرتر بە واتایەکی گشتی بەڵکوو بە خۆ بواردن لە هەندێک کار کە تێچوونی لەوانی‌تر زیاترە، وەک ئەو نەخۆشانەی کە پێویستی‌یان بە چاودێری پزیشکی گران هەیە یا ئەو قوتابی‌یانەی کە پێویستی‌یان بە یارمەتی تایبەتی هەیە. لە سیستەمە کۆمەڵایەتی‌یەکانی کە لایەنەکانی بازرگانی ئازاد بە هێزن هەمیشە مەیلێک بۆ جیاکردنەوە (segregation) هەیە، ئەوە بەو مانایە نیە کە گشت ناوەندی چاودێری تەندروستی یا کۆمپانیای پەروەردە و فێرکردن بە شێوەیەک کار دەکەن کە خەڵک جیا بکەنەوە، بەڵام کاتێک کە مرۆڤ بە شێوەیەکی گشتی سەرنج دەداتە سیستەمەکە، ئەو خولیایە زۆر ئاشکرایە. ئەوە شتێکە کە دەبێ لە کاتی گفتوگۆ لە سەر شێوەی بەڕێوەبەریی خزمەتگوزاری‌یەکان کە ئاخۆ گشتی بن یا خود تایبەتی لە بەر چاو بگیرێت.

هیچ هۆیەکی سادە بۆ رەت کردنەوەی بێ ئەملاوئەولای بازرگانیی ئازاد لە ناو کەرتی کۆمەلایەتیدا نیە. لە سەرووی هەموان هیچ هۆیەک نیە کە ئێمە خۆ بە شتێکەوە گرفتار بکەین کە لە پلەی یەکەمدا شێوازی چارەسەریی رێکخستنە، ئەو شێوازانە دەبێ بە لە بەرچاو گرتنی پێویستی‌یەکانی چالاکی‌یەکان داڕێژرێن، و وا وێدەچێ کە هەڵبژاردنی شێواز بەستراوەتەوە بە ئەوەی کە چ شتێک دەبێ بکرێت. بازرگانیی ئازاد لەوانەیە بۆ هەندێک کەرتی خزمەتگوزاری گشتی گونجاو بێت بەڵام بۆ هەندێکی‌تر نا.
بە شێوەیەکی گشتی، ئێمە پشتگیری ئەو بۆچوونە دەکەین کە ئەو رێگا چارانەی کە بۆ بەرهەمهێنانی کەلوپەل بە پێی مەرجەکانی بازاڕ گونجاون، ناکرێ بێ ئەملاوئەولا بۆ بەرهەمهێنانی ئەو خزمەتگوزاری‌یانەی کە پێویستی‌یەکان بڕیاردەریانن بەکار بهێنرێن؛ مەرجەکان لە هەر دوو حاڵەتدا زۆر جیاوازن. بڕیاردەر بۆ باشیی رێگا چارەکان لە پێوەندی لە گەڵ بەرهەمهێنانی خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی، دەبێ ئەو مەرجە تایبەتی‌یانە بن کە ئەو خزمەتگوزاری‌یانە دەگرنەوە. بڕیاردەر نابێ ئەو مەرجانە بن کە شێوازی بە تەواوی جیاوازی بەرهەمهێنان دەگرنەوە.
ئەزمونەکانی سوێدی و ناونەتەوەیی نیشانی دەدەن کە ئەو هۆیەی کە بۆ "تایبەتی کردن" واتە کەم کردنەوەی تێچوونەکان و زیاتر کردنی گۆڕان/ فرە چەشنی باسی لێوە دەکرێ، لە ناو کەرتی گشتی بە هەمان باشی و بگرە باشتریش دێتە دی. بەو مەرجە کە کەرتی گشتی بۆ جواب دانەوە بەو داواکاری‌یانە رێک بخرێت. لە لایەکی ترەوە پێویستی پێشگیری لە پەراوێز خستنی ئەو هاووڵاتی‌یانەی کە کەمتر " سوود بەخشن" ، شتێک کە بەرهەمهێنانی گشتی بە تایبەتی بۆ خۆ بواردن لەوە دروست بووە، کۆمپانیاکانی کەرتی تایبەت ناتوانن بە شێوەیەکی دڵخواز جێبەجێی بکەن.
ئاکامەکە ئاشکرایە: بەرهەمهێنانی گشتی دەبێ وەک بەشێکی گرنگی خزمەتگوزاری‌یەکانی کۆمەڵایەتی تا داهاتوویەکی زۆر دوور بمێنێتەوە. لەو بارەوە پێویستە کۆمەڵگا بڕیاری یەکلاکەرەوەی لە خودی بەرهەمهێناندا هەبێت، بە تایبەتی کاتێک کە مەسەلەی رێژەی گشتگریی ئەو خزمەتگوزاری‌یانەی کە لە رێگای باج دابین دەکرێن لە ئارا دابێت.
قۆناغی دەوڵەتی غەیرە سوسیالیستی ١٩٩٩_١٩٩١ ئەو هەلەی رەخساند کە پزیشکان بتوانن نووسینگەی تایبەت بکەنەوە و قوتابخانەی کەرتی تایبەت بە ئازادی دەست بە کار بن. لە راستیدا ئەوە مەسەلەی دەرهێنانی ئازاد لەسەرمایەی باج بوو: ئەوانەی کە قوتابخانەیەکی تایبەت یا خود نووسینگەیەکی پزیشکی‌یان دەکردەوە دەسەڵاتی ئەوەیان هەبوو کە بە ئیشتیای خۆیان داوای قەرەبوو کردنەوە لە حکوومەتی ناوچەیی بکەن. ئەوە بە بێ لە بەرچاو گرتنی ئەگەری پێویستی قوتابخانەکە یا خود نووسینگەکە، لە بەراورد لە گەڵ ئەو پێویستی‌یانەی کە هەبوون و ئەو کێشانەی کە دەبوو چارەسەر بکرێن.
هەر چۆنێک بێت دابین کردن لە رێگای باج، سامانێکی بێ سنوور نیە. کاتێک کە تێچوونەکان لە بەشێکی سیستەمەکە زیاد بکەن دەبێ لە هەندێک بەشی‌تری سیستەمەکە پاشەکەوت بکرێت. ئەوە شتێکە کە لە پرۆسەی سیاسەتی دێموکراتیکی بڕیار دان ئەنجام دەدرێت؛ پێویستی‌یە جیاوازەکان و داخوازی‌یە جیاوازەکان لە گەڵ یەکتر لە چوارچێوەی ئەو سامانانەی کە لە بەر دەستدان بەراورد دەکرێن، بە جۆرێک کە پارە وا دابەش بکرێت کە بە باشترین شێوە پێویستی‌یەکان دابین بکات.
ئەوە بەو مانایەیە کە هەموو پێویستی‌یەکان و داخوازی‌یەکان دابین ناکرێن؛ هەر وەک لە سەرەوە ئاماژەی پێکرا دابین کردن لە رێگای باج سامانێکی بێ سنوور نیە، کەوابوو ئەوە

سروشتی‌یه که هەندێک داواکاری دەبێ رەت بکرێنەوە. بەڵام ئەوە بەو مانایایە کە هەموو کەس وەک یەک دەرفەتی کارتێکەریی لە سەر پرۆسەی بڕیاردانیان هەیە، هیچ کەس مافی لە پێشدا دیاری کراوی پێشترێتی نیە کە گشت پێویستی‌یەکانی‌تر ژێر پێ بنێت. ئەوە هەروەها بەو مانایەیە کە هاوسەنگی‌یەک لە نێوان داخوازی‌یە جیاوازەکان لە ناو پرۆسەیەکدا دروست دەکرێت کە بۆ پێداچوونەوەی گشتی کراوەیە، کە لەوێدا بیرورِا دەتوانرێ دروست بکرێ، دەکرێ کەڵک لە کارتێکەری وەرگیرێت و کە لە وێدا بڕیاری ناتەواو هەر دەم دەکرێ راست بکرێنەوە، ئەگەر بڕیاری نوێ یا هەندێک ئەزموون نیشانی بدەن کە ئەو راست کردنەوانە پێویستن.
بەڵام کاتێک کە حکوومەتی ناوچەیی هەر وا بەسادەیی دەکرێتە بەرپرسی دابین کردنی پارە بۆ ئەو خزمەتگوزاری‌یانە کە ئەوان تەنانەت دەسەڵاتی شوێن و چۆنیەتیی دامەزرانیان نیە، ئەوکات پرۆسەی دێموکراتیک لە رێ لای داوە. تێچوونەکانی دامودەزگاکانی تایبەت پێشترێتی زۆر ئاشکرایان هەیە، بە بێ لەبەر چاو گرتنی گرنگی ئەوان، لە بەراورد لە گەڵ پێویستی‌یەکانی‌تر لە ناو قوتابخانەکان یا خزمەتگوزاری‌یەکانی چاودێری، دەبێ پارەکەیان بدرێت، و ئاکامەکەی ئەوەیە کە دەبێ لە تێچوونەکانی هەندێک بەشی تری سیستەمەکەدا پاشەکەوت بکرێت.
حیزبە غەیرە سوسیالیستی یەکان ئەوە وەک رێفۆرمێک وەسف دەکەن کە ئازادیی هەڵبژاردن پەرە پێدەدات. هەڵبەت ئەوە ئازادی ئەو لایەنانەی زیاد کرد کە دەیان هەویست قوتابخانەی تایبەتی خۆیان بکەنەوە و ئەوانەی کە دەیان هەویست دیدەنگەی پزیشکی خۆیان دامەزرێنن. بەڵام کرِینی ئەو ئازادی‌یە لە سەر حیسابی خەڵکی‌تر بوو. بۆ ئەو کەسانەی کە ئاواتی درێژەدان بە خوێندن لە قوتابخانەکانی حکوومەتی ناوچەیی‌یان هەبوو، یا ئەوانی کە کێشەی تەندروستی ئەوتۆیان هەبوو کە دیدەنگە تایبەتەکان نەیان دەتوانی چارەسەری بکەن، تەنیا رێگا چارە قایل بوون بەو کەم‌وکوورِی‌یە بوو کە دامەزراوە تایبەتی‌یە تازەکان بۆیانی بە دیاری هێنا بوو. ئەوان هیچ دەرفەتی گۆرِینی ئەو شێوە بەرێوەبەری‌یەیان نەبوو.
ئەوە شێوە رێکخستنێکی نادروستە. مرۆڤ ناتوانێ باج لە هاووڵاتی‌یان بستێنێ بۆ مسۆگەر کردنی هەندێک خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی وەک قوتابخانە کە بۆ گشت کەس کراوە بێت، و دواتر شێوەیەکی نوێی رێکخستن پێشکەش بکات کە بەو مانایە بێت کە باجدەرەکان بە کردەوە رێگای هیچ کۆنترۆڵێکیان بە سەر چۆنیەتیی کەڵک وەرگرتن لە پارەکە نەبێت.
ئەوە شتێکی جێگای پەسەندە و هەر وەها پێویستە کە فرە لایەنی و جۆراجۆری لە ناو خزمەتگوزاری‌یەکانی پێشکەش کراو لە لایەن کەرتی گشتی‌یەوە هەبێت. خەڵک جیاوازن و هەر کام دەبێ دەرفەتی یەکسانیان هەبێ بۆ دیتنەوەی ئەو شتەی کە بۆ ئەوان باشترینە، کەوابوو دەبێ رێگا چارەی جێگر هەبن کە ئەوان لە ناویاندا هەڵبژێرن. بەڵام دەبێ بە روونی بووترێت کە ئازادیی هەڵبژاردن قەت ناتوانێ بێ سنوور بێت چونکە سامانەکان ـ واتە داهاتی باج ـ بێ سنوور نین. هەروەک وتمان، دێموکراسی ئەوە نیە کە مرۆڤ هەمیشە هەرچی ویستی وەدەستی بهێنێت. لە هەموان کەمتر مافی ئەوەی کە هەرچی پێت خۆش بوو بە پارەی خەڵکی‌تر بیکەی واتە پارەی باج.
دێموکراسی مافی بەشدار بوون لە پرۆسەی بڕیار دانە، کە لەو رێگایەوە ئێمە وەک هاوڵاتی، بڕیار دەدەین کە کام چارەسەری‌یانە لە روانگەی بەرژەوەندی گشتی‌یەوە باشترینن. ئەگەر چی ئەوە بەو مانایە بێت کە هەندێک ویستی تاکیی نەتوانرێ دابین بکرێن، لانی‌کەم لەو روویەوە کە نەتوانرێ ئەوان لە رێگای سیستەمی باج دابین بکرێن.

بەرپرسیاریی تاکیی

ئەو پێویستی‌یە جیاوازانەی کە دەبێ لە هەر کۆمەڵگایەکدا دابین بکرێن ـ پەروەردە کردنی منالان، پێویستی بە سالداچووان بۆ پشتگیری، هەنگاوەکانی دژی بە کار هێنانی مادده هۆشبەرەکان ـ هەرگیز ناتوانن تەنیا لە ڕێگای هەوڵەکانی گشتی دەستەبەر بکرێن. ئەوەی کە "کۆمەڵگا" دەتوانێ ئەنجامی بدات دابین کردنی مەرجەکانی پێویست بۆ ژیانێکی باش بۆ هاووڵاتی‌یانە. بەڵام "کۆمەڵگا" قەت ناتوانێ بڕیار بدات کە چۆن هاووڵاتی‌یان ئەو دەرفەتانە بە کار بهێنن، ئەوە مەسەلەی بەرپرسیاریی خودی تاکە.
"کۆمەڵگا" دەتوانێ دەرفەتی باش بۆ خوێندن بۆ هەموو کەس مسۆگەر بکات بەڵام ئەوە تاکە کە دەبێ هەڵبژێرێت چۆن بە باشترین شێوە کەڵکی لێ وەر گرێت. "کۆمەڵگا" دەتوانێ بۆ مسۆگەر کردنی مەرجی باش بۆ گەشەکردنی منالان و خەڵکی لاو یارمەتی‌دەر بێت، بۆ وێنە لە ڕێگای دابین کردنی پشتگیریی ئابووری بۆ ئەو بنەماڵانەی کە منالیان هەیە و لە ڕێگای دابین کردنی خزمەتگوزاری ئاگاداری لە منالان کە بە باشی بەڕێوە بچن. هەر چۆنێک بێت ئەوە تاکەکان بۆ خۆیانن ـ نەک تەنیا دایک و باوکەکان بەڵکوو هەموو گەورە ساڵان ـ کە بڕیار دەدەن بەرهەمی ئەو دەرفەتانە چی بێت، و ئەویش بە تەرخان کردنی کات و گرنگی دان بە منالان، بە دانانی سنوور کاتێک کە سنووردانان پێویستە، بە ئاگادار بوون لەو ڕاستی‌یە کە ئەوەی ئەوان خۆیان ئەنجامی دەدەن کارتێکەریی دەبێت لە سەر منال و لاوەکان. "کۆمەڵگا" دەتوانێ سیستەمێک بۆ ئاگاداری کردن لەو کەسانەی کە هۆگری مادده هۆشبەرەکان و سەرخۆشکەرەکانن دروست بکات، ئەو دەتوانێ شێوازی جیاجیا بۆ پێشگرتن لە کڕین و فرۆشی مادده هۆشبەرەکان بە کار بهێنێت و دەسەڵاتی خۆی بۆ ئاڵوگۆڕ لە عادەتی خەڵک لە پەیوەندی لە گەڵ خواردنەوەی سەرخۆشکەر بە کار بهێنێت. بەڵام ئەوە خەڵک بۆ خۆیانن کە دەبێ بۆ پێشگیریی لە بڵاو بوونەوەی گیروگرفتی مادده هۆشبەرەکان شان وەبەر بەرپرسیاری بدەن ـ چونکە ئەوە ئەو هەموو داخوازی‌یە تاکیی‌یە بۆ خواردنەوە سەرخۆش کەرەکان، (تەنانەت بۆ مادده هۆشبەرەکانیش)، لە ژیانی کۆمەڵایەتی، لە ژیانی بازرگانی، لە خولەکان و کونفرانسەکانە کە دەبێتە هۆی گیروگرفت بۆ خەڵک وەک تاک، ئەو گیرو گرفتانەی کە "کۆمەڵگا" دەبێ تێبکۆشێ لە ڕێگای دابین کردنی خزمەتگوزاری‌یەکانی چاودێرانە چارەسەریان بکات.
لەبەر ئەو هۆیە کەرتی گشتی نابێ بە شێوەیەک ڕێک بخرێت کە هەست بە بەرپرسیاری لە خەڵک بستێنێتەوە، ئەو نابێ گیروگرفتەکانی کۆمەڵایەتی بکاتە ئەرکی فەرمانبەرانی پسپۆر بە تەنیایی. هۆی باش هەن بۆ ئەوەی کە سوسیال دێموکراتەکان بە چاوێکی ڕەخنەگرانە بڕواننە خۆیان. بێ گومان قۆناغی وا هەبوون کە سوسیال دێموکراتەکان هەڵوێستیان لە دژی دەست پێشخەری‌یەکان بۆ دامەزراندنی ناوەندی هەرەوەزیی چاودێری منالان لە لایەن دایک و باوکان، چالاکی خۆویست لە ناو کەرتی کۆمەڵایەتی، یا خەڵکی لاو کە حەزیان لە گرتنە دەستی بەڕێوەبەریی ناوەندەکانی لاوان بە پێچەوانەی بەشێک لە بڕگەکانی یاسای بینا سازی هەیە گرتووە. ئێمە لەوانەیە فەرامۆشمان کردبێت کە کاتێک کە باس لە "بەرپرسیاریی کۆمەڵگا" دەکەین، ئەو کۆمەڵگایە فەرمانبەرە پسپۆرەکانی دەوڵەتی یا حکوومەتی ناوچەیی نین بە پێچەوانە ئەوە هاووڵاتی‌یان بۆ خۆیانن.
سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی هەندێک ماف بۆ خەڵک دابین دەکات. بەڵام ئەو هەروەها داخوازیشی هەن. "بۆ هەمووان بە پێی پێویستی‌یەکان، لە هەمووان بە پێی توانا" وتەیەکی

بەناوبانگی لویس بلانک (Louis Blanc)، سوسیالیستی فەرانسەوی سەدەی نۆزدەیە، ئەو وتەیە نیشان دەدات کە ئەوە هەم پرسی مافەکانە و هەم بەرپرسیارییەکان.
کە وابوو بە شێوەیەکی ئاشکرا، کەرتی گشتی دەبێ جۆرێک کار بکات کە ڕێگا بە خەڵک بدات کە ئەو بەشە پێویستەی بەشداریی تاکیی، لەو بوارانەدا کە خۆیان دەگرێتەوە بە کار بهێنن، منداڵەکان و دایک و باوکان لە قوتابخانەکان، نەخۆشەکان و کەس‌وکاری ئەوان لە چاودێری پزیشکی، لە هەوڵە خۆویستەکانی بواری وەک کاری لاوان و یارمەتی بە پیران. ئەگەر خزمەتگوازرییە کۆمەڵایەتییەکان ببنە شتێک کە بە شیوەیەکی سست و نا چالاکانە کەڵکیان لێ وەرگرێت، و بەرپرسیارییەک کە مرۆڤ تا رادەیەک بە ناچاری لە ڕێگای دانی باج خۆی لێ دەرباز بکات، ئەو کات ئێمە هەڵوێستێکی بێ لایەنانە و نا بەشدارانە لە کۆمەڵگا بە گشتی دروست دەکەین، کە لە کۆتاییدا، لەوانەیە دێموکراسیش بگرێتەوە. بەڵام ئەگەر کەرتی گشتی، پێش‌شەرتەکەی رادەیەک لە بەشداریی تاکەکان و تێوەگلانی ئەوان بێت ئەو کات ئەوە هەم هەست بە بەرپرسیاریی و هەم بەشداری لە کۆمەڵگا دروست دەکات.
هەڵبەت چالاکییە خۆویستەکان قەت ناتوانن جێگای بەرپرسیاریی کۆمەڵگا یا بەرپرسیاریی گشتی لە مسۆگەر کردنی خزمەتگوزاریی وەک چاوەدێری پزیشکی، پەروەردە و فێر کردن و خزمەتگوزارییەکانی کۆمەلایەتی پڕ بکەنەوە. نەشتەر گەریی ڕیخۆڵە کوێرە دەبێ لە نەخۆشخانە بەرێوە بچێت. ئەوانەی کە تووشی ڕیخۆڵە کوێرە دەبن نابێ پێویست بکات کە پشت بەستو بە یارمەتیی کۆ کرنەوەی خۆویستانەی هەڤاڵەکان و خزمەکانیان بۆ بەرێوەچوونی نەشتەرگەریی بن. ئەوە شتێکی زۆر سەرنج ڕاکێشە کاتێک کە دەڵێین ئێمە وەک مرۆڤێک دەتوانین ئەرکی نەخۆشەکان و پیران کە هەست بە تەنیایی دەکەن بگرینە ئەستۆ. بەڵام لە روانگەی کەسێکی نەخۆشەوە، بێ گومان بێ مەترسیترە ئەگەر خەڵک لە لایەن رێکخراوی یارمەتی ماڵ (سەر بە ئەنجومەنی شار) لە کاتی دیاری کراو بێن و یارمەتیی پێشکەش بکەن، لە جیاتی پشت بەستن بە بەزەیی کرێکاری خۆویست. ئەوە هەروەها گرنگە کە لە بیرمان بێت کە رێکخراوێکی ناپێشکەوتووی کۆمەڵایەتی بۆ چاودێری پزیشکی، ئەرکی یەکجار قورس دەخاتە سەر شانی خزم و کەسی ئەو کەسانەی کە پێویستیان بە پێڕاگەیشتنی تایبەتی هەیە و هەروەها ئەوانی کە کەسێکی نێزیکیان بە سەختی کەم‌ئەندامە: بەرپرسیارییەک کە بە کردەوە زۆرجار دەکەوێتە سەر شانی ژنان و کە دەبێتە هۆی سنووردار کردنی ئازادیی هەڵبژاردنی ئەوان.
کێشەیەکی کە ئێمە لە داهاتوودا بەرەورووی دەبین ئەوەیە کە هاوسەنگییەکی شیاو لە نێوان بەرپرسیاریی گشتی وەک کۆمەڵ و بەشداریی تاکەکان ببینینەوە. بەشێکی دەگەڕێتەوە سەر گرنگی پەرە پێدانی شێوازی بەشداریی هاووڵاتییان لەو خزمەتگوزارییانەی کە بۆ خودی هاووڵاتییان زۆر گرنگن. بەڵام هەروەها لە بەر ئەوەی کە دەتوانێ سەرمایەکان بۆ پەرە پێدانی کەرتی پەروەردە و فێرکردن و هەوڵی زۆرتر بۆ چاودێری پیران ئازاد بکات، دوو شوێن کە ئێمە دەزانین کە لە دەیان ساڵی داهاتوودا داخوازی بۆ ئەوان لە زیاد بووندا دەبێت و دوو شوێن کە بێ گومان لە روانگەی کۆمەڵگاوە گەلێک گرنگن.
کە وابوو ئەوە هەڵەیە کە کەرتی گشتی وەک شتێک کە پێچەاونەی "کۆمەڵگای مەدەنی" و بەشداری هاووڵاتییانە سەیر بکرێت. لە راستیدا ئەوان دوو رووی یەک سکەن. کەرتی گشتی و بەشداری تاکەکان ناتوانن جێگای یەکتر بگرنەوە؛ مەسەلەکە زۆرتر بەو شێوەیە کە ئەوان بە یەکتر بەستراونەوە. بەشداری هاووڵاتییان لە خزمەتگوزارییەکانی کۆمەڵایەتیدا پێویستە بۆ دێموکراسی. بەڵام ئاسایشی ئابووری سەرەکی و کۆنترۆڵی مرۆڤ بە سەر ژیانی خۆیدا، کە لە رێگای خزمەتگوزارییەکانی کۆمەڵایەتییەوە دابین دەکرێن، بە نۆبەی خۆی مەرجێکە بۆ توانایی

خەڵک بۆ زاڵ بوون بە سەر کێشەکانی ژیان و بۆ بەشدار بوون. هیچ شتێک وەک هەستی بێ دەسەڵاتی خەڵک سست و ناچالاک ناکات کە کاتێک دەردەکەوێ کە خەڵک چیتر کۆنترۆڵیان بە سەر ژیانی خۆیاندا نەبێت.

سەردەمێکی نوێ

جووڵانەوەی کرێکاری منداڵی کۆمەڵگای پیشەسازییە. ئەو وەک شۆرشێک بە دژی بێدادی زۆر قووڵی سەرەتای کۆمەڵگای پیشەسازی سەری هەڵدا. بەڵام لە هەمان کاتدا ئەوە سەرمایەکانی کۆمەڵگای پیشەسازی بوو کە ئەو دەرفەتەی بۆ جوڵانەوەی کرێکاری دروست کرد کە کۆمەڵگا بگۆڕێت.
لە کۆتایی ساڵەکانی ١٩٤٠ قۆناغێکی دوور و درێژی چاکسازی دەستی پێکرد، قۆناغێک کە پتر لە ٣٠ ساڵی خایاند؛ ئەو قۆناغە هەندێک جار پێی دەگوترێ قۆناغی دروێنەی سوسیال دێموکراسی. لەو قۆناغەدا بوو کە بیمەی کۆمەڵایەتی دامەزرا، خوێندنی سەرەتایی هاتە ئاراوە و خوێندنی ناوەندی پەرەی پێدرا، خانووە کۆنەکانی گەڕەکی هەژاران لە ناو چوون، یاسای کار پەسەند کرا، چاودێری پزیشکی بە شێوەیەکی بەرفراوان پەرەی پێدرا هەر وەک چاودێری منداڵان و چاودێری پیران. هەموو ئەو چاکسازییانە رەنگ دانەوەی ویستی سیاسی بوون، ویستی باشتر کردن، پڕ ئاسایشتر کردن، دادپەروەرانەتر و یەکسان کردنی کۆمەڵگا بۆ خەڵکێکی زۆر لە ژیانی کاردا. ئەوە بەهاکانی سوسیال دێموکراسی بوون کە ئەو سیاسەتەی بۆ دابەش کردنەوەی دادپەروەرانە دارشت، بەڵام ئەوەی کە سەرمایەی بۆ ئەو دابەشینەوە دەستەبەر کرد، بێ گومان ئەو سامانانە بوون کە کۆمەڵگای پەرە ئەستێنەری پیشەسازی دروستی کردبوون.
دەیان ساڵ پاش شەری دووهەمی جیهانی، هەموو دنیای رۆژئاوا قۆناغێکی بەردەوامی گەشە کردنی ئابووری بە خۆوە دیت. لە پشت ئەوە ئاوەدان کردنەوەی ئوروپایەکی وێران دوای شەری جیهانی بوو، بەڵام بەشێکیش دەگەڕێتەوە سەر پێشکەوتنی تەکنیکی، بەرهەمهێنانی بە کۆمەڵی کەلوپەلی وەک ئۆتۆمبێل، بەفرگر و تەلەفزیۆن. چەندین فاکتەر وەسەر یەک کەوتن و ئەو هەلەیان بۆ سوێد رەخساند تا بە شێوەیەکی سەر سوڕهێنەر کەڵکیان لێ وەر گرێت. باشیی و لێهاتوویی پیشەسازی سوێدی هەڵبەت بەردی بناغە بوو، بەڵام فاکتەرێکی یەکجار گرنگی تریش هەبوو کە دواتر بە "مودێلی سوێدی" ناسرا. ئەو بناغەی لە سەر هاریکاری لایەنەکانی بازاڕی کاردا مەزرابوو کە لە گەڵ سیاسەتی ئابووری، لە سەر یەک سەقامگیریی و کاریگەریی دروست کرد؛ ئەو مۆدێلە هەنگاوەکانی برەودان بە وەبەرهێنان و کەڵک وەرگرتنی کاریگەرتر لە ئامرازەکانی بەرهەمهێنانی لە گەڵ سیاسەتی دابەشینەوە تێکەڵاو کرد، کە هەموو کەس بەشێکی لە پێشکەوتنی ئابووری بەر کەوت. لە ئاکامدا خەڵک حازر بوون کە زەختی ئابووری پیشەسازی بۆ ئاڵوگۆڕ قوبووڵ بکەن.
لە ناوەراستەکانی حەفتاکاندا ئەو رەوتە هێواش بۆوە. بە شێوەیەکی زۆر ساکار، رێژەی ئەو گەشە کردنەی ئابووری بۆیە دابەزی چونکە ئەو چەشنە داخوازییانەی گەشە کردنی ئابووری لە ئاستێکی بەرزدا راگرتبوو بە ئاکامی خۆی گەیشتبوو. لە سەرووی ئەوە گۆڕانکاری تریش لە ئارا دابوون:

- پێشکەوتنی تەکنیکی کە بووە هۆی ئەوە کە ناوەندە پیشەسازییەکان بتوانن رێژەی بەرهەمهێنانیان زیاد بکەن، بە کەڵک وەرگرتن لە هێزی ئینسانی کەمتر.

- شێوازەکانی نوێی بازرگانیی ناونەتەوەیی و زیاد بوونی پێشبرکێ لە لایەن نەتەوەکانی نوێی پێشکەوتوو لە بواری پیشەسازی‌یەوە.
- شارەزایی زیاتر لەو بارەوە کە شێوەی کۆمەڵگای پیشەسازی تا ئێستا، زەختی یەکجار قورسی خستۆتە سەر ژینگە و سامانە سروشتی‌یەکان و کە دەبێ هەم بەرهەمهێنان و هەم بە کار هێنان لە گەڵ توانای ژینگە و رێژەی سامانە سروشتی‌یەکان بگونجێن.

ئەگەر بمان هەوێ دەستەواژەی مارکسیستی بە کار بهێنین، مرۆڤ دەتوانێ باس لە ئاڵوگۆڕی بەربڵاو لە هێزەکانی بەرهەمهێناندا بکات. ئەو چەشنە ئاڵگۆرانە شوێنی نوێی دەسەلات لە ئابووری و سیاسەتدا دروست دەکەن و گۆڕانکاریی لە پێکهاتەکانی سیاسی و کۆمەڵایەتی لە خۆ دەگرێت. ئەوە بەو مانایەیە کە ئامرازە کۆنەکانی سیاسی چی‌تر وەک پێشدا کاریگەر نابن، و دەبێ ستراتێژی نوێ بە لەبەر چاو گرتنی راستی نوێ (new reality) دارێژرێن.

ئەوەی گۆڕانکاریی داوای ناکات

سوسیال دێموکراسی کێشەی تێگەشتن لە پێویستیی بیری نوێی هەبووە. دوای دەیان ساڵ سەرکەوتنی بێ پسانەوە و هاوکات بوونی ئەو هەستە کە ئێمە بە سەر ئامرازی گەیشتن بە هەرچی بمان هەوێدا زاڵین، رەنگ بێ هەندێک پەرژینمان دروست کردوون کە پێش لەوە دەگرن کە ئێمە هەست بەوە بکەین کە رەوتی رووداوەکان بەرەو رێبازێکی نوێ وەر سوڕاوە، و کە ئەمڕۆ ئێمە لە گەڵ کێشەی نوێ بەرەورووین.
باس لە سەر ئەو پێویستی‌یە بۆ ئاڵوگۆڕ لە بەر ئەو راستی‌یە دژوار بوو کە حیزبە غەیرە سوسیالیستی‌یەکان گیروگرفتەکانی ئابووری سوێدی وەک ئاکامی سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی گشتی وەسف دەکەن، هەر چەند هەڵ سەنگاندنێکی خێرای بارودۆخی باقی جیهانی رۆژئاوا، نیشانی دەدا کە گیروگرفتەکان لە هەموو وڵاتانی‌تر هەر وەک یەک بوون. پێویستی لێکدانەوەیەکی نوێ لە سەر راستی‌یەکان لە لای زۆر کەس وەک پێویستی پێداچوونەوە بە سەر بەهاکانی یەکسانی و دادپەروەری و خۆ بە دەستەوە دان لە بەرامبەر بیری کۆنسێرڤاتیو سەیر دەکرا. بەلام گیروگرفتەکانی سوێد لە نەوەدەکاندا لەو راستی‌یەوە سەرچاوەیان نەگرتبوو کە ئێمە سەرمایەگوزاری "یەکجار زۆر"مان لە ئاسایشی کۆمەڵایەتیدا کرد بوو یا کۆمپانیاکان ئازادی " یەکجار کەم"یان لە هەڵسوکەوت کردندا هەبوو و کە هەموو کێشەکان بەوە چارەسەر دەکران تەنیا ئەگەر ئێمە هاوسەنگی نێوان سیاسەتی ئاسایشی گشتییمان گۆڕیبا و هەڵوێستی باشمان بەرامبەر بە بازرگانیی ئازاد گرتبا. هەندێک دیاردەی تاکیی لە سیاسەتەکانی پێشووی ئێمەدا هەن کە دەکرێ رەخنەیان لێ بگیرێت، بەلام گرنگترین هۆ بۆ گیروگرفتەکانی ئەمڕۆی ئێمە دەگەڕێتەوە سەر ئەو ئاڵوگۆڕە بنەرەتی‌یانەی کە لە سیستەمی تەکنیکی و ئابووریدا هاتوونە پێش ـ توێژەرەکان زۆرجار ئەوە وەک "گۆڕانی نموونە" (a shift in the paradigm) ناو دەبەن.
سیاسەتەکانی سوسیال دێموکراسی لە شەستەکان و حەفتاکاندا بۆ هەڵس و کەوت لە گەڵ بارودۆخی ئێستا گونجاو نین، بەلام داخوازی‌یەکانی نوێلیبرالیش کە لە داخوازی‌یەکانی ساڵەکانی ١٩٢٠ بۆ ئازادی بێ سنووری سەرمایەداریی وەرگیراون گونجاو نین. سیستەمی نوێی بەرهەمهێنان پێویستی بە جیاوازی کۆمەڵایەتی زیاتر نیە، بە پێچەوانە ئەو پێویستی بە شێوازی نوێی بەرهەڵستی کردن و کەمتر کردنەوەی ئەوان هەیە.
بە ئاوڕدانەوەیەک بۆ سەر رابردوو ئێمە دەبینین کە ئامرازە سیاسی‌یە کلاسیکەکانی حکوومەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی هەر لە حەفتاکانەوە کاریگەری خۆیان لە کیسدا، چونکە ئەو پەیوەندی‌یە

تەکنیکی و ئابووری‌یانەی کە سیاسەتی ئاسایشی کۆمەڵایەتی‌یان لە سەر دامەزرا بوو، دەستیان بە گۆڕین کرد بوو. کۆنسێرڤاتیوەکان ئەوەیان وەک بەڵگەیەک بۆ ئەو راستی‌یە وەرگێڕایەوە کە رەخنەی ئەوان لە سیستەمی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دروست بووە، و رێگا چارەش گرتنە بەری سیاسەتێکی زۆرتر "روو لە بازاڕە". بەڵام بە ئاوردانەوەیەک بۆ سەر رابردوو دەبینین کە لە هەشتاکان، کاتێک کە ئەو رێگا چارەیە لە لایەن وڵات لە دوای وڵات بەڕێوە چوو هیچ یەك لە گیروگرفتە ئابووری‌یەکان چارەسەر نەکران. بە پێچەوانە لە هەشتاکان زۆر کێشەی نوێ و گەلێک دژواریی کۆمەڵایەتی سەریان هەڵدا. بێ گومان پێناسە کردنی سەرەتایی گیروگرفتەکە هەڵە بوو. دەوڵەتی غەیرە سوسیالیستی لە سوێد ١٩٩٤ـ١٩٩١، کە بە چاویلکەی ئایدیۆلۆژیکی سەیری راستی‌یەکانی دەکرد، بە سیاسەتەکانیان نموونەیەکی ئاشکرایان خستە روو کە چۆن لێکدانەوەی چەوتی گیروگرفتەکان تەنیا بووە هۆی قووڵتر بوونی خێرای ئەو قەیرانانەی کە ئەوان پێیان وابوو چارەسەری دەکەن.
سوسیال دێموکراسی رێگایەک بۆ نوێ کردنەوەی رێگاچارە کۆنەکانی کۆنسێرڤاتیوەکان بۆ گیروگرفتەکان دەبینێتەوە. ئەو ئەرکە گرانەی کە ئێمە بەرەو رووی دەبین، دیتنەوەی ئەو شێوازانەیە کە بە لەبەرچاو گرتنی پێکهاتەکانی سیاسی و ئابووری ئەمرۆ، بۆ گەشە پێدان بە ئامانجەکانی ئازادی، یەکسانی و هاوپەیوەندی کاریگەر بن.
ئەورۆ گەڕان بە دوای "رێگا چارەی گشتگر"ی نوێ هیچ مانایەکی نیە، وەک شێوەی سیاسەتەکانی بازاڕی کار و بەڕێوەبەریی ئابووری ساڵەکانی ١٩٥٠. ئەو رێگا چارانە کاتێک گونجاو بوون کە شێوەی بەرهەمهێنانی کەلوپەلی ستاندارد بە شێوەیەکی بەر بڵاو و بۆ بازارە جەماوەری‌یەکان بە سەر ناوەندەکانی پیشەسازی و بازاری کاردا زاڵ بوون. ئەوان لە سیستەمێکی پیشەسازی کە لە سەر رێژەی کەمی بەرهەمی جیاجیا دامەزراوە کار ناکەن، یا بۆ بازارێکی کار کە لەوێدا کەرتی خزمەتگوزاریی بە داخوازی‌یەکانی بۆ خۆ گونجاندن و لێهاتوویی هەمە لایەنە ئەو فاکتەرە سەرەکی‌یانەن کە بەرەو روویان دەبین. لە جیاتی گەڕان بە دوای رێگا چارەی گشتگری بەربڵاو ئێمە دەبێ دەست بکەین بە دانانی بەشەکانی پازڵ (puzzle) لە پەنای یەکتر: ئەوە چەندین جۆر میتۆد لە پلەی جیاجیا دان کە بە سەر یەکەوە ئەنجامەکان دەستەبەر دەکەن.

گەرانەوە بۆ ساڵەکانی ١٨٩٠

ئێمە لە سەرەتادا وەسفی مەرجەکانی ژیانی کرێکاریی ناوەندە پیشەسازی‌یەکان لە ١٠٠ ساڵ بەر لە ئێستامان کرد. ئاڵوگۆڕی یەکجار زۆر لە پێوەندی لە گەڵ ئەو مەرجانەدا رووی داوە، بەڵام هەرچەند ئاڵوگۆڕی گەلێک بەرچاو لە مەرجە دەرەکی‌یەکاندا پێک هاتوە، مرۆڤ دەتوانێ بڵێت کە ئێستا لە کۆتایی ساڵەکانی ١٩٩٠دا، سوسیال دێموکراسی بەرەوو رووی هەمان شێوە گیرو گرفتانە دەبێت کە لە سالەکانی ١٩٩٠دا تووشی هاتبوو. ئەگەر سوسیال دێموکراسی کەڵکی لە قۆناغی دروێنەی نێوان ساڵەکانی ١٩٤٠ و ١٩٧٠ وەرگرت کە کاتی چنینەوەی میوەکانی هەوڵەکانی دەیان ساڵی پێشوو بۆ گۆرانی کۆمەڵگا بوو، ئێستا جارێکی‌تر خۆمان لە قۆناغێکدا دەبینینەوە کە دەبێ سەر لە نوێ رێگا بۆ دووپات بوونەوەی ئەو ئەزموونە خۆش بکەین. سیاسەت چی‌تر مەسەلەی کەڵک وەرگرتن لەو دەرفەتانە نیە کە لە پێشدا ئامادە کراون. سیاسەت دەبێ جەخت لە سەر دروست کردنی مەرجی نوێ بۆ سیاسەتی یەکسانی و دادپەروەری بکات. ئێمە ئەورۆ، هەروەک ساڵەکانی ١٨٩٠، لە دۆخێک داین کە سیستەمێکی نوێی بەرهەمهێنان سەر هەڵ دەدات، کە لەوێدا ئاڵوگۆڕی تەکنیکی و ئابووری پەیوەندی نوێی دەسەڵات، پێکهاتەی کۆمەڵایەتی

نوێ و مەرجی نوێی بۆ سیاسەت دروست کردووە. ئێمە ئێستا، هەر وەک ئەو دەم، دەبینین کە چۆن ئەو کەسانەی کە بەر لە هەموو کەس کەڵکیان لەو دەرفەتانە وەرگەتووە کە تێکنۆلۆژی نوێ فەراهەمیان دەکات، هەر ئەو کەسانەن کە توانیویانە دەسەڵات و دارایی خۆیان زیاد بکەن.
ئێستا هەر وەک ئەوکات، ئێمە دەبینین کە چۆن کەلێنی نێوان ئەوانی کە لە سیستەمی نوێدا سەر دەکەون و ئەوانی کە دەدۆڕێن دەر دەکەوێت. ئێستا هەر وەک ئەوکات، ئاڵۆزیی نوێ وەک ئەنجامی ئەو کەلێنانە لە کۆمەڵگادا سەر هەڵ دەدەن؛ ئەوکات، خەڵک بە شێوەیەکی پڕ لە نیگەرانیی باسیان لە "مەسەلەی کۆمەڵایەتی" و ئەو هەڕشەی کە لە لایەن چینی ژێر دەستی کرێکارەوە خۆی دەنواند دەکرد، ئەمڕۆ نیگەرانیەکان جیا کردنەوە (segregation)، بێکاریی درێژ خایەن و پەرە ئەستاندنی توندوتیژی و تاوانکارین. ئەوکات خەڵک بۆ "سیستەمی کۆمەڵایەتی دامەزراو" بە پەرۆش بوون؛ ئەمڕۆ ئێمە بۆ دێموکراسی بە پەرۆشین.
ئەمڕۆ وەک ئەوسا، هەستێکی ڕەش بینیی لە داهاتوو لە ناو زۆر پیشە و پلەی کۆمەڵایەتیدا هەیە، ڕەش بینی‌یەک کە لە گیروگرفتەکانی پرۆسەی گۆڕانکاریی سەرچاوەیان گرتووە، و خەڵک هەست دەکەن کە هیچ چارەسەری‌یەک بۆ ئەوان بەدی ناکرێت. لەوانەیە خەڵک هەست بکەن کە شتێکی کە ئەوان لە لایان گەلێک گرنگ بوو خەریکە لە ناو بچێت، بە بێ ئەوەی کە لە جیات ئەو شتێکی تریان دەست کەوێت.
ئەو ڕەوتەی کە ئەمڕۆ ئێمە بەرەورووی دەبین ریسک و مەترسیی زۆری تێدایە، هەر وەک سەد ساڵ لەمەو بەر. ئەوە گرنگە کە ئێمە ئەوان ببینین و لێیان ئاگادار بین. بەڵام ئەورۆ هەر وەک ئەوسا دەرفەتی گەلێک بەرچاویش هەن.
کۆمەڵگای پیشەسازی، لە قۆناغی سەرەتایی گەشە کردنیدا، گەلێک بێدادی و چەوساندنەوەی سەختی بەرامبەر بە دانیشتووانی کرێکار دروست کردن. جووڵانەوەی کرێکاری توانی ئەوانە بە گشتی بگۆڕێت: بەشێکی بەرچاو لە سامانەکانی کۆمەڵگای پیشەسازی بۆ نەهێشتنی بێدادی‌یەکان، بۆ وەدیهێنانی ئاسایشی ئابووری و بۆ زیاد کردنی دەسەڵاتی خەڵک بە سەر ژیانی خۆیاندا و هەروەها ئەو کۆمەڵگایانەی تیایدا دەژیان کەڵکیان لێ وەر گیرا .
کۆمەڵگای نوێی زانیاری لە قۆناغە سەرەتایی‌یەکانی خۆیدا جیاوازی زۆر زەقی لە دەسەڵات و ئاسایشی کۆمەڵایەتی دروست کردوون، و بازارێکی کاری دروست کردووە کە لەوێدا دیاردەی زۆر بە هێزی چەوساندنەوە بەدی دەکرێن: ئەو کەسانەی کە کاریان هەیە ناچار دەکرێن بە شێوەیەکی هەر دەم خێراتر کار بکەن و بەرەورووی مەرجی زۆر سەخت لە پێوەندی لە گەڵ خۆ گونجاندن دەبن، لە هەمان کاتدا تاقمێکی بەر چاو بە تەواوی یا خود تا رادەیەک لە هێزی کاری ئاسایی دەر هاویشتراون. بەڵام بێ گومان ئەو دابەش کردنە نوێیەی دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری، هەتا هەتایە هەر وا نە گۆڕ نامێنێتەوە. ئاڵوگۆڕی گەلێک بەرچاوی ئابووری و تەکنیکی لەو شێوەیەی کە جیهانی پیشەسازی ئەورۆ تووشی بووە، لە هەموو کەرتەکاندا هاوهەنگاو روو نادەن. ئاڵ و گۆڕەکان لە هەندێک کەرت دەست پێدەکەن و ئەو ڕەوتە هەر دێتو خیراتر دەبێت، خەڵکی ناو ئەو کەرتانە بۆ ماوەیەکی دیاری کراو لە خەڵکی‌تر بۆ کەڵک وەر گرتن لەو ئاڵوگۆڕانە لە پێش‌ترن، نەک تەنیا لە بواری ئابووری‌یەوە بەڵکو لە پەیوەندی لە گەڵ دەسەڵاتی پەرەپێدانی بەرژەوەندی‌یەکانیان لە سەر حسابی خەڵکی تریش.
بەڵام ئەو تێکنۆلۆژیی‌یە نوێیە، ئەو زانیاری‌یە نوێیە هەر دێتو زۆرتر تەشەنە دەکات و کەرتی زیاتری ناو کۆمەڵگا دەگرێتەوە، و بەو شێوەیە پێشترێتی "کەرتە دەستپێکەرەکان" کە لە سەرەتاوە کەڵکیان لێ وەر دەگرت کەم دەبێتەوە. هێزی بەرهەڵستکار وەک دژ کردەوەیەک بە دژی مێکانیزمەکانی نایەکسانی کە لە قۆناغی دەستپێکی ئاڵوگۆڕدا گەلێک بە هێزن سەر هەڵ

دەدەن، ئەو هێزە بەرهەڵستکارانەی کە کاریگەری‌یان لە سەر بەردەوامیی گەشە کردن دەبێت. ئەوە ئەرکی سوسیال دێموکراسی‌یە کە وەک هێزێکی وا بەرهەڵستکار ئیش بکات و بۆ پێکهاتنی هێزی‌تر لەو چەشنە یارمەتیدەر بێت.
ئەگەر مرۆڤ داهاتووی کۆمەڵگای پیشەسازی وەک گەشە کردنی بەردەوامی مەرجەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی لە ١٨٩٠دا پێش بینی کردبا، ئەوسا پێشبینی‌یەکە بە تەواوی هەڵە دەبوو. بە هەمان شێوە هەڵەیە ئەگەر مرۆڤ مەرجە تایبەتی‌یەکانی ئەمرۆ لە بەرچاو بگرێت و لەوانەوە ئەنجامی دیاری کراو بۆ چۆنیەتیی گەشە کردنی کۆمەڵگای نوێی زانیاری کە لە سەر زانست دامەزراوە پێشبینی بکات. گەشە کردن ئەمرۆ، هەر وەک رابردوو بەستراوەتەوە بە چۆنیەتیی هەڵس‌وکەوتی ئێمە لە گەڵ ئەو.
ئەوانە چەند پرسیارێکن کە بە بڕوای ئێمە لە دەیان ساڵی داهاتوو بۆ سوسیال دێموکراسی یەکجار گرنگن:

- داهێنانی شێوازی نوێی هاوکاریی ناونەتوەیی بۆ کۆنترۆڵ کردنی بازاڕەکانی بازرگانی جیهانی و بۆ وەرگرتنەوەی دەسەڵات لە بەرژەوەندی‌یەکانی سەرمایە پێویستە.
- وەبەرهێنانی بەرچاو لە ناو کەرتی پەروەردە و فێر کردن بۆ بڵاو کردنەوەی زانست ، فاکتەرێک کە رۆژ بە رۆژ بۆ بەرهەمهێنان گرنگتر دەبێت پیویستە.
- پەرە پێدان بە دەرفەتەکان بۆ دروست کردنی یەکسانی، بۆ وێنە بە بڵاو کردنەوەی دەرفەتی کار لە ناوچەکاندا یا تێکەڵاو کردنی خەڵکی زیاتر لە دیالۆگی دێموکراتیکدا پێویستە.
- پێویستە سیاسەتی ژینگە بە سیاسەتی گەشە کردنی ئابووری و کار ببەسترێتەوە. سیاسەتی ژینگە، بە داواکاری‌یە بە هێزەکانی لەمەڕ بەکار هێنانی هۆشیارانەی سامانە سروشتی‌یەکان دەتوانێ ببێتە پارسەنگێکی گرنگ لە بەرامبەر زمانی دەسەڵات کە سەرمایەداران کەڵکی لێ وەر دەگرن.
- داهێنانی شێوازی دێموکراتیکی نوێ کە لە سەر پێویستی بە هێز کردنی هاوکاریی سیاسی ناونەتەوەیی و لە هەمان کاتدا دەسەڵاتی دانیشتووان لە کۆمەڵگا ناوچەیی‌یەکانیان دامەزرابێت.

سەرمایەداری نوێ

زیاد بوونی جموجۆڵی ناونەتەوەیی سەرمایە دوو لایەنی هەن، یەکیان دەگەرێتەوە سەر پرسی سامانی وەبەرهێنان (investment capital) و ئەوەی‌تر سامانی داراییکاری (finance capital) .
لە پێشدا سامانێک هەیە کە بۆ وەبەرهێنانی بەرهەمهێنەر کەڵکی لی وەر دەگیرێت: کۆمپانیا پێشکەوتووە گەورەکان لە گشت دنیادا چالاکن و شوێنێک بۆ سەرمایەگوزاری هەڵ دەبژێرن کە باشترین مەرجی لەو روانگەیەوە هەبێت. ئەوە بەو مانایەیە کە زەختێک لە سەر وڵاتەکان وەک تاک هەیە ـ یا بە واتایەکی‌تر لە سەر دەستەیەک وڵات کە لە بواری تێکنۆلۆژی لە یەک پلە دان ـ بۆ دابین کردنی یەک شێوە یاسا بۆ باج، نرخ لە سەر دانان، یاسای کار و هتد. ئەوانی کە لە روانگەی کۆمپانیاکانەوە مەرجی "لاوازتر" پێشکەش دەکەن، دەکەونە بەر مەترسیی لە کیس دانی وەبەرهێنان.

هەر چۆنێک بێت، ئەوە پێویست بە زەختێکی گشتی بەرەوژێر لە سەر مووچە و یارمەتی‌یەکانی کۆمەڵایەتی ناکات. ئەو کۆمپانیا مودێرنانەی کە بناخەیان لە سەر زانست دامەزراوە و تێکنۆلۆژی سەردەم بە کار دەهێنن شتی وەک فەرمانبەری خاوەن خوێندنی باڵا، رێگاوبانی پێشکەوتوو و دامودەزگای کۆمەڵایەتی لە سیستەمێکی سەقامگیری یاسایی و سیستەمی چاودێری تەندروستی کە بە باشی بەرێوە بچن دەخوازن. ئەو داخوازی‌یانە تەنیا لە وڵاتانێک دابین دەبن کە لە بواری تەکنیکی و هەروەها کۆمەڵگاوە گەیشتبنە پلەیەکی دیاری کراو لە پێشکەوتوویی، و بەشێکی زۆری وەبەرهێنانی ناونەتەوەیی کۆمپانیاکان لە دنیای پێشکەوتوو هەر لە بەر ئەو هۆیە لە وڵاتانی پێشکەوتوو لە بواری پیشەسازی‌یەوە بەرێوە دەچێت. لەو حاڵەتەدا هەم دەنگدەران و هەم مووچەخۆران توانایی پێشخستنی بەرژەوەندی‌یەکانی خۆیان لە دژی کۆمپانیاکانیان هەیە، چونکە کۆمپانیاکان بەستراوەن بە لێهاتوویی دامودەزگا کۆمەڵایەتی‌یەکان و هەروەها بە فەرمانبەرانیان. کە وابوو بە لەبەر چاو گرتنی ئەو مەرجانە، ترسێکی زل کراو لە ناونەتەوەیی کردنی بەرهەمهێنان بۆ دابەزاندنی ستانداردی ژیانی خەڵک لەو پلەیەی کە تا ئێستا بوویانە هەیە.

ئەگەر ئەو مەترسی‌یە هەر هەش بێت، ئەوە لە بەر هۆکاری ترە. ئەوە کاتێک لە سوێد سەر هەڵدەدات ئەگەر سوێد نەتوانێت شان بە شانی بەرەوپێش چوونی زانست و لێهاتوویی بچێتە پێش، و ناچار بکرێت کە بەرهەمهێنانەکەی بگۆرێت بەرەو بەرهەمهێنانی کەلوپەلی وەها کە ئاستێکی نزمتری تێکنۆلۆژی بخوازێت، کەرتێک کە لەوێدا ئێمە ناچار دەبین لە گەڵ وڵاتانێك کە رێژەی مووچە لەوێ لە خوارەوەیە پێشبرکێ بکەین. لە بارودۆخێکی وەهادا هەم مووچەکان و هەم خزمەتگوزاری‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان دەبێ بێنە پلەی ئەو وڵاتانەی کە ئێمە لە گەڵیان پێشبرکێ دەکەین. هەر بۆیە ئێمە دەبێ خۆمان لە تووش بوون بە حاڵەتێکی وەها ببوێرین، و ئەوە کاتێک دەکرێ کە ئێمە سەرمایەگوزاری زۆر بەرچاو هەم لە بواری پەروەردە و فێر کردن و هەم بردنە سەری ئاستی خوێندەواری‌دا بکەین.

بەڵام ئەگەر پرۆسەی ناونەتەوەیی کردن وەک خۆی، نەبێتە هۆی دابەزاندنی مووچەکان و خزمەتگوزاری‌یەکانی کۆمەڵایەتی، لە گەڵ ئەوەشدا یەکدەست کردنی یاساکانی ئابووری لە وڵاتە جیاجیاکان دادەسەپێنێ. ئەورۆ وڵاتێک بە تەنیا، لە بەراورد لە گەڵ ساڵەکانی ١٩٦٠دا دەرفەتی کەمتری بۆ پەیرەوی کردن لە سیاسەتی خۆی هەیە، سیاسەتێک کە لە پەیوەندی لە گەڵ مامەڵەکانی ئابووری، باج، گەشە کردنی مووچەکان و هتد زۆر لە هی وڵاتانی‌تر جیاواز بێت. مەیدان بۆ هەنگاوی سیاسی بەرتەسک بۆتەوە.

هەر چۆنێک بێت، لایەکەی تری ناونەتەوەیی بوونی سەرمایە زۆر جێگای نیگەرانی‌یە. ئەویش مەسەلەی زیاد کردنی سەر سورهێنەری رێژە و هەر وەها جموجۆڵی سەرمایەی داراییکاری تۆخە ـ یا بە واتایەکی‌تر سەرمایەی پارە بازی (speculation). لە ناوەراستی ساڵەکانی ١٩٧٠ تا ناوەراستی ساڵەکانی ١٩٨٠ بازرگانیی کەلوپەل سێ ئەوەندە زیادی کرد ـ بەڵام بازرگانیی پارە حەفتا ئەوەندە. تەنیا دوو لە سەدی ئاڵوگۆری پارە لە جیهاندا هۆیەکەی بازرگانیی کەلوپەلە، ئەوەی‌تریان "کارگوزاری پارەیە" واتە تا رادەیەکی زۆر جموجۆڵی پارەبازانەی سەرمایەیە.

بازاری دارایی رێک و پێک ـ بۆ مامەڵە کردن بە بۆند، سەهام و ئامێرە دارایی‌یەکانی‌تر ـ بۆ بەرهەمهێنان یەکجار گرنگن؛ ئەوە بازارە دارایی‌یەکانن کە بەشێک لە سەرمایەی پێویستی کۆمپانیاکان بۆ وەبەرهێنان دابین دەکەن. بەڵام ئەو شتەی ئەورۆ رووی داوە، بە گەشە کردنی گەلێک بەرچاوی بازارەکانی دارایی، ئەوەیە کە ئەوان تا رادەیەکی بەرچاو، لە "ئابووری

راستەقینە" دابڕاون، واتە لە بەرهەمهێنان، و زۆر سادە ژیانێکی تایبەت بە خۆیان دەبەنە سەر. ئەوە یاساکانی یاری ئابووری دەگۆڕێت، بە شێوەیەک کە پەیڕەوی لەو شتەی کە کتێبەکانی ئابووری نیشتمانی لە بارەی چۆنیەتیی کار کردنی ئابووری بازار پێمان دەڵێن ناکات.

لە ساڵی ١٩٩٦ دامودەزگاکانی ڕاگەیاندن بڵاویان کردەوە کە چۆن بازاڕی سەهامی نیوێۆرک لە خۆشیان هەڵبەزیەوە کاتێک کە هەواڵی دانەبەزینی بێکاریيان پێگەیشت. بازاڕی سەهام زۆر سادە لەوە دەترسا کە زیاد کردنی ڕێژەی کار ببێتە هۆی چوونە سەری نرخ کە ئەویش بە نۆبەی خۆی ببێتە هۆی لە کیس چوونی سەرمایە. ئێمە گەلێک دوورین، نەک هەر لە کاتدا، لە هێنری فۆرد کەڵە پیاوی ئەمریکایی پیشەسازی ئۆتۆمبێل، کە لای وابوو پلەی خۆش گوزەرانی هەر وڵاتێک پەیوەندی هەیە بە ڕێژەی داهات: هەرچی خەڵکی زیاتر کار و داهاتیان هەبێت، ژمارەیەکی زۆرتر توانای کڕینی بەرهەمەکانی کۆمپانیاکانیان دەبێت.

بازاڕە زەبەلاحەکانی پارەبازی کارتێکەری خراپیان لە سەر کاریگەریی ئابووریيەکان هەیە. زۆر پسپۆری بواری ئابووری لەو باوەڕە دان کە پلەی گشتی سوود لە پەیوەندی لە گەڵ وزەی بەرهەمهێنان لەوەی کە دەبێ بەرزترە. ئەنجامێکیتر ئەوەیە کە بازرگانیی جیهانی ناسەقامگیرتر دەبێت.

هەر بۆیە ئەورۆ باسێکی گرنگ لە پەیوەندی لە گەڵ گرتنەبەری ڕێگا چارەی شیاو کە ببێتە هۆی کۆنترۆڵی باشتری بازاڕەکانی دارایی لە ئارا دایە، تەنانەت لە ناو ئەو تاقمە سیاسی و ئابووريیانەدا کە لەوێدا مرۆڤ بە شێوەیەکی ئاسایی لایەنگریی بە هێزی سەرمایەی تاکیی دەبینیت. پێشنیارێک ئەوەیە کە باجێکی تایبەت بە سەر هەموو گوازتنەوەکانی پارە لە ژمارە حیسابێکەوە بۆ ژمارەیەکیتر داسەپێندرێت، و پارەکەش دەبێ بدرێت بە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان. بەڵام ئەورۆ هیچ کەس ئەو دەسەڵاتەی نیە کە ئەو باجە داسەپێنێت؛ ئەوە پێویستی بە شێوازی نوێی هاوکاری ناونەتەوەیی هەیە.

وڵاتێک بە تەنێ ناتوانێ بە هیوای چارەسەرکردنی ئەو گیروگرفتانەی کە بازاڕی پارەبازی ناونەتەوەیی دروستیان کردووە بێت، ئەوە هاوکاری پێویستە. یەکێک لە گرنگترین ئەرکەکانی سوسیال دێموکراسی، لە گەڵ حیزبە دەستە خوشکەکان لە وڵاتانیتر، ئەوەیە کە داهێنەری شێوازەکانی ئەو جۆرە هاوکاریيانە بێت، و داخوازیيەکان بۆ هاوکاری لە ناو ئەو کۆڕ و کۆمەڵە ناونەتەوەییيانەی کە سوێد ئەندامیانە پێش بخات.

بازاڕی کار

هەروەها لە ناو بازاڕی کاردا ئەورۆ مێکانیزمی وەها هەن کە جیا کردنەوەی کۆمەڵایەتی زیاد دەکەن، داخوازیيەکی بنەرەتی لە سیاسەتی سوسیال دێموکراسی دەبێ ئەوە بێت کە وەک هێزێکی بەرهەڵستکار لە بەرامبەر ئەو بزوتنەوانە ڕاوەستێت ـ نەک ئەوەی کە ئەوان بە پشتگیریی لە بۆ وێنە گەشەکردنی کاری نوێی کەم داهات بە هێز بکات، شتێک کە لە باسەکانی نەوەدەکاندا وەک ڕێگا چارەیەک بۆ بێکاری پێشنیار دەکرا.

لە باشترین حاڵەتدا کاری کەم داهاتی زیاتر، دەرمانێکی جێگای پرسیارە: لەوانەیە ئەوان ببنە سووک بوونی کاتیی زەختی گیروگرفتەکانی بێکاری بەڵام بێ گومان لە درێژخایەندا دەبنە هۆی خراپتر بوونی گیروگرفتەکانی ئابووری (و کۆمەڵایەتی). ئەوان داخوازی گشتی زۆر کەم کە بایەخێکیان بۆ پێشخستنی گەشە کردنی ئابووری هەبێت دروست دەکەن، و هیچ

دینامیزمی تازە بە شێوەی لێهاتوویی نوێ یا خود زانیاری بەنرخ بۆ ڕاکێشانی سەرنجی سەرمایەگوزاری نوێ دابین ناکەن، لە جیاتان ئەوان گیروگرفتی نوێ دروست دەکەن کە لە درێژخایەندا دەبنە هۆی تێچوونی نوێ.

ئێدوارد بەرنستێین، سەرکردەی سوسیال دێموکراتی ئاڵمانی لە دەستپێکی ئەو سەدەیەدا نووسیویەتی: "ئاسۆی سەرکەوتنی سوسیالیستی بە زیاد بوونی هەژاری نەبەستاروەتەوە بەڵکوو بە زیادکردنی دەوڵەمەندی". شتێکی لەو بابەتە دەکرێ لە سەر بێکاری بوترێ: چارەسەریی بێکاری نابێ بە زیاد کردنی کاری بێ لێهاتوویی بە مووچەی وەها کە خەڵک بە دژواری بژیوی خۆیانی پێ دابین بکەن بێت، بەڵکو بە هەنگاوی وەها کە ببێتە هۆی دروست بوونی کاری پێشبڕکێکەر (لە ئاستی ناونەتەوەیی) و بە چۆنیەتییەکی باش.

- لەو چوارچێوەدا پەروەردە و فێر کردن و بردنە سەری ئاستی خوێندەواری سەرمایەگوزارییەکی گرنگن.
- لەو چوارچێوەدا ئەوە مەسەلەی باشترین کەڵک وەرگرتن و پەرە پێدانی ئەو دەرفەتانەیە کە تێکنۆلۆژی نوێی ڕاگەیاندن پێشکەشیان دەکات.

- لە ڕێگای بڵاو کردنەوەی زانست و پەروەردە کردنی گشتیی بۆ هان دانی داهێنەریی و نوێ کردنەوە لە ژیانی کار هەر وەک ژیانی کۆمەڵایەتی.
- بۆ دروست کردنی کاری زیاتر لە دەرەوەی شارە گەورەکان.
- بۆ کاریگەرتر کردنی بەڕێوەبەرایەتیی دامودەزگا حکوومییەکان، لانیکەم لە کەرتی خزمەتگوزاریدا، و بۆ ڕێگا خۆش کردن بۆ کاری بە سوود.

- لەو چوارچێوەدا ئەوە هەروەها مەسەلەی کەڵک وەرگرتنی ڕێکوپێک لە پێویستی ئاڵوگۆڕ بەرەو بەرهەمهێنانی وەها کە زەرەری بۆ ژینگە نەبێت لە کاتی گەشە پێدانی تێکنۆلۆژیی و بەرهەمی نوێ، کە بە نۆبەی خۆیان دەبنە هۆی دروست کردنی کاری نوێ.
- لەو چوارچێوەدا ئەوە مەسەلەی کەڵک وەرگرتن لە ئەو دەرفەتانەیە کە شوێنی جوگرافیای سوێد پێشکەشیان دەکات، بۆ یارمەتی کردن بە پەرە پێدانی بازرگانیی ڕۆژهەڵاتی ئوروپا.

هەروەک پێشدا باسمان کرد، ڕێگا چارە گشتگرەکانی دوێنێ چیتر مومکین نین. بەڵام زۆر بەش هەن کە دەکرێ یەک بخرێن بۆ دەستەبەر کردنی ئەو بەرهەمانەی کە ئامانجی ئایدیۆلۆژی سوسیال دێموکراسین.

لەوانەیە یەکێک لەو بەشانە پەیوەندی بە کاتی کار کردنەوە هەبێت. ئەوە سروشتییە کە هەروا ساکار نیە کە ڕێژەی بێکاری لە ڕێگای کەم کردنەوەی گشتیی کاتی کار بهێنینە خوار، "دابەش کردنی کارەکان". بەڵام مانەوە لە سەر ئەو باوەڕە کۆنە کە کەم کردنەوەی کاتی کار وەک چاکسازییەکی خزمەتگوزاری کۆمەلایەتی سەیر بکەین کە لە ڕێگای بردنە سەری ڕێژەی بەرهەمهێنان قەرەبوو بکرێتەوە، باوەڕێکە کە زۆر ڕێی تێ دەچێت کە پێشنیارێکی ناپایدار بێت.

بە گەشە کردنی سیستەمی نوێی بەرهەمهێنان و زیاد کردنی خێرای بەرهەمهێنان، هەم لە ناوەندە پیشەسازییەکان و هەم لە ناو کەرتی خزمەتگوزاری، بە زیاد بوونی کارتێکەری دوولایەنەی نێوان کاتی کار و کاتی حەسانەوە و داواکاری زیاتر بۆ خۆگونجاندن لە بازاڕی کاردا، پرسی کاتی کار دەورێکی جیاواز لە بەراورد لە گەڵ کۆمەڵگای پیشەسازی ساڵەکانی ١٩٦٠ و ١٩٧٠ دەگێڕێت. کاتێک کە باسی ئەو شتەی کە وەک دەسەڵات پێدان (empowerment) ناوزەد دەکرێت دێتە ئاراوە، دەوری کاتی کار ناکرێ چاوپۆشی لێ بکرێت، یا خود پێویستی تێکەڵاو

کردنی بەرپرسیاریی گشتیی و تاکیی لە بەجێ هێنانی داخوازییەکان لە خزمەتگوزاریی کۆمەڵایەتی لە داهاتوودا. لەبەر ئەو هۆیە ئەوەی کە پێویستە گفتوگۆیەکی ئاشکرایە لە سەر دەوری کاتی کار، هەم بۆ ئاسایشی کۆمەڵایەتی و هەم بۆ ڕێژەی کار.

دێموکراسی

پرسیاری گرنگی سێهەم، لە پێوەندی لە گەڵ داهاتوودا، مەسەلەی دێموکراسییە. دێموکراسی لە سەردەمی ئێمەدا لە گەڵ چەند هەڕەشەی زۆر سامناک بەرەورووییە: یەکێک لەو هەڕەشانە لە لایەن گەوەر بازاڕە ناونەتەوەیییەکانی پارەبازییەوە دەکرێت کە بە چەندین شێوە مەیدانی هەڵس و کەوتی سیاسی بەرتەسک دەکەنەوە. هەڕەشەیەکیتر لە زیاد بوونی جیاوازی کۆمەڵایەتییەوە سەرچاوەی گرتووە کە لە ئاکامدا خەڵکێکی زۆر هەست دەکەن کە ئەوان چیتر بەشێک لە کۆمەڵگا نین. ئەوە خولیایەکی مەترسیدار لە ناو ئەو خەڵکانەدا دروست دەکات بە شێوەیەک کە ئەوان خۆیان لە دەرەوەی یاسا و نۆرمەکانی ناو کۆمەڵگادا ببینن. هەڕەشەی سێهەم لە لایەن ئەو بێ دەسەڵاتییەیە کە زۆر کەس، تەنانەت لە ناو ئەو لایەنانەش کە ئاستێکی سەقامگیریان لە کۆمەڵگادا هەیە، لە بارەی نەبوونی توانایی کارتێکەریی لە گەشە کردنی کۆمەڵگا هەستی پێ دەکەن.
ئەو گیروگرفتانە بە یەکەوە بەستراونەوە. ئەوە مەسەلەی سیستەمێکی ئابوورییە کە هەندێک خەڵک دەردەهاوێت و کە مافی دامودەزگا کۆمەڵایەتییەکان، کە لە ژێر کۆنترۆڵی هاووڵاتییان دان، بۆ دیاری کردنی ڕەوتی ڕووداوەکان زەوت دەکات.
دەستەمۆ کردنی بازاڕە ناونەتەوەیییەکانی سەرمایە، هەروەک پێشدا وترا، هاوکاری ناونەتەوەیی دەخوازێت. ئابووری بە جیهانی بوو (Globalised economy) پەیوەندی نزیکتر لە ئاستی سیاسیش دەخوازێت. بەڵام ئەوە گیروگرفتی نوێ بۆ دێموکراسی لەگەڵ خۆی دەهێنێت: هەر چەند کە خەڵک بەو شێوەیە، هەندێک دەسەڵات بۆ سیاسەتی دژ بە "بازار" وەدەست دەهێنن، بەڵام دەسەڵاتی سیاسی دەکەوێتە پلەیەک کە زۆر دوورە لە هاووڵاتی ئاسایی.
هەر چۆنێک بێت، لەوانەیە بەشێک لەو گیروگرفتە پەیوەندی بەو ڕاستییەوە هەبێت، کە ئێمە هێشتا پەرەمان بەو شێوازە نوێیانەی کە بۆ هاوکاری ناونەتەوەیی پێویستن نەداوە. ئەو شێوازانەی کە ئێمە ئەمڕۆ کەڵکیان لێ وەر دەگرین، ناقۆڵان و بیرۆکراسی وەها دروست دەکەن کە لە کۆنترۆڵی خاوەن بەرپرسیاریی سیاسی دەچنە دەر. ئەوان هەروەها دەبنە هۆی دابەش کردنی بەرپرسیاریی لە نێوان بەرژەوەندییەکانی نەتەوەیی و ناونەتەوەیی، ئەوە شتێکە کە بە باشی بیریان لێ نەکراوەتەوە. بۆ وێنە یەکیەتی ئوروپا هەوڵی زۆر بۆ یاسا دانانی بە وردی بۆ شتی وەها کە هیچ پەیوەندییەکییان بە پلەی سەرووی نەتەوەکانەوە نیە دەدات، لە هەمان کاتدا ئەوان ئامرازی پێویستیان بۆ کار کردن لەو بوارانەدا کە گیروگرفتەکان تەنیا بە هاوکاریی وڵاتانی ئەندام چارەسەر دەکرێن نیە. بە هەمان شێوە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان ئەمرازی گرنگی بۆ هەڵسوکەوت کردن لە پێوەندی لە گەڵ هەنگاوی بە کردەوە بۆ پاراستنی ئاشتی نیە.
بەشێک، بەڵام نەک هەمووی، ئەو بێ باوەڕییەی کە بەرامبەر بە هاوکاریی سیاسی ناونەتەوەیی نیشان دراوە دەتوانێ لەو ڕاستییەوە سەرچاوە بگرێت کە پرسیاری "هەڵە" لەو پلەیەدا مامەڵەیان لە گەڵ دەکرێت. بێ توانایی مامەڵە کردن لە گەڵ هەندێک گیروگرفت کە پێویستییان بە هاوکاری ناونەتەوەیی هەیە بۆ ئەوەی کە چارەسەر بکرێن، کێشەی وەها دروست دەکەن کە هەم لە ئاستی نەتەوەیی و هەم لە ئاستی ناوچەیی هەستیان پێ دەکرێت. یاسا دانانی

ناونەتەوەیی نەخوازراو یا خود هەڵە دەبنە هۆی دروست بوونی شێوازێکیتری بێزاری؛ لە هەر دوو حاڵەتدا هاووڵاتییان لە پێوەندی لە گەڵ زاڵ بوون بە سەر گیروگرفتەکەدا هەست بە بێ دەسەڵاتی دەکەن.
ئەو شتەی کە پێش هەموو شتێک دەبێ ئەنجام بدرێت، ئەوەیە کە دیاری بکەین کە کام پرسیار، یا بە واتایەکی باشتر کام لایەنی پرسیارەکان هی پلەی ناونەتەوەیین و کامانە هی ئەو پلەیە نین. کاتێک کە ئەوە ئەنجام درا، ئەوکات دەبێ بۆ دڵنیا بوون لە دانی ساختارێکی شیاوی رێکخراوەیی بە دامودەزگا ناونەتەوەییەکان و هەروەها دانی ئامرازی پێویست بۆ کار کردن دەست بە کار بین. ئەوە هەروەها گرنگە کە بزانین کە پەیڕەوەکانی ناونەتەوەیی دەبێ هەندێک توانای خۆ رێکخستن (Flexebility) لە گەڵ هەلومەرجیان هەبێت: هەرچی رێژەی ئەو وڵاتانەی کە هاوکاریی دەکەن زیاتر بێت، بە هەمان شێوە دژوارتر دەبێت کە یاساکان بە شێوەیەکی دەقاو دەق بە کار بێن. وڵاتان بە شێوەیەکی دەقاو دەق وەک یەکتر نین!
هاوکاریی ناونەتەوەیی هەمیشە بۆ سوسیال دێموکراسی گرنگ بووە و لە داهاتوودا گرنگتریش دەبێت، سەرەڕای ئەو تاقیکارییە دژوارانەی کە دێموکراسی بەرەورووییان دەبێت. ئێمە ناتوانین کێشەکانی دێموکراسی بە نکۆڵی کردن لە پێویستی هاوکاریی ناونەتەوەیی و هەوڵدان بۆ بەرێوەبەریی هەموو شتێک سەربەخۆ لە ئاستی نەتەوەیی یا ناوچەیی چارەسەر بکەین: بێ گومان ئەوە رێگای دیتنەوەی وەڵامی ئەو پرسیارانەی کە لە زۆر وڵاتان و بۆ زۆر خەڵک وەک یەکن نیە.
دنیای ئەمرۆ پێویستی بە هاوکاریی سیاسی ناونەتەوەیی هەیە چونکە زۆربەی ئەو گیروگرفتانەی کە وڵاتەکان وەک تاک تووشی دەبن گیروگرفتی گشتین. هیچ وڵاتێک بە تەنیا ناتوانێ پێڕەو بۆ رەوتی سەرمایەی ناونەتەوەیی دابنێت، هیچ وڵاتێک بە تەنیا ناتوانێ خۆ لە هەڕەشەکانی دژ بە ژینگە لابدات ـ تەنانەت ئەوەندەی کە ژینگەی خۆشی دەگرێتەوە، چونکە ئەو پاش ماوانەی (emission) کە مەترسی دەخەنە سەر ژینگە بە هۆی با، سنووری وڵاتان دەبەزێنن و چونکە توێخی ئۆزۆن شتێکە کە هی هەموانمانە. هیچ وڵاتێک بە تەنیا ناتوانێ پارێزەری ئەو شتە بێت کە بۆ تەناهی و بوونی هەر وڵاتێک بنەرەتییە، واتە ئاشتی. بە پێچەوانە، هەر دێتو ئاشکراتر دەبێت کە چۆن تەناهی و ئاسایشی وڵاتان وەک تاک لە تەناهی ئەوانیتر گرێ دراوە. ئەوە تەنیا مەسەلەی ئەگەری هەڕەشەی سەربازی نیە، بەڵکو بە هەمان شێوە مەسەلەی ئەو هەڕەشانەیە کە سەرکوتکەریی سیاسی، دواکەوتوویی ئابووری، کارەساتەکانی ژینگە و تاوانبارێتی ناونەتەوەیی دەیخەنە سەر گشت وڵاتان. هەرەس هێنانی رێئاکتۆری چێرنۆبیل کارتێکەری بەربڵاو و درێژخایەنی لە سەر کشتوکاڵ و ماسی گرتنی سوێد هەبوو. بازرگانیی ناونەتەوەیی مادده هۆشبەرەکان گیروگرفت بۆ ئێمە دروست دەکات.
دەبێ هاوکاریی پێویست لە پلەی جیاجیادا ئەنجام بدرێت. ئەوە مەسەلەی هاوکاریی نێوان حکوومەتە جیاجیاکان لەو رێکخراوانە دایە کە بۆ هاوکاریی پێک هاتوون وەک یەکیەتی ئوروپا و رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و هەروەها مەسەلەی شێوازی ئازادتری هاوکاریی لە نێوان ئەو وڵاتانەدا کە بەرژەوەندی هاوبەشیان لە بواری تایبەتیدا هەیە ـ وەک ئەو شێوە هاوکارییانەی کە لە نێوان وڵاتانی کەناری باڵتیک لە ئارا دایە.
بەڵام ئەوە هەروەها مەسەلەی هاوکاری غەیرە دەوڵەتیشە، لە نێوان جووڵانەوە جەماوەرییەکان و رێکخراوە خۆویستە جیاوازەکان، نێوان قوتابخانە و زانکۆکان لە وڵاتە جیاجیاکان، پرسی هاوکاریی شارەکان کە پەیوەندی دەستە خوشکانەیان پێک هێناوە یا هاوکاریی نێوان ناوەند و ناوچەکان بۆ چارەسەر کردنی گیروگرفتە کۆمەڵایەتییە هاو چەشنەکان. ئەوە دەکرێ هاوکاریی

لە سەر پرۆژەی کۆنکرێت لە بواری جیاجیادا بگرێتەوە و هەروەها دەتوانێ پرسی دابەشینەوەی ئەزموونەکان و دروست کردنی بیرورا بێت. شتێک کە لەوانی‌تر کەمتر نیە، ئەوە دەتوانێ مەسەلەی دروست کردنی هێزی پارسەنگ بەرامبەر بە بەرژەوەندی‌یەکانی سەرمایە لە سەردەمی ئێمە دا بێت، لە رێگای شێوازی نوێ بۆ هاوکاریی سەندیکا کرێکاری‌یەکان لەمبەر ئەوبەری سنوورەکان، لە رێگای چالاکیی رێکوپێکی کرپارانەوە، لە رێگای رێکەوتننامە سیاسی‌یە ناونەتەوەیی‌یەکان بۆ داخوازی‌یەکانی ئەرکی کۆمەڵایەتی کە ناوەندە بازرگانی‌یەکان دەبێ لەبەرچاوی بگرن و هتد.

بۆ سوسیال دێموکراسی گرنگە کە هەم لە دروست کردنی شێوازە پیویستە نوێکانی هاوکاریدا بەشدار بێت و هەم لە خودی هاوکاری‌یەکە لە هەموو ئەو پلە جیاوازانەدا بەشدار بێت؛ ئەوە تەنیا ئەرکێک نیە کە حیزب لە ئاستی ناوەندیی بەرەورووی دەبێتەوە، بەڵکو بە هەمان شێوە مەسەلەی رێکخراوە ناوچەیی‌یەکانی حیزب و ئەندامەکانی حیزبیشە. ئەگەر مرۆڤ هاوکاریی ناونەتەوەیی تەنیا وەک پرسی پێکهاتە ناودەوڵەتی‌یەکان سەیر بکات، ئەوکات سەیر نیە ئەگەر خەڵک لای وابێت کە ناونەتەوەیی بوون بە مانای لە کیس چوونی دەسەڵاتی هاوڵاتی‌یە ئاسایی‌یەکانە. بەڵام ئەگەر هاوکاریی ناونەتەوەیی لە زۆر پلە و لە زۆر کاناڵەوە بەڕیوە بچێت، کە زۆر لەوان لە ئاستی لایەنە ناوچەیی‌یەکانەوە دەست پێ بکەن، ئەوسا دەکرێ کە ئەوان وەک ئامرازێک لە دەستی هاوولاتی ئاسایی‌دا سەیر بکرێت.

مرۆڤ نابێ لایەنەکەی‌تری دێموکراسی لە بیر بکات: ئەو کارەی کە رۆژانە لە ئاستی ناوچەیی ئانجام دەدرێت. ئەوە شتێکە کە ئێمە لە بڕگەی کەرتی گشتی باسمان کرد. ئەو شێوەی دێموکراسی رۆژانە پێویست بە ئاڵوگۆڕ لە دامودەزگا ناوەندی‌یەکان بە جۆرێک کە خۆیان لە گەڵ رێکخراوە ناوچەیی‌کان بگونجێنن دەکات. ئەوە هەروەها حیزبە سیاسی‌یەکان تووشی داواکاری نوێ دەکات ـ زۆر سادە بەو هۆیە کە ئەو شێوە دێموکراسی‌یە تەنیا مەسەلەی حیزبەکان نیە!

حیزبە سیاسی‌یەکانی ئەمرۆ لە بنەرەتدا حیزبی پارلمانین، ئەو حیزبانە زۆرتر بۆ هەڵسوکەوت کردن لە گەڵ ئەو پرسانەی کە لە ئاستی نەتەوەیی‌دان پێک هاتوون: ئەوە لەو پرسانە دایە کە جیاوازیی هێڵە ئایدیۆلۆژی‌یەکان و ناکۆکی بەرژەوەندی‌یەکان زۆر بە ئاشکرایی دەبینرێن. هەروەها ئەو هێڵە دابەشکەرانە تا رادەیەک لە پەرە ئەستاندنی ئەرکەکان لە سیاسەتی ناوچەییدا دەبینرێت، بە تایبەتی ئەوانەی کە پەیوەندی‌یان بە سیاسەتی دابەشینەوە هەیە. بەڵام لە هەندێک بەشی دەوڵەتی ناوچەیی ئەو هێڵە جیاکەرەوانە بڕیاردەر نین. ئەوە زۆرتر شێوازی‌تری ناکۆکی ئامانجەکان یا ناکۆکی بەرژەوەندی‌یەکانن، وەک بۆ وێنە ئەو مشتومڕە گەرمانەی کە زۆرجار لە سەر رێگا و بانی نوێ یا شوێنی نوێ بۆ دروست کردنی خانوو لە ئارا دان.

تاقمەکانی بیرورا یا تاقمەکانی چالاکی کە لە کاری دێموکراتیکی ناوچەیی‌یەوە سەر هەڵ دەدەن ـ گرووپەکانی ژینگە، کۆمەڵەکانی دایک و باوکان، گرووپەکانی خانەنشین کراوەکان و هتد ـ لە هێڵی جیا جیادا رێکخراون و ئامانجی جیاوازیشیان لە هی حیزبە ئاسایی‌یەکان هەیە، بەڵام هەر وەک حیزبەکان دەورێکی گرنگ لە پرۆسەی دێموکراتیکدا دەبینن. دەورێک کە لە راستیدا حیزبە ئاسایی‌یەکان ناتوانن بۆشایی‌یەکەی پڕ بکەنەوە؛ دەوری ئەوان شتێکی بە تەواوی جیاوازەوە، ئەویش پیشاندانی پێویستی روانگەیەکی هەمە لایەنەیە، بۆ دروست کردنی هاوسەنگی لە نێوان داخوازی‌یە جیاجیاکان لە ناو چوارچێوەی یەکگرتووی بایەخەکان بە شێوەیەک کە ئەرکی سەرەکی، هەڵسەنگاندنی ویست و داواکاری‌یەکان لە سامانەکانی کۆمەڵگایە.

ئەوە گرنگە کە لە یادمان بێت کە ئێمە باس لە چەندین دەرفەتی جیاواز بۆ بەشدار بوون لە کۆمەڵگادا دەکەین کە تەواوکەری یەکترن، ئەوان دژی یەکتر نین. لەوانەیە حیزبەکان پێویستیان بێت فێر بن کە چۆن بە شیوەیەکی باشتر لە گەڵ ئەو تاقمە بیرۆراپانە و ئەو تاقمە چالاکانە هاوکاری بکەن ـ بە بێ هەوڵ دان بۆ دەست بە سەر داگرتنیان یا خود لاسا کردنەوەیان. حیزبەکان پێویستیان بە دیتنەوەی شێوازی نوێ و کراوەتری کار کردن هەیە، بەڵام ئەوان دەبێ لە هەمان کاتدا ئازایەتی پشتگیری کردنی ئەو شتانەی کە سیاسەتی حیزب بە شیوەیەکی تایبەتی پێناسە دەکەن هەبێت: توانای سوور بوون لە سەر بۆچوونێکی گشتی.

لە کۆتاییدا مانەوەی دێموکراسی مەسەلەی دڵنیا بوون لەوەیە کە گشت ئەندامانی کۆمەڵگا هەست بە بەشدار بوون، و هەر وەها ڕێز لێ گیرانیان لە لایەن کۆمەڵگاوە بکەن. ڕێسای بنچینەیی دێموکراسی مافی تاک تاکیی هاووڵاتی‌یان بۆ کارتێکەریی لە سەر بڕیارە سیاسی‌یەکان لە ڕێگای دەنگیانەوەیە. کە هەر هاولاتی‌یەک بەو شێوەیە دەنگێکی پێ دراوە، کە لە گەڵ هەموو هاووڵاتی‌یانی‌تر یەکسانە، کە ئەوەش بە نۆبەی خۆی بەو مانایەیە کە هەر هاوڵاتی‌یەک کێش و بایەخی پێ دراوە. ئەو بایەخە یەکسانە دەبێ لە چۆنیەتیی هەڵسوکەوتی کۆمەڵگا لە گەڵ هاووڵاتی‌یانیەوە ڕەنگ دانەوەی هەبێت: ئێمە ناتوانین ئەوان بە سەر گرنگ و کەم بایەخ دابەش بکەین، بە سەر خەڵکی سەرخان و ژێرخان دابەش بکەین، بە سەر ئەوانی کە هەموو سودێک دەبینن و هەموو مافێکیان هەیە و ئەوانی کە کاری کەم داهات و مەرجی خراپی کاریان هەیە دەبێ مافی تایبەتی ئەوانی‌تر دابین بکەن، بێ ئەوەی کە هیوای داهاتوویەکی باشتریان بۆ خۆیان هەبێت. لە هەر کۆمەڵگایەکدا کە هاووڵاتی‌یانی بەو شێوەیە دابەش دەکات و بە کردەوە هەندێک لەوان دەردەهاوێت یا کەم بایەخ دەکات، دێموکراسی ناتوانێ بەردەوام بێت. بێ لایەنی، بێ باوەری یا هەستی ڕاستەوخۆی دوژمنایەتی بەرامبەر بە کۆمەڵگا زاڵ دەبێت.

ئێمە هەر ئێستا نیشانەکانی ئەوە لە ئەنجامی بێکاری و پەرەئەستاندنی کاری کەم داهات دەبینین. ئەوە هەڕەشەیەک نیە کە بتوانین لە ڕێگای ڕێفورمی ڕێکخراوەیی لە بیرۆکراسی دەوڵەتیدا خۆی لی بپارێزین یا لە شێوازەکانی هەڵبژاردنی ئەندامانی پارلمان. تەنیا ڕێگای خۆپاراستن لەو هەڕەشانە هێرش بردن بۆ سەر ئەو شتانەیە کە ئەوانی دروست کردووە: بەش بەش کردنی کۆمەڵایەتی، دەرهاویشتنی کۆمەڵایەتی، جیا کردنەوە.

جارێکی‌تر، ئەوەی کە پێویستە سیاسەتێکە بۆ سڕینەوەی بەش بەش کردنی کۆمەڵایەتی، نەک بۆ دروست کردنی بەش بەش کردنی نوێ. سیاسەتێک کە ئامانجەکەی قازانجی گشتی‌یە، نەک تەنیا ڕەخساندنی دەرفەت بۆ تاقمێکی کەم بۆ ئەوەی کە خۆیان دەوڵەمەند بکەن.

سیاسەتێک بۆ یەکسانی.

ئایدیۆلۆژی تا رادەیەک کۆمەڵێک بەهان کە چۆنیەتی داڕشتنی کۆمەڵگا دیاری دەکەن. بەڵام ئەو هەروەها تیۆری‌یەکی کۆمەڵگایە، شێوازێک بۆ شی کردنەوەی گەشە کردنی کۆمەڵگا. ئەو کتێبە ریشەکانی فەلسەفی و تیۆری‌یەکانی کۆمەڵایەتی سوسیال دیموکراسی لە روانگەی دوو سوسیال دیموکراتەوە پێشکەش دەکات کە توانیویانە لە مشت و مڕەکان و سیاسەتی بە کردەوە لە ناوخۆی جوڵانەوە دا بەشدار بن. لە بەشی کۆتایی دا باسی ئەو ئەرکانە دەکەن کە سوسیال دیموکراسی بەرەو روویان دەبێتەوە.

ئینگڤار کارلسۆن یەکەم جار لە ساڵی ١٩٧٢ بووە بە ئەندامی لیژنەی کارگێڕی حیزبی سوسیال دیموکراتی سوێد و لە ساڵەکانی ١٩٩٦ـ١٩٨٦ سەرۆکی حیزب بوو.

ئان ماری لیندگرێن سەر نووسەری گۆڤاری بەناو بانگی تیدێن (Tiden) بۆ لێکۆڵینەوە لە ناو جوڵانەوەی سوسیال دیموکراسی و هەروەها ئەندامی کۆمیسیۆنی بەرنامەی حیزبە.

سوسیال دیموکراتەکان